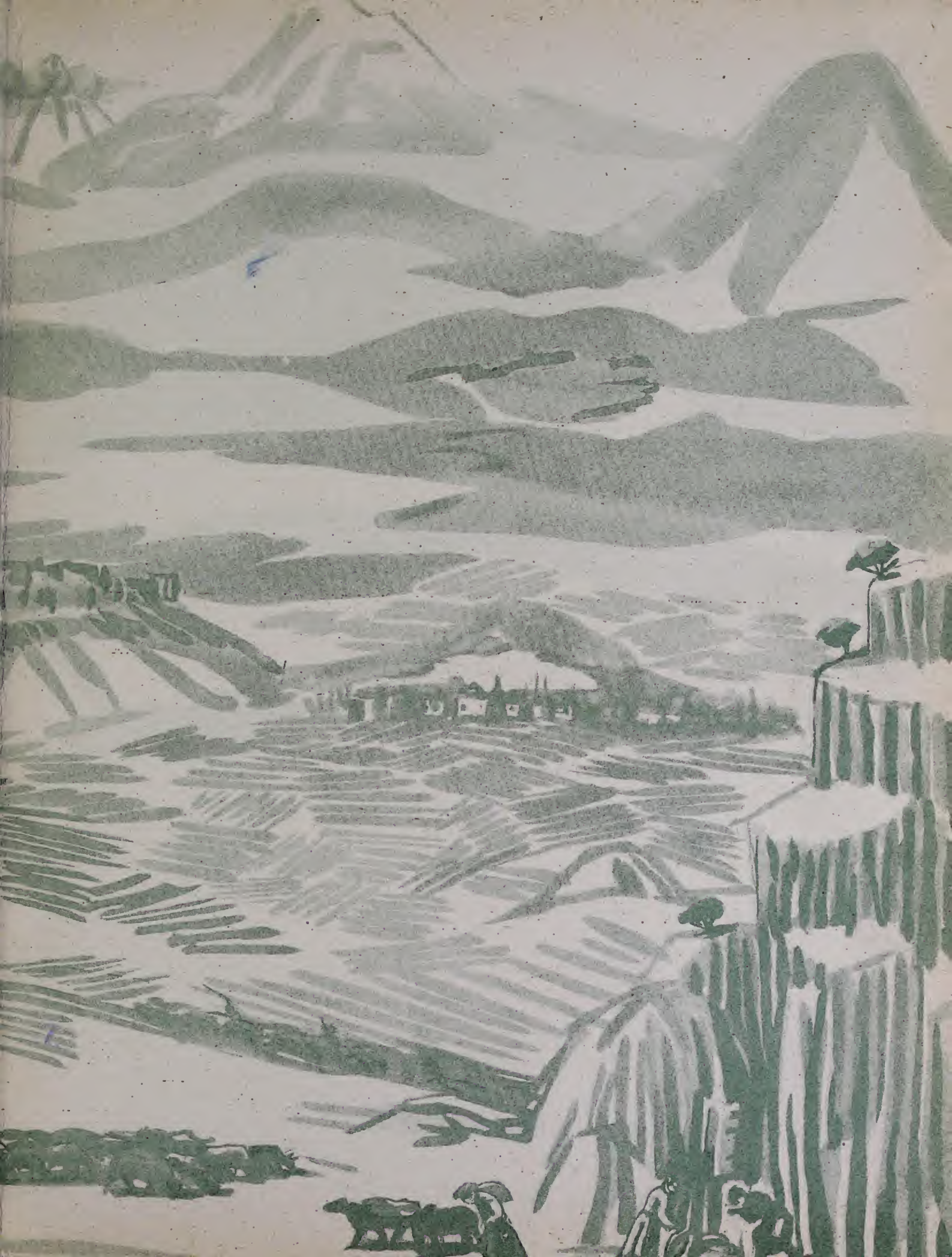

Հայրենիքի Կարգին
1955

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՍՈՒ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСКУССТВ

КОМИТАС

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

том первый

СОЛЬНЫЕ ПЕСНИ

---

*Редакция
Р.А. Атаяна*

Аригосиздат

Ереван

1 9 6 0

ԿՈՄԻՏԱՍ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

առաջին հայրոր

ՄԵՆԵՐՔԵՐ

---

*Խմբագրություն
Ռ.Ա. Աթայանի*

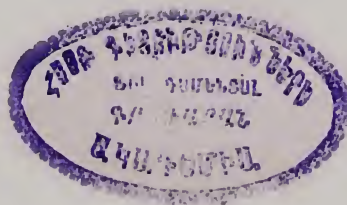

Հայպետհրապ

Երևան

1 9 6 0

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ է
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ
1949 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 26-Ի
ՈՐՈՇՄԱՆ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ

ПЕЧАТАЕТСЯ
НА ОСНОВАНИИ ПОСТАНОВЛЕНИЯ
СОВЕТА МИНИСТРОВ АРМЯНСКОЙ ССР
ОТ 26 СЕНТЯБРЯ 1949 Г.

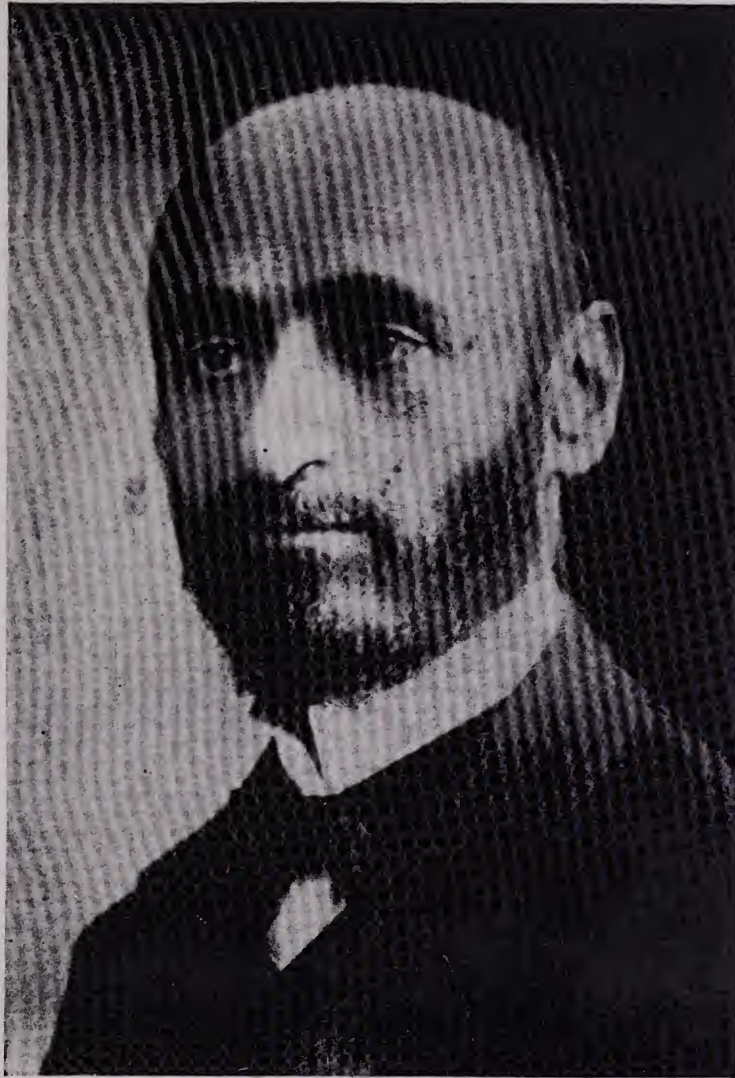
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ԱԹԱՅԱՆ Ռ. Ա.
ԱՂԱՅԱՆ Մ. Ղ.
ԿԱՍՊԱՐՅԱՆ Ս. Գ.
ԿՈՒՇՆԱՐՅԱՆ Ք. Ս.
ՍՈՒՐԱԿՅԱՆ Մ. Հ.

АТАЯН Р. А.
АГАЯН М. Л.
ГАСПАРЯН С. Г.
КУШНАРЯН Х. С.
МУРАДЯН М. О.

Ֆորագրը ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻ
Ձևավորումը Ռ. ԲԵԴՐՈՍՅԱՆԻ

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿՈՂՄԻՑ**

Կոմիտասի երաժշտական ստեղծագործության և երաժշտագիտական ժառանգության համահավաք տեքստի հրատարակությունը ձեռնարկվում է առաջին անգամ: Մինչև այժմ եղել են բազմաթիվ առանձին հրատարակություններ, որոնք ընդգրկել են մեծանուն կոմպոզիտորի ժառանգության այս կամ այն արժեքավոր հատվածը միայն:

Կոմիտասի երկերի ակադեմիական առաջին բազմահատորյակի հաջող իրագործումը կապված է մեծ դժվարությունների հետ: Կոմիտասի կյանքի եղերական վախճանը մեկ վրկել է նրա ժառանգության շատ արժեքներից, որոնց մի մասն անհետ կորել է, իսկ մի մասն էլ դեռ զրտնըվում է տարբեր անհատների մոտ՝ ցրված աշխարհի զանազան կողմերում:

Սովետական Հայաստանի կառավարության և Գիտությունների ակադեմիայի կողմից ձեռք առնված միջոցների շնորհիվ վերջին տարիներս հնարավոր դարձավ Երևանում կենտրոնացնել Կոմիտասի ժառանգության զգալի մասը: Այդ գործում առանձնակի նշանակություն ունեցավ Փարիզի Կոմիտասյան խնամատար հանձնաժողովի և անձամբ՝ Կոմիտասի աշակերտուհի օրիորդ Մարգարիտ Բաբայանի, Կիլիկիայի կաթողիկոս, հանգուցյալ Գ. Հովսեփյանի և այլոց աջակցությունը, որոնց շնորհիվ Երևան փոխադրվեցին շատ արժեքավոր ձեռագիր ու տպագիր նյութեր: Անշուշտ, Կոմիտասի ժառանգության հավաքումը դեռևս ավարտված չէ և մեծ ջանքեր են պահանջվելու առաջիկայում, որպեսզի որքան կարելի է շատ նյութեր փրկվեն կորստից ու կենտրոնացվեն Երևանի Կոմիտասյան արխիվում, որը խնամքով պահվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Գրականության և արվեստի թանգարանում: Սակայն արդեն այժմ նոր ու արժեքավոր այնքան նյութ է հավաքված, որ Սովետական Հայաստանի կառավարությունն անհրաժեշտ համարեց հանձնարարել Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիային՝ նախապատրաստել և հրատարակել Կոմիտասի երկերի այս բազմահատորյակը, հնարավորին չափ լրիվ ընդգրկելով հեղինակի գեղարվեստական ստեղծագործությունը, երաժշտական-ազգագրական ու երաժշտագիտական ժառանգությունը, ինչպես և նրա նամակները, անավարտ սևագիր ստեղծագործություններն ու հետապոտական բնույթի նշումները:

Ձեռնարկելով ներկա հրատարակության նախապատրաստման ու իրագործմանը, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի ինստիտուտը լիաճույս է, որ կհանդիպի հայ երաժշտական կուլտուրայի վարգաջմանր նախանձախնդիր ճայրենասեր բոլոր անձանց բավականորմանի աջակցությանը, գիտակցելով, որ այս գործը բացառիկ իրադարձություն է հայ ժողովրդի կուլտուրական կյանքում:

ОТ ИНСТИТУТА ИСКУССТВ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

Издание собрания сочинений Комитаса осуществляется впервые. До настоящего времени произведения и музыковедческие работы Комитаса публиковались в виде отдельных выпусков, охватывающих лишь ту или другую часть богатого наследия крупнейшего армянского композитора.

Успешное осуществление данного многотомного академического издания связано со значительными трудностями. Трагические обстоятельства, оборвавшие творческую жизнь Комитаса, лишили нас многих ценностей его наследия, часть которого безвозвратно потеряна, другая же все еще рассеяна по разным странам и находится у частных лиц.

Благодаря мероприятиям, предпринятым Правительством Советской Армении и АН Арм. ССР за последние годы, стало возможным сконцентрировать в Ереване значительное количество рукописей Комитаса. В этом деле большое содействие оказали Парижский Комитасовский комитет, в частности, активная деятельница Комитета, ученица Комитаса Маргарит Бабаян, Киликийский католикос ныне покойный Гарегин Овсепян и ряд других лиц, стараниями которых было перевезено в Ереван много ценнейших рукописных и печатных материалов.

Собирание всего сохранившегося наследия Комитаса, несомненно, еще далеко не завершено и в будущем потребует немалых усилий, чтобы спасти по возможности больше материалов и сконцентрировать их в Ереванском комитасовском архиве, который бережно хранится в Музее литературы и искусств АН Арм. ССР. Однако, учитывая наличие уже накопленного материала, Правительство Советской Армении сочло необходимым поручить АН Арм. ССР подготовить выпуск первого собрания сочинений, которое должно по возможности шире охватить музыкальное творчество композитора, его этнографические и музыковедческие труды, письма, а также незавершенные творческие и исследовательские работы.

Взявшись за подготовку и осуществление настоящего издания, Институт искусств АН Арм. ССР надеется, что встретит всестороннюю поддержку всех лиц, заинтересованных в развитии армянского музыкального искусства и могущих помочь этому делу, которое является исключительно важным событием в культурной жизни армянского народа.

2nd 9th-10th 109

Get me a 2-173

Σωτηρη 1 = 42

John W. Johnson

GrA

$$g_{\text{H}n} = m \cdot f.$$

ფიქსირებული $d = 46$

2-фунт, 4-фунт 12 88

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԻՆՖՈՐՄԱԿԻՐԸ

Պոմիտասի երկերի ժողովածուի առաջին հատորն ընդգրկում է կոմպոզիտորի մեներգերը:

Ինչպես հայտնի է, Կոմիտասի վոկալ ստեղծագործությունների նյութը գերազանցապես վերցված է ժողովրդական սկզբնաղբյուրից: Իրենց մեծ մասով դրանք փաստորեն բուն ժողովրդական երգերի մշակումներ են, կատարված ժողովրդի ստեղծագործության կենսական ուժի վառ զգացումով և ազգային երաժշտության հատկանիշների խոր իմացությամբ: Այդ մշակումները նաև աչքի են ընկնում ժողովրդական հորինվածքի վրա կոմպոզիտորի ստեղծագործական զորեղ ներգործությամբ և միաժամանակ փրենց դասական պարզությամբ ու կատարելությամբ:

Այս հատորում ամփոփված նյութի հիմնական մասը Կոմիտասի այն մեներգերն են, որ կապված են հայկական գյուղական ֆոլկլորի հետ, գեղարվեստորեն ընդհանրացնում և մեծարում են հայ գյուղի մարդկանց ու բնության շինչ և անարատ, կոմպոզիտորի համար հավերժ գրավիչ կերպարները: Այդ մեներգերն իրենց ժանրի և թեմատիկայի տեսակետից բազմազան են:

Նշանակալի տեղ են գրավում լիրիկական երգերն ու պարերգերը, որոնց մեջ առանձնապես լայնորեն ներկայացված է սիրային լիրիկան իր անվերջ բազմապիսի, նրբին երանգներով («Քելե, քելե», «Քելեր, ցոլեր», «Գարուն ա», «Զինար ես», «Հաբրբան», «Հոյ, նազան իմ» և այլն): Սիրային թեմայով երգերի կողքին քիչ չեն նաև հայ աշխատավոր գյուղացիության մինչսոցիալական ժամանակաշրջանի ծանր կյանքը պատկերող, սոցիալական թեմայով երգերը («Հովարեք», «Միրանի ծառ», «Անտունի» և այլն), որոնցից մի քանիսը հայ պանդխտի խռովահույզ վիճակն արտահայտող ստեղծագործություններ են («Անտունի»-ից բացի նաև «Կանչե, կոռնկ», «Ալագյազ բարձր սարին», «Կոռնկ» և այլն): Այդ բոլորից բացի հատորում կան նաև պատմա-էպիկական բովանդակության («Մուկաց Միրզա»), կենցաղային («Օրօր») և այլ երգեր ևս: Ընդհանուր առմամբ հայ գեղջուկի ստեղծագործությունից քաղված Կոմիտասի այս մեներգերն ունենդրին են ներկայացնում ռեալիստական արվեստի մեծ ուժով և խորաթափանցությամբ գծագրված կերպարների ստվար մի շարք, որտեղ անկեղծ և անմիջական կերպով երևան են բերված մարդկային բազմահարուստ հույզեր և ապրումներ:

Պոմիտասի մեներգերը տարբեր ժամանակ և տարբեր վայրերում են հրատարակվել: Մի մասը տպագրվել է դեռևս կոմպոզիտորի գործունեության տարիներին:

«Հայ քնար» և «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուներում կամ պարբերական մամուլում: Որոշ մեներգեր հեղինակի հիվանդության ընթացքում կամ մահից հետո առանձին տետրերով լույս են տեսել Փարիզում, երկու երգ առաջին անգամ տպագրվել են Մոսկվայում: Մեներգերի նոր հրատարակությանը ձեռնարկելիս հատորը հնարավորին չափ լրիվ կազմելու նպատակով նախ և առաջ հավաքված ու համեմատված են եղած բոլոր տրպագրությունները: Որպես հիմք ընդունվել են հետևյալ հրատարակությունները.

1. «Հայ քնար». Հավաքածու գեղջուկ երգերի. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Փարիզ. 1907:
2. «Կախավի երգը». Ժողովրդական բանաստեղծություն. մշակեց Հովհ. Թումանյան, ձայնագրեց Կոմիտաս վարդապետ: Հրատարակություն «Հասկեր» ամսագրի, Թիֆլիս, 1908:
3. «Զեմ կրեա». Հայ ժողովրդական պարերգ. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: «Գեղարվեստ» ամսագիր, № 1, էջ 101. Թիֆլիս, 1908:
4. «Շողեր». Հայ գեղջուկ երգ. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: «Մուգիկա» ամսագիր (հունարեն լեզվով), № 5, էջ 147. Կ. Պոլիս, 1912:
5. «Հայ գեղջուկ երգեր» №№ 13—22. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Կայացիգ, 1912*:
6. «Հայ ժողովրդական երաժշտություն». Նոր շարք. գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Փարիզ. Տետր Բ.—1925
Տետր Դ.—1928
Տետր Ե.—1930
Տետր Է.—1937

* Ինչպես «Հայ քնար»-ի, այնպես էլ «Հայ գեղջուկ երգեր»-ի առաջին տպագրություններն անթվակիր են, դրանց լույս ընծայման ժամանակը որոշվում է կողմնակի տվյալներով: Մասնավորապես «Հայ գեղջուկ երգեր»-ի երկու տետրի մասին Մարգարիտ Բաբայանին ուղղված Կոմիտասի նամակում գրված է. «Երգերն տպագրվում են Breitkopf und Härtel-ի մոտ և մեկ կամ երկու ամսից կենն մաս-մաս» (1911 թ. Կ. Պոլիս: Տե՛ս «Մշակույթ» պարբերական, № 3—4, էջ 163, Փարիզ, 1935), և «...Դեռ երգարանները Leipzig-ից չեն ստացել, թեև տպված ու պատրաստ են միանգամայն» (1912, 15/ԺԲ. Կ. Պոլիս: Տե՛ս Կոմիտասի նամակի ընդօրինակումը Մ. Բաբայանի կողմից, ձեռագիր Հայկ. ՍՍՈ ԳԱ Արվեստի ինստիտուտում):

7. «Հայ ժողովրդական երգեր». գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս: Երևան. Առաջին սերիա, տետրակ Ա—1932
Երկրորդ սերիա, տետրակ Ա—1953

8. Կոմիտաս. «Ժողովրդական երգեր».

Առաջին սերիա (առանձնատիպ). Կ. Պոլիս. 1935—1936:

9. Կոմիտաս. «Մենեբեր դաշնամուրի նվագակցությամբ» (խմբագրությամբ Խ. Վ. Թոռջյանի):

Մոսկվա—Լենինգրադ. 1939:

Մենեբերի քանակի տեսակետից բերված հրատարակությունները հետևյալ պատկերն են ներկայացնում.

«Հայ քնար»-ը ընդգրկում է . . . . . 5 մենեբեր,
«Հայ գեղջուկ երգեր»-ը՝ 10,
Պարբերական մամուլում տպագրված է 3,
«Հայ ժողովրդական երաժշտության» 4 տետրում՝ 18,

Երևանի 1932—35 թթ. հրատարակությամբ տպագրվել է 25,

Կ. Պոլսի 1935—36 թթ. հրատարակությամբ՝ 5,

Մոսկվա—Լենինգրադի հրատարակությամբ՝ 27:

Համեմատությունից պարզվեց, որ այդ բոլոր հրատարակություններում ընդգրկված են ձայնի և դաշնամուրի համար գրված՝ Կոմիտասի 38 տարբեր երգեր, որոնք և ղեկավարված են այս հատորում (36-ը մենեբեր են, 2-ը գրված են տենորի և սոպրանոյի փոխհիմիս կատարման համար):

Տպագրված երգերի համեմատությունից բացի, մասնաժամանակ կերպով վերանայված և ուսումնասիրված են Երևանի Կոմիտասյան արխիվում պահվող մենեբերի ձեռագրերը (Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Գրականության և արվեստի թանգարան): Դրա հետևանքով հնարավոր է գտնվել եղած անտիպ մենեբերներից ևս երկու երգ մտցնել ներկա հրատարակության մեջ: Այսպիսով տպագրվող երգերի թիվը ստացվել է 40, ուստի սույն հատորը հանդիսանում է Կոմիտասի մենեբերների մինչև այժմ հրատարակված ժողովածուներից առավել լիակատարը*:

Հատորի գլխավոր մասը կազմում են այն երգերը, որոնց գեղարվեստական մշակումն ու հարդարումը հեղինակի կողմից լիովին ավարտված են եղել: Դրանք են «Հայ քնար» և «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուների մենեբերները և մի քանի ուրիշներ:

Դրանց հետ մեկտեղ կան մի շարք մենեբեր, որոնք լիովին ավարտված գործեր չեն, որոշ չափով ուղղվածի

* Այդ թվով չի սպառվում Կոմիտասի մշակած մենեբերների քանակը: Ժամանակին տեղի ունեցած նրա համերգների նկարագրություններից և պահպանված ծրագրերից դատելով գեղջուկական ֆուկորի հետ կապված որոշ մենեբերներ գեղեցիկ և հայտնաբերված: Այդպիսիները հայտնաբերվելու դեպքում լրացուցիչ կերպով կմտցվեն նրանցից ժողովածուի հետագա հատորներից մեկի մեջ:

ընդլիժ են կրում: Օրինակ, այդպիսի երգեր են՝ «Տուն արի», «Գութանը հաց եմ բերում», «Լուսնակը սարի տակին», «Էս գիշեր լուսնակ գիշեր», «Մոկաց Միրզա», «Օրոր» և այլն: Սրանցից վերջին երկուսը հատկապես աչքի են ընկնում իրենց թերի մշակվածությամբ, քանի որ նրանցում միայն ներդաշնակման նախնական նշումներ են կատարված: Լամբողջացված ստեղծագործություն չի կարող համարվել նաև Կոմիտասի ձայնագրած՝ երաժշտությամբ բարձրարժեք «Ողբերգ»-ի մշակումը, որի գրական տեքստում կերպարի գեղարվեստական ընդհանրացում չկա:

Այդ մշակումները Կոմիտասն ինքը չի հրատարակել: Նկատի տանելով իր ստեղծագործության նկատմամբ կոմպոզիտորի չափազանց խստապահանջ ու բծախնդիր վերաբերմունքը, պետք է ենթադրել, որ նա մեկից ավելի անգամ դեռևս կանգնադառնար դրանց, որպեսզի նախքան հրապարակ հանելը վերջնական տեսքի բերեր: Սակայն իրենց ուղղագծային վիճակով հանգերձ, այդ կարգի մշակումներն ևս մեծ մասամբ ինքնուրույն գեղարվեստական արժեք ունեն, դրանցում դրսևորված են կոմպոզիտորի նուրբ ճաշակը, նրա մշտապես հետաքրքիր ու արժեքավոր մտահղացումները, ստեղծագործական անհատականության այս կամ այն գծերը: Ուստի դրանք ևս մտցված են Կոմիտասի երկերի ժողովածուի այս հատորի մեջ:

Հատորում ընդգրկված մենեբերների մեջ առանձնանում են նաև «Ախ, մարալ ջան»-ը, որն ամբողջացած գեղարվեստական ստեղծագործություն է, բայց ներդաշնակության ոճով զգալի տարբերվում է կոմպոզիտորի մյուս մենեբերներից, և հանրածանոթ «Միծեռնակ»-ը, որ քաղաքային երգ է: Այս երգերի մշակումը Կոմիտասի ուսումնառության տարիներին է կատարված, ուստի նրա ստեղծագործական ուղին պարզաբանելու տեսակետից ևս որոշակի հետաքրքրություն ունի: Դրանց համեմատությունն ավելի ուշ գրված ստեղծագործությունների հետ ցույց է տալիս, որ Կոմիտասի կոմպոզիտորական ոճը, նրա հասուն ստեղծագործական դեմքը վերջնականապես ձևավորվել է 1900 թվին Հայաստան վերադառնալուց հետո, երբ նա ստեղծում էր «Հայ քնար» ժողովածուն:

Ներկա հրատարակության համար ստուգված, իսկ որոշ դեպքերում նաև ճշտված և ուղղված է մենեբերների երաժշտական տեքստը: Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ մինչև այժմ կատարված հրատարակությունների մեծ մասում կան մանր կամ խոշոր թերություններ՝ ակնհայտ սխալներ, անճշտություններ, երբեմն խմբագրողի կողմից կատարված աղավաղումներ, վրիպակներ (տարբեր հրատարակություններում եղած թերություններն առանձին, կարևոր դեպքերում նշված են երգերի ծանոթագրություններում):

Հրատարակության պատրաստված հատորում այդ թերություններն ու աղավաղումները հնարավոր չափով

ուղղելու համար հիմք են ծառայել նախ՝ Կոմիտասի եղած ձեռագրերը, ապա՝ նրա գործունեության տարիներին կատարված տպագրությունները: Այդ հարցում որոշ նշանակություն են ունեցել նաև Կոմիտասի երգերի մյուս հրատարակությունները:

Երևանի Կոմիտասյան արխիվում կան այս հատորի մեջ ընդգրկված մեներգերի մեծագույն մասի ձեռագիր օրինակները, որոշ երգերի բնագրեր պահպանվել են մի քանի տարբերակով: Ճիշտ է, եղած բնագրերի մեջ ավարտված և մաքուր գրված մեներգերը համեմատաբար սակավ են: Տպագրվող երգերի ձեռագիր օրինակների մեծ մասը սևագրություններ են, որոնք հնդիսականի ձևով կատարված հաճախ բազմաթիվ ուղղումներ և փոփոխություններ են կրում: Չնայած դրան, հիշյալ ձեռագրերը Կոմիտասի որոշ մեներգերի երաժշտական տեքստն ուղղելու, ինչպես նաև մշակման նոր տարբերակներ կամ դեռևս անտիպ մնացած երգեր հայտնաբերելու գործում մեծ օժանդակություն են ցույց տվել:

Ձեռագրերից առանձնապես պետք է նշել «Միրանի ծառ» մեներգի օրինակները, ապա 1911 թվի հուլիս-օգոստոսին գրված տետրը (ձեռ. № 399): Այս վերջինը «Հայ քնար»-ից հետո Կոմիտասի մեներգերի երկրորդ խոշոր ժողովածուն է եղել և իր մեջ ամփոփում է 26 մեներգ*: Ինչ-ինչ պատճառներով նպատակահարմար չգտնելով ստվար ժողովածուն միանգամից տպագրության ներկայացնելը, Կոմիտասն ընտրել է այդտեղից 8 երգ, միացրել 2 այլ մեներգեր և «Հայ գեղջուկ երգեր» անվան տակ հրատարակել է 10 երգերի հայտնի տետրը: 1911 թվի ձեռագիր ժողովածուի մեջ պահպանված մնացած երգերը (բացի «էս գիշեր, լուսնակ գիշեր» և «Անձրևն եկավ» մեներգերից) հետագայում «Հայ ժողովրդական երաժշտություն» շարքով լույս է ընծայել Կոմիտասյան հանձնաժողովը:

Կոմիտասի մեներգերի վերը նշված աղբյուրների թվում ոչ պակաս կարևոր են «Հայ քնար» և «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուները: Տպագրված լինելով կոմպոզիտորի անմիջական հսկողության տակ, այդ ժողովածուները իսկական հեղինակային տեքստի արժեք ունեն, դրանց մեջ ընդգրկված երգերը (եթե չհաշվենք տպագրական մի քանի մանր թերություններ) խմբագրական տեսակետից Կոմիտասի կողմից մշակված են ամենայն մասնամասնությամբ: Դա առանձնապես վե-

րաբերում է «Հայ քնար»-ին, որի մեներգերի ձեռագրերը (բացի «Անտունի»-ի մի նախնական ուրվագծից), ի դեպ, արխիվում չկան: Ինչ վերաբերում է «Հայ գեղջուկ երգեր»-ին, որոնց ձեռագիր նմուշները, ինչպես ասացինք, գրեթե լրիվ առկա են արխիվում, ապա այս երգերի տպագրված և ձեռագիր օրինակների մեջ որոշ տարբերություն կա, որը սակայն տպագրության պրոցեսի հետ չի կապված, այլ երգերի մշակման վերջնական համարված վարիանտներն ունենալուց հետո, տպագրության ներկայացնելու ընթացքում իսկ, Կոմիտասը դարձյալ աշխատել, բարեփոխել է դրանք*: Այդպիսի դեպքում «Հայ գեղջուկ երգեր»-ի որպես իսկական հեղինակային տեքստի արժեքն ավելի ակնհայտ է դառնում:

1925—1937 թվականներին Փարիզում հրատարակված «Հայ ժողովրդական երաժշտություն» ժողովածուի մեներգեր պարունակող տետրերը մեզ մոտ երկար ժամանակի ընթացքում Կոմիտասի մի քանի երգերի (ինչպես, օրինակ, «Միրանի ծառ», «Չինար ես», «էս առուն», «Ալագյազ բարձր սարին» և այլն) միակ աղբյուրն են հանդիսացել և այդպիսով գործնականում խոշոր դեր են կատարել: Այժմ ձեռքի տակ ունենալով այդ տետրերում ընդգրկված գրեթե բոլոր (բացի «Մուկայ Միրզա» և «Օրոր») երգերի հեղինակային ձեռագրերը, մենք հնարավորություն ենք ստացել ուղղել և ճշտել դրանցից մի քանիսի երաժշտական տեքստում արդեն նշված կարևոր սխալներն ու թերությունները: Սակայն այդ երգերի բնագրերն իրենք պակասություններ ունեն, օրինակ, շատ դեպքերում տեմպի ցուցիչն ու երանգանիշներն իսպառ բացակայում են: Ուստի «Հայ ժողովրդական երաժշտության» խմբագիր կոմպոզիտոր Վ. Սարգսյանը դրանց մեջ որոշ մանր հավելումներ է կատարել, որոնք ներկա հրատարակության մեջ հիմնականում պահպանված են:

Տարբեր աղբյուրները համեմատելիս, բուն կոմիտասյան տեքստը ճշտորեն վերարտադրելու նպատակով, անհրաժեշտ համարվեց նախորդ որոշ հրատարակությունների համեմատությամբ վերականգնել և նոր հրատարակության մեջ պահպանել երգերի այնպիսի շարադրանքը, որպիսին կատարված է կոմպոզիտորի ձեռքով մի քանի ձեռագրերում և հատկապես «Հայ քնար» ու «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուներում:

Հիշյալ ժողովածուներում և ձեռագրերում Կոմիտասի շարադրանքը մի շարք առանձնահատկություններ ունի: Այդ առանձնահատկությունները հանդես են եկել երաժշտական մետրի գրանցման, բանալիի նշանների, լիզանների, կատարումը բնորոշող տերմինների և նվագակցության պեդալի նշման մեջ: Հենց այս կետե-

* Երևանի Կոմիտասյան արխիվի ձեռագրային ֆոնդը նշանակալից չափով հարստացվեց 1955 թվականին:

** Այդ երգերն են՝ 1. Շողեր ջան, 2. Ամպել ա կամար-կամար, 3. Նա աղջիկ եմ, 4. Էրվում եմ, 5. Ամպել ա, ձյուն չի գալիս (Տուն արի), 6. Հող նազան իմ, 7. Կանչե կոտնիկ, 8. Ալ ալուղս, 9. Ալագյազ բարձր սարին, 10. (չի պահպանվել), 11. Նա սարեն կուգայի (պահպանվել են վերջին տակտերը միայն), 12. Չինար ես, 13. Չինչ ու գինչ, 14. Քելե, քելե, 15. Սար, սար, 16. Դուքանը հաց եմ բերում, 17. էս առուն, 18. Ողբերգ (Վարդևանն ելավ դաշը), 19. Ալագյազ սարն ամպել է, 20. Մեր դռանը խնկի ծառ, 21. Անձրևն եկավ, 22. Լուսնակը սարի տակին, 23. էս գիշեր լուսնակ գիշեր, 24. Չեմ, չեմ, 25. Նլ, ել, ելի պարենք և Չեմ ու չեմ, չեմ կրնա խաղալ, 26. Արորն ու տատարակը (24, 25 և 26-րդ երգերից կա՛մ միայն վերջագրերը):

* Այդ մասին Մ. Բաբայանին ուղղված նամակում 1911 թվին Կոմիտասը գրում է. «Երգերը բավական փոփոխության ենթարկեցի և ավելի գեղեցիկ ձև ու օղ, տարածություն, պատկեր հասցան» («Մշակույթ» պարբերական, թ. 3—4, էջ 163, Փարիզ, 1935):

րում էլ Վերը թված որոշ հրատարակություններում անհիմն փոփոխություններ են կատարվել, որի հետևանքով հեղինակային տեքստն այս կամ այն չափով աղավաղվել է:

Որոշք են այդ առանձնահատկությունները.

ա. Երաժշտական մետրի գրանցումը: Մի շարք երգերի մեջ Կոմիտասը գործ է ածել երկար և կարճ տակադներ: Այդ մասին «Հայ քնար»-ի առաջաբանում նա գրում է. «Տրոհակները ցույց են տալիս միայն տաղափական միություն և ոտք»:

Հատկացնելով Կոմիտասի դիտողությունը բանաստեղծական տեքստին, տեսնում ենք, որ երկար տակադները մեծ մասամբ սահմանափակում են համեմատական խոշոր տաղափական միությունները (բանաստեղծական տողերը), իսկ կարճ գծերը ցույց են տալիս տաղափական ոտքը: Սակայն, բնականաբար, բանաստեղծական տեքստի տրոհությանը զուգահեռ, երկար և կարճ տակադները համարյա միշտ ցույց են տալիս նաև երաժշտական տեքստի տրոհումը, իսկ մի քանի դեպքում, ինչպես, օրինակ՝ «Կանչե, կոռնկ», «Անտունի» և այլ երգերում, դրանք վերաբերում են բացառապես երաժշտական տեքստին:

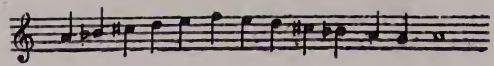
Երաժշտական տեքստի տրոհության տեսակետից ևս երկար տակադներում ամփոփված են մետրական համեմատաբար խոշոր միավորումներ, այն է՝ բարդ տակադի կամ երաժշտական ֆրազի հետ համընկնող համեմատական չափով ավարտված կառուցումներ, իսկ կարճ գծերով ցույց են տրված դրանց մասերը:

Անհրաժեշտ է նշել, որ երկար տակադները միաժամանակ համընկնում են ուժեղ տակտերի, իսկ կարճ գծերը՝ թույլ տակտերի սկզբի հետ: Հետևաբար տեքստում այդ տակադները ցույց են տալիս նաև ուժեղ և թույլ տակտերի հաջորդականությունը, իսկ հայտնի է, որ այդ ուժեղ և թույլ տակտերը յուրաքանչյուր ժողովրդական երգի մեջ մի առանձնահատուկ դասավորություն են ունենում:

Այս բոլորից պարզ է դառնում, որ ժողովրդական մեղիդիաների կառուցվածքը, նրանց մետրական առանձնահատկությունները ճիշտ պատկերացնելու համար Կոմիտասի կատարած առանձնահատուկ տակտաբաժանումը կարևոր նշանակություն ունի: Բացի դրանից, հիշյալ երկար և կարճ տակադները որոշակի նշանակություն ունեն նաև երգի կատարման, հասկապես ֆրազավորման համար:

բ. Բանալիի նշանները: Շատ դեպքերում Կոմիտասը յուրովի ձևով է դրել բանալիի նշանները: Այսպես, օրինակ՝ «Քելեր, ցուր» երգում բանալիի մոտ դրված է դիեզ և բեմոլ, «Գարուն ա» երգը, չնայած ներդաշնակված է դա միևնույն, բայց բանալիի մոտ ունի ոչ թե 3, այլ 2 բեմոլ և այլն:

Բանալիի նշանները դնելիս Կոմիտասը մեծ մասամբ ելնում է ժողովրդական երգի լադային կառուցվածքից: Տվյալ դեպքում «Քելեր, ցուր»-ի լադի հենչունաշարը հետևյալն է.

Այստեղ առնիկան լյա-ն է: Քանի որ լադը բնորոշ է 1 աստիճանի վրա կառուցված «հարմոնիկ» քառալարով, ուստի սի-բեմոլ և դո-դիեզ հենչունները այդ լադի հենչունաշարի ոչ թե ձևափոխված, այլ բնական աստիճաններ են: Պարզ է, որ հենց այդ պատճառով Կոմիտասը բանալիի մոտ դրել է թե՛ սի-բեմոլ և թե՛ դո-դիեզ: Նույն սկզբունքով բանալիի սի-բեմոլ և դո-դիեզը դրված է նաև «Կոռնկ» երգում:

Ժողովրդական երաժշտության լադային հատկանիշներն ընդգծելու ձգտումով պետք է բացատրել նաև լյա տոնայնության մեջ գտնվող «Հաբրբան» և «Քելե, քելե» միևնույն երգերի բանալիում Կոմիտասի նշած ֆա-դիեզները, «Կանչե, կոռնկ»-ի սի-դիեզը (տոնայնությունը ռե-դիեզ է), «Ալ ալուդ»-ի դո-դիեզը և այլն: Վերջապես, «Գարուն ա» երգում նույնպես Կոմիտասը ոչ թե լյա-բեմոլը, այլ լյան է ընդունում որպես հենչունաշարի բնական աստիճան և այդ ձևով ընդգծում է «ստորին մեղիանալի» դեպի վեր ուղղված ձգող ֆունկցիան, որ հայկական ժողովրդական երաժշտության լադերի բնորոշ հատկություններից մեկն է:

Բանալիի նշանների այդպիսի գործածությունը սովորական չէ, ուստի, հավանաբար, հնարավոր թյուրիմացությունից խուսափելու նպատակով է, որ «Հայ քնար»-ի առաջաբանում Կոմիտասը գրում է, թե «բանալիի մոտ դրված կիսվար և կիսվեր նիշերը ամբողջ եղանակին են պատկանում»:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ բանալիի նշանները դնելու Կոմիտասի կիրառած այդ ձևը կատարողի համար բարդություն չի ստեղծում, ընդհակառակը, օգնում է ավելի հեշտությամբ պատկերացնելու ստեղծագործության լադատոնայնությանը:

գ. Ֆրազավորման լիզաների գործածությունը: Կոմիտասի երգերում ֆրազավորման լիզաները առանձնապես առատ են կիրառված: Աչքի են ընկնում հատկապես այն դեպքերը, երբ լիզաներով միաժամանակ ցույց են տրված և՛ ամբողջական ֆրազները, և՛ նրանց մեջ ամփոփված առանձին մոտիվները: Այսպիսի դեպքերում հաճախ մեկ ձայնանիշից դուրս են գալիս կամ նրան մոտենում են միանգամից երեք լիզա (տե՛ս «Հայ քնար»-ում՝ «Երկինքն ամպել է» 6-րդ տակտը, «Հայ գեղջուկ երգեր»-ում՝ «Քելեր, ցուր»-ի սկիզբը և այլն):

Անշուշտ այդպիսի լիզաները ծանրաբեռնում են ֆակտուրան և երաժշտական տեքստը կարգալիս որոշակի անհարմարություն են ստեղծում: Լիզաները նշանակելու հարցում Կոմիտասի համար բնորոշ է և այն, որ երբեմն շնչառության նշանով (') միմյանցից անջատված երկու ֆրազ միավորված են մեկ լիզայի տակ (տե՛ս «Հաբրբան»-ի 8—11 տակտերը):

Կոմիտասի կողմից նշված ֆրազավորման կարևորությունը նկատի առնելով լիզաները նշանակելու նրա

սկզբունքն այստեղ պահպանված է: Տեղ-տեղ միայն, պրոսթյան ձևը փոխելու միջոցով, թեթևացված է ֆակտուրայի ավելորդ բեռնվածությունը, բայց այդպիսի փոփոխությունների հետևանքով երաժշտական տեքստի ֆրազավորումը չի տուժել:

դ. Կատարումը բնորոշող տեքստները: Մի քանի երգերում առատորեն նշանակված այս տեքստները խոշոր չափով օգնում են ստեղծագործության ճշգրիտ և արտահայտիչ վերարտադրությանը: Հեղինակն ինքը մեծ կարևորություն է տվել դրանց և երբեմն սովորական, օտարազգի տեքստներին կից նշանակել է նաև հայերեն տեքստներ:

Առանձնահատկությունն այստեղ այն է, որ ոչ բոլոր դեպքերում օտար տեքստներին կից գրված հայերեն նշումները առաջինների բառացի թարգմանությունն են: Որոշ դեպքերում դրանք ճշգրտում, կոնկրետացնում են օտարազգի տեքստներին իմաստը, մի շարք այլ դեպքերում հայերեն նշումները կատարման ցույց տրված բնույթը լրացնող նոր իմաստ են պարունակում: Մի քանի տեղ էլ միայն հայերեն տեքստներ են դրված:

Այդ բոլորը հաշվի առնելով, Կոմիտասի հայերեն նշումները, շնայած դրանք այս հատորի երգերի մի մասի մեջ կան միայն, նույնպես պահպանված են: Դուրս են հանված այն նշումները միայն, որոնք վերաբերում են սոսկ դինամիկային, համարժեք են ընդունված սովորական նշումներին (օր. ուժ.=ֆ, մ.=Ր և այլն) և դրված են դրանց զուգահեռ:

ե. Պեդալի գործածությունը: Կոմիտասի հրատարակած ոչ բոլոր երգերում է պեդալ նշանակված: Պեդալը ցույց է տրված այն դեպքերում միայն, երբ դա յուրահատուկ ձևով է գործածվում:

Յուրահատկությունն այն է, որ Կոմիտասի երգերում պեդալի միջոցով ստացվող հարմոնիան հաճախ դուրս է դառնում տերցիային համահնչյունների և նրանց սովորական հարմոնիկ կապերի սահմաններից: Բացի դրանից, Կոմիտասի կողմից նշանակված պեդալը երբեմն բավական երկարատև է և, դրա հետևանքով, այդ երաժշտությանն անծանոթ մարդու համար «անմաքուր» կարող է թվալ:

Երկու խոսք Կոմիտասի մեներգերի հարմոնիայի մասին:

Ժողովրդական երգի ներդաշնակությունը պետք է բխի այդ երգի լադախնտոնացիոն հատկություններից, հարազատ լինի ժողովրդական երաժշտության ոճին ու ոգուն: Կոմիտասի մշակումներում դա նրա ստեղծագործական կարևոր սկզբունքներից մեկն է: Մասնավորապես հարմոնիայի ասպարեզում Կոմիտասն այդ սկզբունքը իրագործել է հայկական ժողովրդական երաժշտության լադային բնույթը կրող մի ամբողջ շարք համահնչյունների՝ սպեցիֆիկ կոմիտասյան ալիորդների և նրանց լադային հարմոնիկ կապերի կիրառության միջոցով: Կոմիտասի մեներգերի ժողովրդական-լադային հարմոնիան՝ նրա ներդաշնակության ոճը բնորոշ և

առանձին վերցրած ամեն մի ստեղծագործության աղ-գային բնույթը որոշող կարևոր միջոցներից մեկն է:

Ժողովրդական-լադային լինելու հետ մեկտեղ կոմիտասյան համահնչյուններն ունեն նաև յուրահատուկ գունագեղություն: Գունագեղությանը մեծ չափով նպաստում է այն, որ այդ համահնչյունները հաճախ լայն են դասավորված, դրանց առանձին հնչյունները ստեղնաշարի զանազան մասերում հաջորդաբար հանդես գալով, երբեմն մեկը մյուսի վրա «կիտվելով», յուրօրինակ էֆեկտ են առաջացնում:

Կոմիտասի երգերում առանձնահատուկ ձևով կիրառված պեդալը նախ և առաջ ապահովում է այդպիսի լադային համահնչյունների ստանալը և նրանց գունեղությունը: Դրանով է բացատրվում այն, որ որոշ երգերում առաջին հայացքից կարծես միմյանցից անկախ և տարբեր թվացող հարմոնիաները հնչում են միաժամանակ, կատարվում են մեկ պեդալի վրա (տե՛ս, օրինակ, «Հով արեք», «Երկինքն ամպիլ է», «Ալագյազ երգերը»):

Այնուհետև՝ «Կանչե կռունկ», «Անտունի», «Կուժն առա» և մի քանի այլ երգերում Կոմիտասը երկարատև պեդալ է նշանակել: Դրա շնորհիվ նվագակցության մեջ ստեղծվում է մի անընդհատ, նուրբ հնչյունային ֆոն, որի վրա հանդարտ ծավալվում են լայնաշունչ մեղեդիները:

Ինչպես համահնչյունների ժողովրդական-լադային բնույթը, այնպես էլ Կոմիտասի նվագակցությունն ամբողջապես, սերտ կերպով կապված են երգի բովանդակության հետ, լրացնում, կատարյալ են դարձնում ժողովրդական երգի մեջ դրված կերպարը: Մասնավորապես նվագակցության մեջ ստեղծվող անընդհատ հնչյունային ֆոնը նպաստում է երգի տրամադրության խորացմանը, ամբողջացնում է այն: Երբեմն, ինչպես «Հով արեք»-ում, այդ ֆոնը կարծես փոխարինում է ժողովրդական գործիքային երաժշտության ծանր եղանակների պահվող ձայնին՝ ձայնառությանը: Սակայն, որպես կանոն, դա ունի լադային ալիորդների բազմազան հարմոնիա և ըստ այդմ՝ արտահայտչական սվելի մեծ հնարավորություններ: Ներկա հրատարակության մեջ պեդալի վերաբերյալ հեղինակի բոլոր նշումները պահպանված են, ուղղված են ակնհայտ վրիպակները միայն:

Կոմիտասի շարադրանքի այս առանձնահատկությունները վերաբերում են գլխավորապես այն երգերին, որոնք նրա կողմից լիակատար կերպով ավարտված, խմբագրված են եղել: Այն բնագրերը, որոնք հեղինակն ինքը չի հասցրել տպագրության պատրաստել, ոչ միայն զուրկ են կոմիտասյան շարադրության հիշյալ առանձնահատկություններից, այլև, ինչպես ասվեց, կատարողական նշումներում պակասություններ ունեն: Այդ պակասությունների, նախկին խմբագրի կատարած հավելումների, ինչպես և ներկա հրատարակության մեջ առավել անհրաժեշտ դեպքում կատարված լրացումների և խմբագրական փոփոխություն-

ների մասին հատուկ նշումներ են արված համապատասխան ծանոթագրություններում:

Սոմիտասի մեներգերի ստեղծման ճշգրիտ և լիակատար ժամանակագրությունը հաստատել առայժմ հնարավոր չէ: Արխիվի նյութերի մեջ հատորի մեներգերից շատերի վերաբերյալ գտնվել են ժամանակագրական զանազան սովյալներ (բերված են ծանոթագրություններում): Սակայն առայժմ այդ սովյալները հնարավորություն են տալիս ո՛չ այնքան կոմպոզիտորի ստեղծագործական մտքի զարգացման ընթացքին հետևելու, որքան՝ պարզելու նրա կոմպոզիտորական աշխատանքի հանգամանքները (այսպես, երևում է, որ համեմատաբար ուշ շրջանում Կոմիտասը հնարավորություն չի ունեցել իր մտահղացումները՝ մասնավորապես 1911 թվին կազմած ժողովածուի երգերի դգալի մասի մշակումը, վերջնական ավարտի հասցնել):

Այս հատորում երգերը դասավորված են նրանց լույս ընծայման կարգով, որ ընդհանուր առմամբ չի հակասում նաև ստեղծման հերթականությանը (այդպիսի դասավորությունը միաժամանակ մոտավոր պատկերացում է տալիս այն մասին, թե ինչ աստիճանի ավարտվածության է հասցված այս կամ այն ստեղծագործությունը): Սկզբից դրված են Կոմիտասի գործունեության տարիներին հրատարակված երկու հիմնական ժողովածուների մեներգերը, որոնց մեջ պահպանված է հեղինակի կողմից կիրառված հաջորդականությունը: Դրանից հետո գետեղված են 1911 թվի ձեռագիր ժողովածուի այն մեներգերը, որոնք չեն մտել «Հայ գեղջուկ երգեր»-ի մեջ և առանձին տետրերով հրատարակվել են Կոմիտասյան հանձնաժողովի կողմից 1925—37 թվականներին, ապա մյուս հրատարակությունները և առաջին անգամ տպագրվող երգերը (որպես բացառություն «Ծիրանի ծառ» մեներգը, որ բավական ուշ է տպագրվել, բայց 1906 թվին իր վերջնական տեսքով արդեն գոյություն է ունեցել, գետեղված է «Հայ քնար»-ի մեներգերից անմիջապես հետո): Այս կամ այն չափով թերավարտ մնացած մեներգերը, ինչպես նաև Կոմիտասի գործունեության վաղ շրջանին վերաբերող «Ախ, մարալ ջան» և «Ծիծեռնակ» երգերը գետեղված են հատորի վերջում:

Մեներգերի մեծ մասի բանաստեղծական տեքստը տպագրված է հեղինակի և Մանուկ Աբեղյանի կազմած «Հազար ու մի խաղ» կոլեկտիվ երգարանի երկու գրքուկում (1903—1905 թթ. Վաղարշապատ):

Երկու հիսնյակից բաղկացած «Հազար ու մի խաղ» ժողովածուն իր մեջ ամփոփում է ժողովրդական ոտանավորներ, «որոնք բոլորն ունեն իրենց հատուկ եղանակները և որոշված են երգելու և ոչ թե կարդալու համար»*: Այդ ոտանավորները Կոմիտասի և Մ. Աբեղյանի

կողմից, մեղեդիներին համապատասխան, նախապես մշակված ու խմբագրված են և մեներգերի հետ տպագրվելիս այլևս փոփոխության չեն ենթարկվել, բացի հատուկեմս դեպքերից:

Այս հրատարակության մեջ մեներգերի բանաստեղծական տեքստում «Հազար ու մի խաղ»-ի համեմատությամբ եղած տարբերությունները, ինչպես և նախորդ հրատարակությունների տեքստերում եղած անհրաժեշտությունների ուղղումը նույնպես ցույց են տրված ծանոթագրություններում: Ձեռագիր մեներգերի պակասող կամ թերի բանաստեղծական տեքստերը հնարավոր չափով լրացված են համապատասխան խմբական երգերից կամ այլ վստահելի աղբյուրներից:

Հատորին կցված է հավելված, որտեղ գետեղված են Կոմիտասի մշակած երգերից մի քանիսի տարբերակները և մի շարք այլ օժանդակ նյութեր:

Հայտնի է, որ իր բազմակողմանի գործունեության բոլոր բնագավառներում Կոմիտասը վերին աստիճանի խստապահանջ է եղել: Նրա՝ իր կողմից ավարտված ճանաչված ամեն մի գործը երկարատև և մեծ խնամքով կատարված ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք է, ամեն մի փոքրիկ երգն անգամ ստեղծագործական մշակման բազմաթիվ փորձերի միջից է ծնվել: Հավելված տարբերակները ինչքան էլ, որ փոքրաքանակ են, այնուամենայնիվ Կոմիտասի կատարած աշխատանքի ընթացքի մասին որոշ գաղափար են տալիս: Բացի դրանից, տարբերակներից մի քանիսը իրենց այդ նախնական վիճակում էլ ինքնուրույն գեղարվեստական արժեք ունեն:

Հավելվածի օժանդակ նյութերի մեջ կան.

ա. «Հայ քնար»-ի առաջաբանից մի հատված, որը Կոմիտասի երգերի ձայնագրության, ներդաշնակման և հատկապես կատարման վերաբերյալ հեղինակի կողմից տրված արժեքավոր տեղեկություններ և գործնական ցուցումներ է պարունակում:

բ. «Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի» Ա. տասնյակի նախաբանը, որից երևում է, թե ինչ նշանակություն էր տալիս Կոմիտասը իր մշակած՝ միաձայն և ներդաշնակված ժողովրդական երգերի հրատարակությանը:

գ. Կոմիտասի և Մ. Աբեղյանի «Հազար ու մի խաղ» Ա. և Բ. հիսնյակի ծանոթագրությունները, որոնց մեջ ցույց է տրված, թե ժողովրդական երգերի տեքստը այդ հեղինակների կողմից ինչպիսի խմբագրման է ենթարկված:

Հատորի մեջ մտնող մեներգերի ազգագրական սկզբնաղբյուրների, մշակման ընթացքում Կոմիտասի կատարած ստեղծագործական աշխատանքի և մի շարք այլ հարցերի մասին մանրամասն տեղեկություններ են տրված նաև համապատասխան ծանոթագրություններում:

* «Հազար ու մի խաղ»-ի «Ծանոթությունից»:

ՄԵՆԵՐԳԵՐ

Կոմիտասի երգերի առաջին
 ժողովածուի տիտղոսաբերը

ՀՈՎ ԱՐԵՔՈՒՄՈՒՄ OB APEK

Moderato $\text{♩} = 60$

ppp

mf

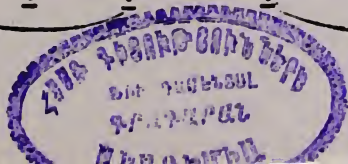
Հո՛ւ պար - ղից հո՛ւ պար - ղից ա - րեք,

p

ppp

իմ դար - ղից հո՛ւ պար - ղից ա - րեք:—

ppp

Più mosso $\text{♩} = 72$

p *pp* *p* *pp* *mf* *p* *mf* *decresc.* *p* *decresc.* *ppp*

Սա - րե - րը հոգ չե՛ն աս - նում,

սա - րե - րը հոգ չե՛ն աս - նում,

իմ դար - ղին դար - ման աս - նում,

իմ դար - ղին դար - ման աս - նում:

Լև - պե՛ր, աւ - պե՛ր, մի ինչ զո՛ւլ ա - ռեֆ,
 վա - րաւ աւնձ - ռեփ քա - փեֆ, ծո՛ւլ ա - ռեֆ.
 զեւ իւար - դու օր - ա - ռե - վը
 սեփ հո - դի տա - կով ա - ռեֆ:
 diminuendo
 ppp

f *p*
mf *ff* *p* *f*
mf *ff* *p* *f*
p *mp*
p *pp* *ppp*

8-----
 8-----
 8-----
 8-----

*
 *

Հով արեք, սարէր ջան, հով արեք,
 Իմ դարդին դարման արեք:—
 Սարերը հով չեն անում,
 Իմ դարդին դարման անում:

Ամպէր, ամպէր, մի քիչ վով արեք,
 Վարար անծրե թափեք, ծով արեք.
 Գեշ մարդու օր-արեք
 Սև հողի տակով արեք:

Հով արեք, ամպէր ջան, հով արեք,
 Իմ դարդին դարման արեք:—
 Ամպերը հով չեն անում,
 Իմ դարդին դարման անում:

Սարէր, ծորէր, դաշտէր ու ջրէր,
 Մարմանդ-մարմանդ վապող աղբյուրներ,
 Մի վեր կացեք, իմացեք,
 Տեսեք իմ սըրտի ցավեր:

ՀԱՐՐԻԱՆ   АБРБАН

Allegretto ♩ = 100

Soprano

Tenore

pp   *p*

Հա - նե ջա-ն:

Հա - բըր - բա-ն:

p   *mf*   *p*   *pp*

mp   *p*   *p*

Սի - րել եմ՝ սերն   ե - ռե - սին,   ան-թա - ռամ՝ քերն   ե - ռե - սին.

p

mf
ով իմ սի-րածն ինձ չի տա, առ-տը - ծու կերն ե - րե - սին,

mf *cresc.* *p*

ով իմ սի-րածն ինձ չի տա, առ-տը - ծու կերն ե - րե - սին:

mf *cresc.* *p* *decresc.*

pp dolce
Հա - բըր - բա՛ն: *mf con fuoco* Սա - րի բըր - բըն - ջուկ բա - ցա,

pp *ppp* *mf* *f* *p* *pp dolce* *mp*

Հա - նե, ջա՛ն:

p

մեղր ու Եւ - քա - ր քեզ մա - րա. Ինձ պէս Եւ - քա - ր Եւ աղ - քիկ

pp *mp* *più dolce*

p

քեզ պէս քը - ղին ո՞նց սա - րա. Ինձ պէս Եւ - քա - ր Եւ աղ - քիկ

pp

pp *decresc.*

1.2.3. 3.

քեզ պէս քը - ղին ո՞նց սա-րա: Իմ մոր գո - վա - րան փե - տա:

1.2.3. 4.

ppp *ppp*

ՏՂԱ. Հաբըրբան:
ԱՂԶԻԿ Զանե, ջան:

ՏՂԱ. Սիրել եմ՝ սերն երեսին,
Անթառամ թերն երեսին.
Ով իմ սիրածն ինձ չի տա,
Աստղծու կերն երեսին:

ԱՂԶԻԿ. Հաբըրբան:
ՏՂԱ. Զանե, ջան:

ԱՂԶԻԿ Սարի թըրթընջուկ թապա,
Մեղր ու շաքար քեզ մապա.
Ինձ պես նապանի աղջիկ
Քեզ պես տղին ո՞նց սապա:

ՏՂԱ. Պղպտիկ աղջիկ, համ ունիս,
Չորեքդիմաց ծամ ունիս,
Խունջիկ-մունջիկ մի անի,
Ինձ առնելու կամ ունիս:

ԱՂԶԻԿ. Գութանդո հուլա, հուլա,
Գութանիդ տակը քոլ ա.
Քանի գըժությունն անես,
Քեզի առնողը տու՝ ա:

ՏՂԱ. Ձեր տան տակին վար կանես
Ձար ագռավին քար կանես.
Թող իմ սիրածն ինձի տան,
Գըժությունոս թառու անես:

ԱՂԶԻԿ. Ջուրը իր ճամփով կերթա,
Ցողածը վարդի թերթ ա.
Ինձ սիրող կըտրիճ տղեն
Հապարի մեջ մի բերդ ա:

ՏՂԱ. Բուսել ես բաղր միջին,
Շամամի թաղի միջին.
Գիշեր ցերեկ միալար
Դու ես իմ խաղի միջին:

ԱՂԶԻԿ. Աշուղի պես խանդ ասա,
Բըլբուլի պես տանդ ասա.
Ինչքան որ գովես՝ արժեմ,
Իմ մոր գովական փեսա:

ԵՐԿԻՆՔՆ ԱՄՊԵԼ Է ЕРКИНКН АМПЕЛ Э

Allegretto dolce ♩ = 66

p

Եր - կին - քն ամ - պել է, Ի՜նչ ա - մուռ թոն է,

ppp

pp

Եր - կին - քն ամ - պել է, Ի՜նչ ա - մուռ թոն է.

mf

Գամ, դրո - նե՛ն անց - նե՛ր հո - գյա - կըս հո՛ն է.

p

Գամ, դրո - նե՛ն անց - նե՛ր հո - գյա - կըս հո՛ն է: Ես:

1. 2. 3. 4. 5. 6.

1. 2. 3. 4. 5. 6.

Երկինքըն ամպել է,
Ի՛նչ անուշ թոն է.
Գամ դըռներն անցնեմ՝
Հոգակրս հոն է:

Երկինքըն ամպել է,
Գետինը թաց է.
Յարըս քնել է,
Երեսը բաց է:

Երկինքըն ամպել է,
Ի՛նչ անուշ երակ.
Սըրտիս մեջ չըցավ
Մի բուռը կըրակ:

Երկինքըն ամպել է,
Գետին շաղերով.
Ես քեզ սիրել եմ
Անուշ խաղերով:

Երկինքըն ամպել է,
Գետինը մութ է.
Ես քեզ ուզել եմ,
Թող ասեն՝ սուտ է:

Շորճր դու, շեկլիկ յար,
Տեսնեմ՝ դու ումն ես.
Իրավ եմ ասում
Դու իմ սըրտումն ես:

ԱՆՏՈՒՆԻ   АНТУНИ

Largo ad libitum   ♩ = 58

*mf**p**pp*

Սիր - քոս   նը-ման

է

*pp**ppp**pp**ppp**p**pp**p**pp**mf**p**f**mf**mp**p**p*

էն   փը - լած   քը - նեւ,

cresc.

*

mf *stretto* *f* *a tempo* *pp*

կոն-րե՛ր զե - րան-նե՛ր, խախ-սե՛ր է սը - նե՛ր.

decresc. *p* *pp*

mf *ff*

բու՛ն պի-սի ղը - նե՛ն մեջ վայ-րի հա՛վ - ե՛ր.

mf *p* *ff cresc.* *ff*

p *accelerando* *rallentando* *espirando*

ե՛ր - քա՛մ' ձի քա - լեմ էն ել - ման զե - սե՛ր.

pp *pp* *ppp*

***p* a tempo**

rallentando

espirando

ը - Եհմ Ժըկ - Եե - բու Ժա - Գե - բա - ցըԸ - Կեր:

Ed.

f cresc.

più *f*

decrecendo

pp

U. j.

f rinforzato

ff

pp

2da

* 2da

* Lea.

***p* espirando**

Musical score for "The Rose Tree" in G major, 2/4 time. The score is arranged for voice and piano. The vocal line is in treble clef, and the piano accompaniment is in bass clef. The lyrics are: "The rose tree, the rose tree, the rose tree, the rose tree." The piano part features a repeating eighth-note pattern in the left hand and a melody in the right hand. The score includes a "diminuendo" marking and a "ppp" (pianissimo) marking.

diminuendo

ppp

mf *p* *pp*

Սեղ ծով լ'եմ սե - սե,

pp *ppp* *pp* *ppp* *p* *pp* *p* *pp*

mf *f* *mf*

mp

սիւս-սակե եր բո - լոր,

cresc.

mf *f* *pp*

stretto *f* *a tempo* *pp*

ա - լին կը զար-ճե, չէր խառ - նի հի - բո.

decresc. *p* *pp*

mf *ff*

էն ո՞րն է տե - տե մեկ ծովն երկ-թա - վոր, —

mf *p* *ff* *cresc.* *fff*

mf *p* *ff* *cresc.* *fff*

p *accelerando* *rallentando* *espirando*

աճ - տու - նի սիրսն է պլղ-տը ու մո - լոր:

pp *ppp*

p *a tempo* *rallentando* *espirando*

Ահ, իս - կի մի - նի սըր - տիկ տե - վա - վոր:

pp *ppp*

f cresc. *più f* decresc. *pp*

U. J.

f rinforzato *ff*

dim. * dim.

p espirando

sn lu-gi se-gu qbr:

diminuendo *ppp*

*

Սիրտըս նման է հն փըլած տըներ,—
Կոտրեր գերաններ, խախտեր է սըներ.
Բուն պիտի դընեն մեջ վայրի հավքեր.
Երթամ՝ ծի թալեմ հն ելման գետեր.
Ընիմ ձկներու ձագերացըն կեր:
Ա՛յ, տո լմճ տընավեր:

Սեվ ծով մ'եմ տեսե, սիպտակն էր բոլոր,
Ալին կըզարներ, չէր խառնի հիրոր.
Էն հրն է տեսե մեկ ծովն երկթավոր,—
Անտունի սիրտն է պըղտոր ու մոլոր:
Ա՛խ, իսկի մի՛ լնիք սըրտիկ սեվավոր:
Ա՛յ, տո լմճ տընավեր:

ԳԱՐՈՒՆ Ա.   ΓΑΡΥΗ Α

Lento $\text{♩} = 40$

p *p* *p* *p*

cresc. *p* *p* *p*

p *p* *p* *p*

f *ff* *p* *f* *ff* *p*

p *cresc.* *3* *decresc.* *3* *cresc.* *3* *decresc.* *3*

Գա - րուՆ ա, ձուՆ ա ա - րե՛լ,
 Լ՛ի՛ յարՆ ինձ - Նից ա սա - ռե՛լ:

վա՛յ. լե, լե, վա՛յ լե, լե,
 Ա՛խ, չոր - նա՛, վա՛խ, ա՛յ յար,

Պա. * Պա. * Պա. * Պա. * Պա. * Պա. *

mf *f* *p* *pp*

Взвей-ся, взвей-ся, взвей-ся, взвей-ся, взвей-ся;
 ʋar ʋar - ʋar ʋar - qnʋ:

p 3 *morendo* *pp*

Взвей-ся, Взвей-ся, Взвей-ся, Взвей-ся, Взвей-ся, *

mf *f* *p* *f* *p*

ქა-რ, | ხ, | ხ, | ქა-რ, | ხ, | ხ,
 ლ-ის, | ზრ - | ნა, | ქა-რ, | ა-რ. | არ,

pp *cresc.* *decresc.* *cresc.* *decresc.*

3 3 3 3 3 3

მ. მ. * მ. * მ. * მ. * მ. *

p *mf* *pp*

ժայ, ին, ին, ին, ին: զու ի:

pp *morendo* *ppp*

3 3 3 3 3 3

Գարուն ա, ձուն ա արել,
վա՛յ, լե, լե, վա՛յ, լե, լե,
վա՛յ, լե, լե, լե, լե՛.

Ըմ յարն ինձսից ա սառել:
Ա՛խ, չորնա՛, վա՛խ, ա՛յ յար,
Չար մարդու լեզուն:

Քամին փչում ա պաղ-պաղ,
Լերդ ու թոքս անում ա դաղ:

Յար, ինձ բեմուրադ արիր,—
Սերըդ ինձնե վատ արիր:

ԾԻՐԱՆԻ ԾԱՌ ՄԻՐԱՆԻ ՄԱՐ

Lento. Con affetto $\text{♩} = 42$

Ծի - րա - նի' ծառ, մար մի'

p *pp*

սա, վա՛յ. ձրդ-նե-

հըզ ի - րա մի' սա, վա՛յ.

* * * * *

Meno lento $\text{♩} = 46$

U. - մե ցե - շնդ ման գա - լիս

ff

Ad. * *Ad.* *

gա - վե - ռսս ի - րար մի' sw:

f *mf* *p*

Ad. * *Ad.* * *Ad.* *

Moderato $\text{♩} = 88$ Lamento ma tranquillo $\text{♩} = 92$

sw:

Հա', սը - վե'f,
Գը - ցա, էլ

p *pp dolce*

Ad. * *Ad.*

Է՛՛ս   ՏՐ - ՎԵ՛՛,   ՍԱ - ԲԵ՛՛, —   ԻՈՎՆ   ըՆ - ԿԱՎ, —
 Ե՛՛ս   չՐ - զԱ   Է՛՛ս   ՏԱՐ   ՎԱ   ՏԱ - ԲԻՆ, —

ՍՐ - ՏԻՍ   ԽՐՆ - ԴՈՒՄ   ԺՈՎՆ   ըՆ - ԿԱՎ.
 ՈՎՎ   ԴԱՐԴՆ   ԽՄ   ՎՐ - զՈՎՆ   ըՆ - ԿԱՎ:

Più lento, con dolore ♩ = 72

ՀՈՎ,   ԻՈՎ,   ԻՈՎՆ   ըՆ - ԿԱՎ, —

pp   *p*

Պա.   *   Պա.   *   Պա.   *

ՍՐ - ՏԻՍ   ԽՐՆ - ԴՈՒՄ   ԺՈՎՆ   ըՆ - ԿԱՎ:

ppp

Պա.   *

Ծիրանի ծառ, բար մի տա,
վայ.

Ճըղներդ իրար մի տա,
վայ.

Ամեն մեջդ ման գալիս
Ցավերըս իրար մի տա:

Հնա, տըվեք, ետ տըվեք, սնրեր,— հովն ընկավ,
Սըրտիս խընդում ծովն ընկավ.
Գընա, ել ետ չըգա ես տարվա տարին,—
Սև դարդն իմ վըզովն ընկավ:

Հնվ, հնվ, հովն ընկավ,—
Սըրտիս խընդում ծովն ընկավ:

Մեռա բաղում բանելեն,
Մի կողմեն ջուր անելեն.
Ծառերին թուփ չըմընաց
Դարդիս դարման տանելեն:

Սև ամպը գըցել ա հով,
Մուրը տըվել ա իմ քով.
Տեսնում եք՝ ինձ պատել ա
Էս անիրավ արյուն ծով:

Նըստած տեղիս քար չունիմ,
Էրված սըրտիս ճար չունիմ.
Ա՛յ անօրեն, փուչ աշխարհ,—
Բաղ ունիմ ու բար չունիմ:

ՔԵԼՆԵՐ, ՑՈԼՆԵՐ ԿԵԼԵՐ, ԸՕԼԵՐ

Քննույե
Andante dolce ♩ = 52

ppp
նոսր

p

vacillando
ալիսածանի

p

Քե - լեր,   ցո - լեր՝   իմ յա - րը,   ա - րե - վի տա - կին

pp

do lce
ժպ տուն

vivamente
բաբմ

p

Քե - լեր,   ցո - լեր՝   իմ յա - րը:

marcato
գայտուն

con calore

ջերմ

Սա - ռի սո - վոր, մեն մե - նա - վոր, շե'կ Տը - դա,

pp con desiderio
փափազով

f
Շո'ղ ա - ռե - գակ, թո'ղ ա - ռե - գակ, շե'կ, Տը - դա:

come eco
արձագանք

Սա - ռի սո - վոր, մեն մե - նա - վոր, շե'կ Տը - դա,

8-

come eco
արձագանք

f

ԵՂ ա - րե - զակ, քո՛ղ ա - րե - զակ, Ե՛կ, ՏՂ - դա:

1. 2. 3.

pp

4.

pp *pp* perdendo հեռանալով *ppp*

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը,
Արևի տակին

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը:

Սարի սովոր,
Մեն մենավոր,
Շէկ տըղա,
Շող արեգակ,
Թող արեգակ,
Ե՛կ, տըղա:

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը,
Աղբյուրի ակին

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը:

Կանաչ առվով,
Ճանաչ առվով
Ե՛կ, տըղա,
Բաղովն արի,
Շաղովն արի,
Շէկ տըղա:

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը,
Գերանդին ուսին

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը:

Հով ծառի տակ,
Ջով ծառի տակ
Ե՛կ, տըղա,
Հունձ ես արել,
Քրրտինք դառել,
Շէկ տըղա:

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը,
Ջան աչքի լուսին,

Քելեր, ցուեր՝ իմ յարը:

Հով է, քը՛նիր,
Ջով է, քը՛նիր,—
Ե՛կ, տըղա,
Հունձ ես արել
Շատ բեկարել,
Շէկ տըղա:

ՔԵԼԵ, ՔԵԼԵ КЕЛЕ, КЕЛЕ

Առույգ
Andante amabile ♩ = 69

The musical score is written for piano and voice. It begins with a piano introduction in 2/4 time, marked 'Andante amabile' with a tempo of 69 beats per minute. The piano part features a descending scale in the right hand and a sustained bass line in the left hand, marked with a forte 'f' dynamic and a 'decrescendo' instruction. The vocal melody enters in the second system, marked 'mf' (mezzo-forte). The lyrics are written in both Armenian and Russian. The score continues with two more systems of vocal melody and piano accompaniment, ending with a final piano flourish marked 'pp' (pianissimo) and a 'perdendo' instruction.

System 1:
Piano: *f* decrescendo հետզհետե նուրբ
Vocal: *mf*
Lyrics: Քե' - լե, քե' - լե, քել - փոյ մեռ - նեմ.

System 2:
Piano: *mf*
Vocal: *f* նուրբ
Lyrics: քո զո - վա - կան լեռ - փոյ մեռ - նեմ:

System 3:
Piano: *mf* perdendo հեռանալով
Vocal: *f* *p*
Lyrics: քո զո - վա - կան լեռ - փոյ մեռ - նեմ:

Սի - րա - վոր լո - րիկ, վի - րա - վոր լո - րիկ.

dolce
կայտաւ

լո - րիկ, սե - վա - վոր

mormorando
կարկաշուն

սիրուն

լո - րիկ, 1. Լո - րիկ ջա-ն: 2. Լո - րիկ ջա-ն:

mf

Քնլե, քնլե, քելքիդ մեռնեմ.
 Զո գովական խելքիդ մեռնեմ:
Սիրավոր լորիկ,
Վիրավոր լորիկ,
Լորիկ,
Սեմավոր լորիկ,
Լորիկ ջան:

Քնլե, քնլե, սոյիդ մեռնեմ.
 Զո չինարի բոյիդ մեռնեմ:

Քնլե, քնլե, քողիդ մեռնեմ.
 Զո լուսընկա շողիդ մեռնեմ:

Քնլե, քնլե, բերնիդ մեռնեմ.
 Զո սիրունիկ ձենիդ մեռնեմ:

Քն'լե, քն'լե, ձեռիդ մեռնեմ.
 Զո հուր կըրակ սերիդ մեռնեմ:

Քնլե, քնլե, աչիդ մեռնեմ.
 Զո անուշիկ պաչիդ մեռնեմ:

ՍԱՐ, ՍԱՐ CAP, CAP

Հպարտ
Con alterezza ♩. = 66

Սա՛ր, սա՛ր, ես սա-րե-րի ծա-ղիկն եմ.

p *mf* *p*

ջա՛ն, ջան, ես Լե-վո-նի բու-րիկն եմ:

p *mf* *p*

p tenero.
Լազարի

Սմր, սմր,
 Ես սարերի ծաղիկն եմ.
 Զմն, ջմն,
 Ես Լևոնի քուրիկն եմ:

Ժամի դռներն դուս ելա,
 Արևի պես լուս ելա:

Էն սարին սմր չեմ ասի,
 Փիս գյաղին յմր չեմ ասի:

Ինձ չէր առնում՝ թող չառներ.
 Խոսք ու վրիցն էլ ի՞նչ էր:

Հաց եմ թըխել փրփրոյի,
 Վատ խոսողը քրքրոյի:

Ես սարերի ծաղիկն եմ.
 Ես Լևոնի քուրիկն եմ:

ԿԱՆՁԵ ԿՌՈՒՆԿ ԿԱՆԿԵ ԿՐՍՆԿ

Առլեցուն
Espansivo ♩ = 66

The piano introduction consists of two systems of staves. The first system features a treble staff with a melodic line and a bass staff with a harmonic accompaniment. The second system continues the accompaniment with a *pp* (pianissimo) dynamic marking. A *eco* (echo) effect is indicated for the first system. The tempo is marked as *Espansivo* with a quarter note equal to 66 beats per minute.

Ջա.

con affetto

The vocal entry begins with a *f* (forte) dynamic marking and the tempo marking *con affetto*. The lyrics are written below the vocal line. The first system of the piano accompaniment is also shown, with a *pp* dynamic marking.

Կոն-չե, կը-ռո՛ւնկ, կան - չե, քա-նի գա-րուն է,

Ջա.

դա-րիք-նե - ռու սիր - ք գունդ-գունդ ա-րուն է:

Ջա.

կը-ռո՛ւնկ ջան, կը-ռո՛ւնկ ջան, գա - րուն է,

pp

con tinto duolo
նկարուն վիշտ

p

ճա.

կը - ռո՛ւնկ ջան, կը-ռո՛ւնկ ջան, գա - րուն է,

mf

ճա.

ա՛խ, սիւր - սըս ա - րուն է:

mf

p *f* *p*

ճա.

կը - ու՛նկ ջան, կը - ու՛նկ ջան, գա - ռուն է.

Պա. * Պա. * Պա. *

կը - ու՛նկ ջան, կը - ու՛նկ, ջան, գա - ռուն է,

Պա. * Պա. * Պա. *

ա՛խ, սիր - քս ա - ռուն է:

f *ppp*

pp

pp *pp* *eco* *արձագանք* *ppp* *ppp* *morendo* *մարելով*

Պա. * Պա. *

Կանչե՛, կըռհնկ, կանչե՛, քանի գարուն է,
 Ղարիբներու սիրտը գունդ-գունդ արուն է:
     Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, գարուն է,
     Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, գարուն է.
 Ա՛խ, սիրտըս արուն է:

Կանչե՛, կըռհնկ, կանչե՛, քանի արոտ է.
 Աշխարհն է արեգակ, սիրտըս կարոտ է:
     Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, արոտ է,
     Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, արոտ է.
 Ա՛խ, սիրտըս կարոտ է:

Կանչե՛, կըռհնկ, կանչե՛, քանի արեվ է.
 Աշնան կերթաս երկիր, յարիս բարեվե:
     Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, արեվ է,
     Կըռհնկ ջան, կըռհնկ ջան, արեվ է.
 Ա՛խ, յարիս բարեվե:

ԵՍ ՍԱՐԵՆ ԿՈՒԳԱՅԻ

ЕС САРЕН КУГАИ

Զափավոր
Comodo ♩ = 80

First system of the musical score. It consists of three staves. The top staff is a single line. The middle and bottom staves are connected by a brace on the left, indicating a piano accompaniment. The key signature has one sharp (F#) and the time signature is 12/8. The tempo is marked 'Comodo' with a quarter note equal to 80 beats. Dynamics include *p* (piano) in the middle and bottom staves.

Second system of the musical score. It includes a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The key signature remains one sharp (F#) and the time signature is 12/8. The tempo is still 'Comodo'. Dynamics include *f* (forte) for the vocal line and *p* (piano) for the piano accompaniment. The lyrics are written below the vocal line.

Ես սա - րեն կո - ւա - յի,

p

դուն դու - ու բա - ցիր.

f *p*

mf *commoso*
հուզուն

ձե - ուղ ծո - ցող սա - բաւ, ա - խ ա - ռիր, լա - ցիր:

mf *dim.* *f*

Re.

f *piu mosso*
շարժուն

Վա - յ, վա - յ, վա - յ, վառ - վում եմ, վա - յ, վա - յ, վա - յ, հալ - վում եմ.

f *piu mosso*
շարժուն

Re. * *Re.* * *Re.* *

a tempo
չափով

հալ - վում. վառ - վում եմ:

a tempo
չափով

f

վա՜յ. վա՜յ. վա՜յ, վառ - վում եմ, վա՜յ, վա՜յ, վա՜յ, հալ - վում եմ,

f

f

Պ.

* Պ.

* Պ.

*

հալ - վում, վառ - վում եմ:

Ես սարեն կուգայի,
 Դուն դուռը բացիր.
 Ձեռքդ ծոցըդ տարար,
 Ա՛խ արիր, լացիր:
     Վան, վան, վան, վառվում եմ,
     Վան, վան, վան, հալվում եմ,
     Հալվում, վառվում եմ:

Ես մի պինդ պաղ էի,
 Դու մըրմուռ լացիր.
 Զո հրեղեն արցունքով
 Ինձի հալեցիր:

Ես մի չոր ծառ էի,
 Դու գարնան արև.
 Զո սիրով ծաղկեցավ
 Իմ ճյուղն ու տերև:

Թե ինձ չէիր առնի,
 Ինչո՞ւ սիրեցիր.
 Մի բուռ կըրակ եղար,
 Սիրտըս էրեցիր:

ԶԻՆՉ ՈՒ ԶԻՆՉ ՅԻՆԿ Ս ՅԻՆԿ

Առօրինակ
Allegretto $\text{♩} = 54$

mf

Զի՞նչ ու զի՞նչ տամ լող - վոր - չուն, — գո - մա գո - մա

pp *glissando* սահուն

p *mf*

էր. զիմ լա - չակ տամ լող - վոր - չուն. ֆո - մա ֆո - մա

p *f*

էր: Ո՛չ է - առ, ո՛չ հավ - նե - ցա՛վ, գո - մա գո - մա

p *f*

էր. ոչ ե - հան ծամ - կալ ծո - վե՛ն. ֆո - մա ֆո - մա էր: էր:

mf

Զինչ ու վինչ տամ լողվորչուն:—

Զոմա զոմա էր:

Զիմ լաչակ տամ լողվորչուն:

Քոմա քոմա էր:

Ո՛չ էառ, ո՛չ հավնեցավ,

Զոմա զոմա էր.

Ո՛չ եհան ծամկալ ծովեն:

Քոմա քոմա էր:

Զինչ ու վինչ տամ լողվորչուն:—

Զիմ մեջկապ տամ լողվորչուն:

Ո՛չ էառ, ո՛չ հավնեցավ,

Ո՛չ եհան ծամկալ ծովեն:

Զի՞նչ ու վի՞նչ տամ լողվորչուն:—

Զիմ ջապիկ տամ լողվորչուն:

Ո՛չ էառ, ո՛չ հավնեցավ,

Ո՛չ եհան ծամկալ ծովեն:

Զինչ ու վինչ տամ լողվորչուն:—

Լուսնակ գիշեր պագ մի տըվի:

Հետ էառ, հետ հավնեցավ,

Հետ եհան ծամկալ ծովեն:

ԱՎԳՅԱԶ   АЛАГЯЗ

Գայժառ
Clara voce ♩ = 63

p *delicato* նազուկ *pp*

p — *mf*

Ա. — լա-լլազ սարն աճ — պել ա, վա՛ն, լե՛, լե՛, լե՛,

p *delicato* նազուկ *crescendo*

p — *mf* *f*

լե՛. լե՛, լե՛. աղ — բեր իր ձիւն բամ — բել ա: իմ

decrescendo *pp* *p* *pp*

mf

մայ — ռիկ, զա՛ն, իմ մայ — ռիկ զա՛ն:

f *risonante* արձագանք *pp* *mf*

Ալազլազ սարն ամպել ա,
 Վնյ, լն, լե, լն, լե, լն, լե, լն.

Աղբեր իր ձին թամբել ա:
 Իմ մայրիկ ջան, իմ մայրիկ ջան:

Աղբեր իր ձին թամբել ա:
 Յարոջ դռնեն անցել ա:

Յարոջ դռնեն անցել ա,
 Ելե դաշտը՝ խաղցել ա:

Ելե դաշտը՝ խաղցել ա,
 Անձրեվ եկե, թըրջել ա:

Անձրեվ եկե, թըրջել ա,
 Արեվ վարկե՝ չորցել ա:

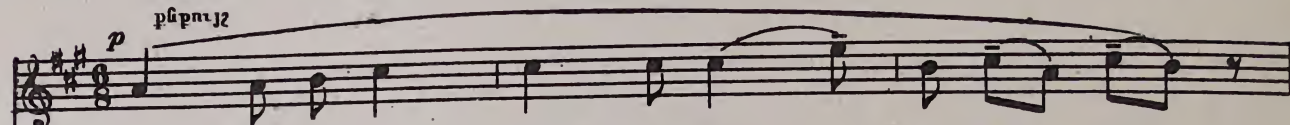
Արեվ վարկե՝ չորցել ա,
 Քան կարմիր վարդ բացել ա:

ԽՆԿԻ ԾԱՌՈՒ ՄԱՐ

Կայտառ
Galo ♩ = 63

dolce
քնքույշ

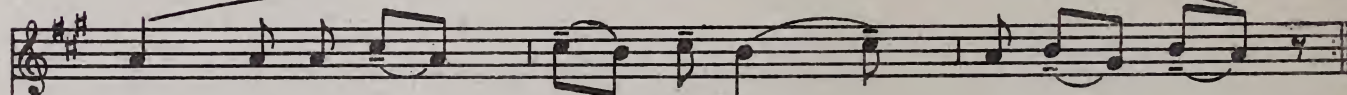
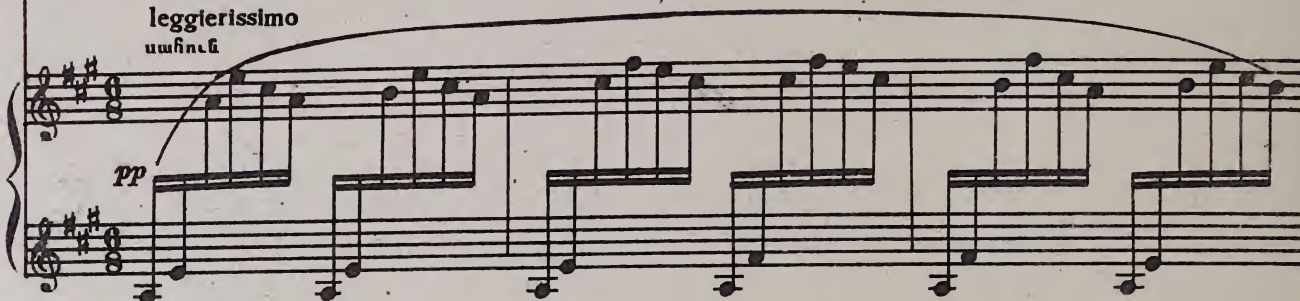
p

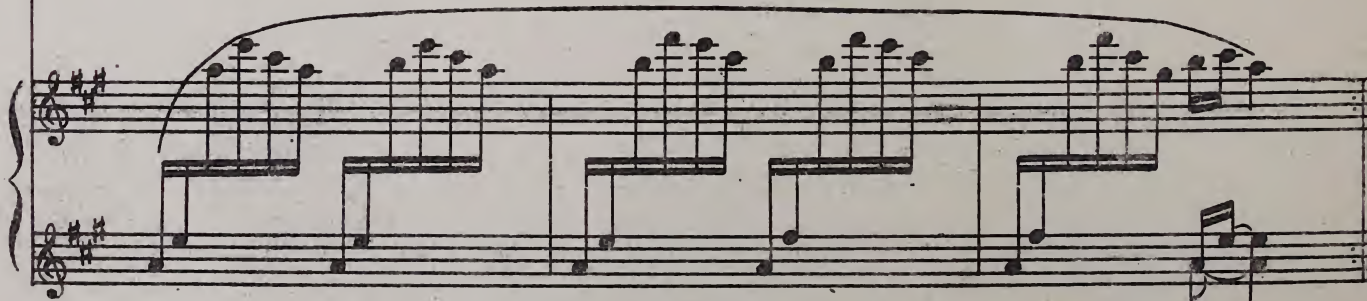
Մեր դը - ռա - նը խըն - կի ծառ, գյու - լո՛ւմ ջա՛ն,
Խըն - կե - նի՛ն ա բե - ռե՛կ բար, գյու - լո՛ւմ ջա՛ն,

leggierissimo
սահուն

pp

ձե՛ր դը - ռա - նը խըն - կի ծառ. գյու - լո՛ւմ ջա՛ն.
Իմ խո - տ - սիկ պըզ - - սիկ յար. գյու - լո՛ւմ ջա՛ն:

Մեր դռանը խընկի ծառ,
 Գյուղում ջան,
 Ձեր դռանը խընկի ծառ,
 Գյուղում ջան,
 Խընկենին ա բերել բար,
 Գյուղում ջան.
 Իմ խորոտիկ, պըպտիկ լար:
 Գյուղում ջան:

Մեր դռանը խընկի ծառ,
 Նախշուն բըլբուլ վըրեն թառ.
 Երթար ու գար, շորոր տար,
 Սիրուն լարին օրոր տար:

Մեր դռանը խընկի ծառ,
 Մարջան բըլբուլ վըրեն թառ.
 Գընար ու գար, շըվին տար,
 Անուշ լարի թևին տար:

Մեր դռանը խընկի ծառ,
 Ոսկի բըլբուլ վըրեն թառ.
 Կարմիր խընձոր անել տար,
 Ալվան ծաղիկ տանել տար:

ԱԼ ԱՅԼՈՒՂՍ ԱԼ ԱՅԼՈՒՂՍ

ԳՆԱՅՈՒՆ
Allegretto dolce ♩ = 76

pp *pp* *p* *p*

Sopr.
semplice
սղարգուկ
mf

Լի ալ - լու - ղըս Լի - րազ ձեր դուռ՝

pp *p*

փո - քո - քեկ է սիր - քըս մըր - մուռ.

p *f* *p* *mf* *p*

mf *p* *mf*

բաղ - սը ըն - ձի գը - ցեց էս կուռ. ջա'-նո ջան.

p *con delicatezza* նագուկ *p*

amabile սիրաբաճ

mf *p*

սի - բուն սը - ղա տո'ւր ալ - լու - լլս:

p *pp* *p*

mf *p* *mf* *p* *mf*

Բաղ - սը ըն - ձի գը - ցեց էս կուռ. ջա'-նո ջան.

p *p*

mf *p*

սի - րուն սը - ղա, տո՛ւր ալ - լու - ղըս:

p *pp* *p*

Tenor. *con tenerezza*
տնուշ

Ա, ալ - լու - ղըդ ես չը - ղը - տա.

pp *p*

p *f* *p*

եր - ղը-վում եմ առ - ված վը - կա.

p *mf* *p*

mf *espansivo*
առաժույց

ով գը-տել է՝ թող բե - ռի տա, զա՛-նո, զա՛ն. սի - բուն աղ - ջիկ.

p *con amore*
սիրազեղ

mf *p* *pp* *p*

mf *p* *mf* *mf* *p* *mf*

եւ ալ - լու - ղըդ: Ըվ գը-տել է՝ թող բե - ռի տա, զա՛-նո. զա՛ն.

p *pp* *p* *mf* *p*

mf *p*

սի - բուն աղ - ջիկ, եւ ալ - լու - ղըդ:

pp *p* *pp* *p*

ԱՂԶԻԿ. Ալ այլուղըս կորալ ձեր դուռ՝
 Փոթոթել է սիրտըս մըրմուռ.
 Բախտը ինձի գցեց էս կուռ.
Ջանո ջան.
 Սիրուն տըղա, տո՛ւր այլուղըս:

ՏՂԱ. Ալ այլուղդ ես չըգըտա.
 Երդըվում եմ՝ աստված վըկա.
 Ով գըտել է՝ թող բերի տա,
Ջանո ջան.
 Սիրուն աղջիկ, քո այլուղդ:

ԱՂԶԻԿ. Ալ այլուղըս յարս էր բաշխել.
 Ալ աբըրշում՝ շուրջը նախշել,
 Պատկերըս վըրեն էր քաշել.
 Սիրուն տըղա, տո՛ւր այլուղըս:

ՏՂԱ. Ջահիլ ջիվան՝ սարերն ընկա,
 Ցավոտ սըրտիս ճար չըգըտա,
 Բո սերն ինձի հոգի կուտա.
 Թող ինձ մընա ալ այլուղդ:

ԱՂԶԻԿ. Ա՛խ, ինչ ասեմ իմ խորթ մորըս,
 Կամ ինչ պատմեմ ապիկ հորըս.
 Խաբար կուտան շեկ աղբորըս.
 Տը՛ղա, տը՛ղա, տո՛ւր այլուղըս:

ՏՂԱ. Սեվհիկ աղջիկ, սիպտակ հագիր.
 Առ այլուղդ, վերքըս կապիր.
 Սիրուդ գերի՝ ինձ մի տանջիր.
 Էրված աղջիկ, մռ այլուղդ:

ԿՈՒԺՆ ԱՌԱ   КУЖИ АРА

Պարզուկ
Naturale ♩ = 72

The first system of the musical score consists of three staves. The top staff is a single melodic line in treble clef, mostly containing rests. The middle and bottom staves are a piano accompaniment in grand staff (treble and bass clefs). The piano part features a series of eighth-note chords in the right hand and a more active bass line in the left hand. Dynamics include *p* (piano) and *pp* (pianissimo). The tempo is marked as 72 beats per minute.

p in distanza
հեռուց

pp

The second system continues the musical score. It features a vocal line on a single staff with lyrics in Armenian and Russian. The piano accompaniment continues on the grand staff below. The vocal melody is marked with *mf* (mezzo-forte). The lyrics are: Կուժն ա - ռա, ե - լա սա - րը. (Kuch Ar, ya - la sa - re).

mf

Կուժն   ա - ռա,   ե - լա   սա - րը.

p

pp

Հը - գը - sw Ֆի - դան յա ռը,

p *pp*

con calore
ջերմազին

Ֆի - դան յա - ռը ինձ սը - վեհ, Հը -

con calore
ջերմազին

fin.

ֆա - շեմ ահ ու զա - ռը:

pp *eco*
արձագանք

fin.

Կուժն առա, ելա սարը,
 Չըգըտա ֆիդան յարը.
 Ֆիդան յարը ինձ տըվեք,
 Չըքաշեմ ահ ու վարը:

Մեծ սարի հովին մեռնեմ,
 Շեկ տըղի բոլին մեռնեմ,
 Մի տարի ա չեմ տեսել,—
 Տեսնողի աչքին մեռնեմ:

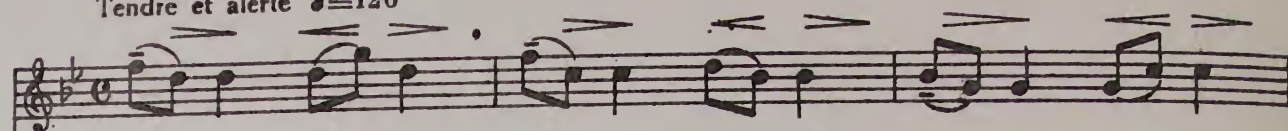
Բըլբուվը դարի վըրա,
 Խընձորը սարի վըրա.
 Սիրած սիրածի տալին,
 Չոր գետնին՝ քարի վըրա:

ԿԱՔԱՎԻ ԵՐԳԸ ԿԱԴԱՅԻ ԵՐԳ

Խոսք՝ Հովհ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ

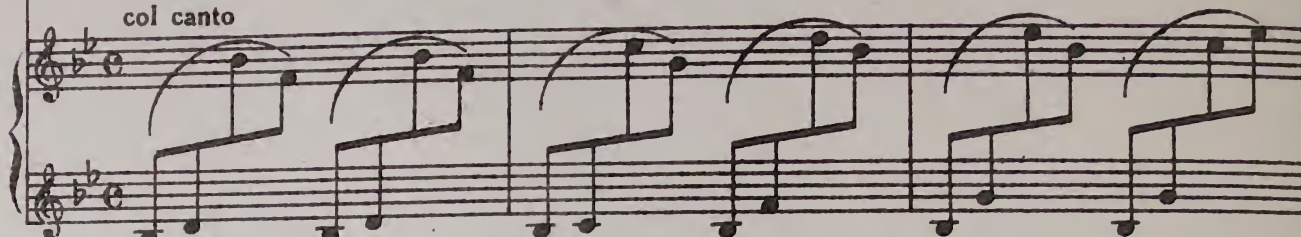
Գեղայն և զվարթ
Tendre et alerte

♩ = 126

Ա - ռեվ բաց - վեց բուխ ամ - պե - ռեց, կա - քաղ թը - ռաղ

col canto

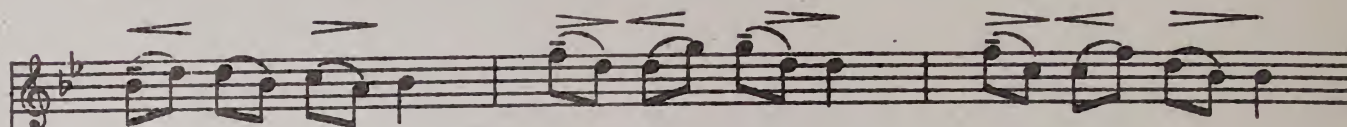

And.

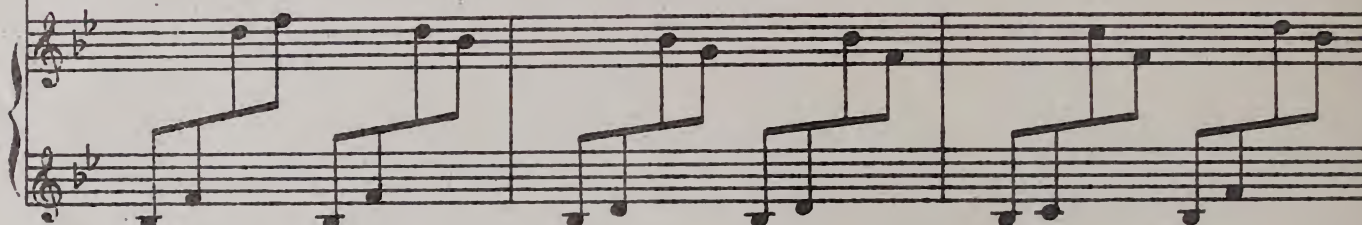
* And.

* And.

* And.

կա - ցաջ սա - ռեց, կա - ցաջ սա - ռեց՝ սա - ռի ծե - ռեց,

* And.

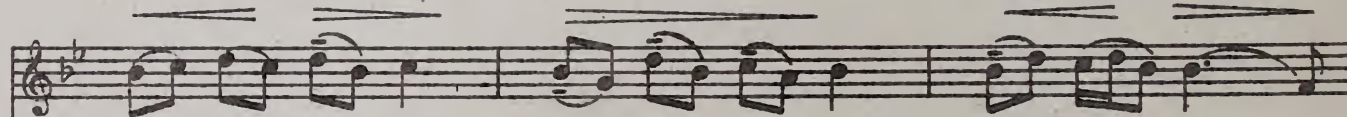
simile

* And.

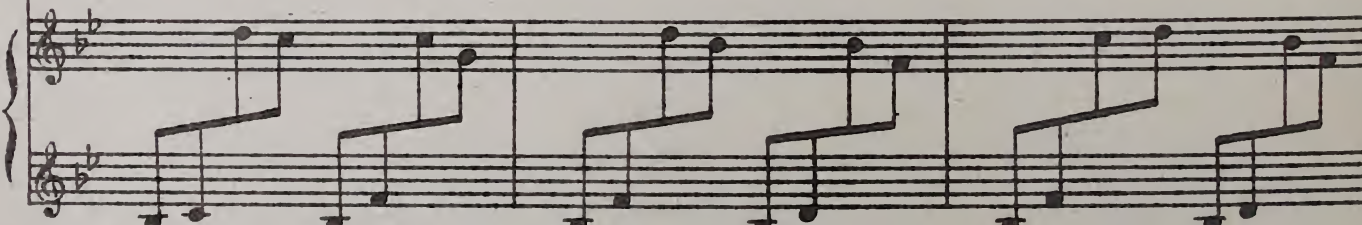
* And.

* And.

un poco meno mosso

բա - ռեվ բե - րաղ ծա - դիկ - ցե - ռեց: Սի - րու - ցիկ,

* And.

* And.

* And.

* And.

* And.

սի - րու - Յիկ, սի-րու-Յիկ, նախ - շուՆ կա - րա - վիկ.

* Պա. * Պա. Պա. * Պա. * Պա. *

սի - րու - Յիկ, սի - րու - Յիկ.

Պա. * Պա. * Պա. * Պա.

սի - րու - Յիկ, նախ - շուՆ կա - րա - վիկ:-

* Պա. * Պա. * Պա. *

Արեւ բացվեց թուխ ամպերեն,
 Կաքավ թռռավ կանաչ սարեն,
 Կանաչ սարեն՝ սարի ծերեն,
 Բարև բերավ ծաղիկներեն:

*Սիրունիկ, սիրունիկ,
 Սիրունիկ, նախշուն կաքավիկ:*

Քո բուն հյուսած ծաղիկներով—
 Շուշան, նարգիկ, նունուֆարով:
 Քո տեղ լըցված ցող ու շաղով,
 Քընես-կելնես երգ ու տաղով:

Քո թեւ փափուկ ու խատուտիկ,
 Պըստի կըտուց, կարմիր տոտիկ,
 Կարմիր-կարմիր տոտիկներով
 Կըշորորաս ճուտիկներով:

Երբ կըկանգնես մամռոտ քարին,
 Սաղմոս կասես ծաղիկներին,—
 Սարեր-ծորեր զըվարթ կանես,
 Դարդի ծովեն սիրտ կըհանես:

ՉԵՄ ԿՐՆԱ ԽԱՂԱ ՎԵՄ ԿՐԻՆԱ ԽԱՂԱ

Քնույն Երգանքով
Delicato

♩ = 50

pp

Չե՛մ,

չե՛մ,

չե՛մ, կըր - նա խա - ղա,

չե՛մ,

չե՛մ,

քնույն

չե՛մ կըր - նա խա ղա,

մաս փա-փու-ջըս

կը նըռ - նը - ու,

անհայտացնել

ա - նո - քի փո - ռըս

կը գրո - գը - ու:

անհայտացնել

pp

Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,
 Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,
 Մաս փափուջըս կըճըռճըռա,
 Անոթի փորըս կըգըռգըռա:

Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,
 Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,
 Վարդ կոշիկըս կըճըռճըռա,
 Կեսուրըս կըգա կըվըռվըռա:

ՇՈՂԵՐ ԶԱՆ ՄՈԴԵՐ ԺՅԱՆ

Նազելի
Moderato grazioso

Ամ - պել ա, ձուկն չի՛ գա - լի, Շո - դե՛ր ցա՛ն,

pp *leggiero*

Պա. *

սա - ռի - ցը տուկն չի՛ գա - լի, Շո - դե՛ր ցա՛ն.

pp

Պա. *

դու Ե՛ն - րո - րա՛, դուկն օ - րո - րա՛, Շո - դե՛ր ցա՛ն,

pp

Պա. * Պա. *

ամ - պի sw - կից ձուց կե - բե - վա, Շո - դե-ր ջան:

Դու ցո - րո - րա', դուն օ - րո - րա', Շո - դե-ր ջան.

ամ - պի sw - կից ձուց կե - բե - վա, Շո - դե-ր ջան:

Ամպել ա, ծուն չի գալի,
 Շողէր ջան,
 Սարիցը տուն չի գալի.
 Շողէր ջան.
 Դու շորորան, դուն օրորան,
 Շողէր ջան,
 Ամպի տակին ծուն կերևա,
 Շողէր ջան.

Սիրտըս կըրակով լըցված,
 Շողէր ջան,
 Աչքերիս քուն չի գալի:
 Շողէր ջան.
 Դու շորորան, դուն օրորան,
 Շողէր ջան,
 Ամպի տակին ծուն կերևա,
 Շողէր ջան:

Հուրք ա թափում վերիցը,
 Ես վառա քո սերիցը.
 Վարդավառին ինձ համար
 Չուն բեր դու սարերիցը:

Սարի գըլխին ծուն եկավ,
 Շողէր ջան,
 Շեկիկ յարըս տուն եկավ,
 Շողէր ջան.
 Ուն կերեվա, ծուն կերեվա,
 Շողէր ջան,
 Բերդի տակին տուն կերեվա,
 Շողէր ջան.
 Դեռ մուրապիս չըհասած,
 Շողէր ջան,
 Վըրես խորունկ քուն եկավ:
 Շողէր ջան.
 Ուն կերեվա, ծուն կերեվա,
 Շողէր ջան,
 Բերդի տակին տուն կերեվա,
 Շողէր ջան:

Աշունն եկավ սարիցը,
 Տերև թափեց ծառիցը.
 Շողոն դարդով լըցվել ա,—
 Հեռացել ա յարիցը:

ԶԻՆԱՐ ԵՍ ՇԻՆԱՐ ԵՍ

Andante ♩=88

p

Զի - նար ես,

կե - ռա - նա՛լ մի. յու՛ր, յա՛ր, յա՛ր,

մեր դրռ - նե՛ց հե - ռա - նա՛լ մի. յա՛ր, յա՛ր,

pp

յա՛ր.   յա՛ր նա նա՛յ,   նայ նա՛յ,   նա՛յ,   նա՛յ,

pp

նայ նա՛յ,   նայ նա՛յ,   նա՛յ: Յա՛ր   նա նա՛յ,   նայ նա՛յ.

նա՛յ,   նա՛յ,   նայ նա՛յ,   նայ նա՛յ,   նա՛յ:

Չինար ես, կեռանալ մի,
                     Յար, յար, յար.
 Մեր դռներն հեռանալ մի,
                     Յար, յար, յար.
                     Յար, նա նայ, նայ նայ, նայ, նայ:
                     Նայ նայ, նայ նայ, նայ:
 Յար, քո աստված կըսիրես,
                     Յար, յար, յար:
 Հեռու ես, մոռանալ մի:
                     Յար, յար, յար:
                     Յար, նա նայ, նայ նայ, նայ, նայ:
                     Նայ նայ, նայ նայ, նայ:

Ձեր բաղի դուռը բաց ա,
 Ոտներըս շաղով թաց ա.
 Ինձանից հեռացել ես՝
 Աչքերըս լիքը լաց ա:

Էս գիշեր երազ տեսա,
 Հերկերըս վարած տեսա,
 Ամոթ քեզի, մյ տըղա,
 Զու յարը տարած տեսա:

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԶՇ ԱՐՄԻ

Grazioso $\text{♩} = 88$ *p*

Էս առնում ջուր ս'ը

Տն.

է, գա - լի, գա - լի,

simile

*

գա - լիս է, գա - լիս է

Տն.

*

ս'ը ա - նե:

Տն.

*

Էս առուն ջուր է գալի,

Մի տեսեք—հւր է գալի.

Գալիս է, գալիս է սեր անե:

Քենին մահանա արել,

Իր յարին հյուր է գալի.

Գալիս է, գալիս է սեր անե:

Վարդ եմ քաղել մաղերով,

Վեր եմ դրել շաղերով.

Արի, իմ սիրեկան յար,

Առաջ գամ քեզ տաղերով:

Տանըս տակին կա նըռնի,

Ես բարձ բերեմ դու կըռնի,

Ես դու մի բաղում պիտենք,

Դու չինարի, ես նըռնի:

ԱԼԱԳՅԱԶ

АЛАГЯЗ

Խոսք՝ Հովհ. Հովհաննիսյանի

Patetico $\text{♩} = 96$

recitativo

Ա - լ ա - գ յ ա զ բ ա ռ - ձ ր ռ ս ա - ռ ի ն

Քա. *

più animato

p

ձ յ ու ն ա կ ի ս - վ ե լ կ ա - ռ ա - ռ ի ն. Ո՞ր. յ ա ռ. օ՞ր. յ ա ռ.

Քա. * Քա. * Քա. * Քա. *

Օ՞ր. ս ա - ռ ի ռ. ա՞յ տ ա - ռ ի ռ. վ ա՞յ. ա ռ - ն ի ս ս ա - ռ ի ռ.

Քա. * Քա. *

վա՛խ, սիւս - ակ սա - րե՛ր, կա - նաչ ա - րո՛ս սաւ - րե՛ր,

And. * *And.* * *And.* *

a tempo

օ՛, յար, օ՛, յար,

And. * *And.* * *And.* * *And.* *

Variante

օ՛յ, օ՛յ, օ՛յ, օ՛յ, օ՛յ, օ՛յ:

And. * *And.* * *And.* *

Ալագլազ բարձր սարին
Ձյուն ա կիտվել կատարին.

Օ՛, յար, ճ, յար,
Ա՛յ սարեր, ա՛յ սարեր,
Վա՛յ, արնոտ սարեր,
Վա՛խ, սիպտակ սարեր,
Կանաչ արոտ սարեր,
Օ՛, յար, ճ, յար,
Օ՛յ, ճյ, ճյ, ճյ, ճյ, ճյ:

Սարի՝ ճամփեք, բաց ելեք,
Էրբամ հասնեմ իմ յարին:

Օ՛, յար, ճ, յար,
Ա՛յ սարեր, ա՛յ սարեր,
Վա՛յ, արնոտ սարեր,
Վա՛խ, սիպտակ սարեր,
Կանաչ արոտ սարեր,
Օ՛, յար, ճ, յար,
Օ՛յ, ճյ, ճյ, ճյ, ճյ, ճյ:

Ա՛խ, իմ ճամփեն քարոտ ա,
Սիրտըս էրված, յարոտ ա.
Ղարիբի օրն ընի սև,—
Ազիկ յարի կարոտ ա:

Յարիս տեսա՝ լալիս էր,
Լալիս, գըլխին տալիս էր.
Ճամփա տըվեք, ա՛յ սարեր,
Ձեռով արի՝ զալիս էր:

Էն ինչ դուշ ա էն քարին.—
Սիրտըս կաթում ա արին,
Ա՛յ իմ թառլան, թև տուր ինձ,
Թըռչեմ, հասնեմ իմ յարին:

mf

Նա՛-գան. դու քա - րով ե-կար, կա-նաչ . սա - րե - րով ե-կար,

p

խոհ - խոհ ան - րե-րով ե-կար: Նա՛-գան, դու քա - րով ե-կար.

կա-նաչ . սա - րե - րով ե-կար, խոհ - խոհ ան - րե-րով ե-կար:

p *mf*

Գաւ - նան սի - րուն ծա - դիկ էս, հո՛ւ, Նա՛-զան իմ, Նա՛-զան իմ,

8-----

p *mf*

p *mf*

ինձ հա-մար ա - դու - ճիկ էս, չա՛ն, Նա՛-զան իմ, Նա՛-զան իմ.

8-----

p *mf*

p *mf*

յըլ - խիս վը - ռով պր - իս տուր, հո՛ւ, Նա՛-զան իմ, Նա՛-զան իմ,

8-----

p *mf*

p *mf*

նախ - շուկ-թեզ թի - թեռ-նիկ ես, ջա-ն, նա'-գան իմ, նա'գան իմ:

8

mf

Յար ջան, դու բա - րով ե-կար, կա-նաչ սա - ռե - րով ե-կար,

8

p

խոր-խոր ճո - ռե - րով ե - կար: Յար ջան, դու բա - րով ե-կար,

8

կա-նաչ սա - ռե - րով ե-կար, խոր-խոր ճո - ռե - րով ե - կար:

8

Հոյ, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Զան, Ննկան իմ, Ննկան իմ, .
 Ննկան, դու բարով եկար,
 Կանաչ սարերով եկար,
 Խոր-խոր ծորերով եկար:

Գարնան սիրուն ծաղիկ ես,
 Հոյ, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Ինձ համար աղունիկ ես,
 Զան, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Գլխիս վրով պըտիտ տուր,
 Հոյ, Ննկան իմ, Ննկան իմ,
 Նախշուն-թև թիթեռնիկ ես,
 Զան, Ննկան իմ, Ննկան իմ:
 Յար ջան, դու բարով եկար,
 Կանաչ սարերով եկար,
 Խոր-խոր ծորերով եկար:

Ճամփա տըվեք՝ առաջ գամ,
 Սիրած յարիս բարև տամ.
 Ուխտ եմ արել, որ առնեմ,
 Թող տեսնի աշխարհ ալամ:

Սմրեր, ծորեր, ետ կացեք,
 Իմ յարի ճամփեն բացեք.
 Յար յարի հետ խոսելիս
 Ականջ արեք, իմացեք:

Նըշի ծառին նուշ կըլնի,
 Վարդի հոտն անուշ կըլնի.
 Երանեկ էն աղջըկան՝
 Սիրած յարին թուշ կըլնի:

ԳԱՐՈՒՆ ԴԱՐՄԻ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԿ

Andante sostenuto ♩=88

Ս - րորն ա - սաց   շահ - րակ հալ - փուն.

p

Են-ջի՝   կու - լաս   կուց   կուց   ար - յուն,

mp

Եր-բա լըց-վի   բա - րակ ա - ռուն:

p

Un poco più mosso

Sws-rwlն ա - սաց ա - ռո՛ր հալ - լուն.

pp

Ad. * *Ad.* * *Ad.* * *Ad.* *

«Դ-հաց զա - ռուն, ե - կալ ա - ռուն,

Ad. * *Ad.* * *Ad.* *

Animato $\text{♩} = 88$

կըս - ռալ ջը - ռիկ աղ - բյուր - նե - ռուն, կըս - ռալ իո - տիկ

leggiere

* *Ad.*

Ad.

ծա - դիկ-նե - ռուն, կըս - ռալ ձե - նիկ կա - լալ - նե - ռուն.

* *Ad.*

Էն-հան պի - շի լամ Ե - ռի - ռուն,

mf

Պա. * Պա. *

ա-րյուն կա - թե իմ աչ - քե - ռուն,

mf

Պա. * Պա. * Պա. *

— ես ի՞նչ ա - նեմ իմ ձա - րե - ռուն:

mf

Պա. * Պա. * Պա. *

Ա-սաց. «Ինչ մի՛ լա էս ա - ռուն,

mf

Պա. * Պա. * Պա. *

Հէ՛, վաղ կու-գա բա - ռի գա - ռուն,

լույս կը - բաց-վի վեր առ - խար - հուն,

դուռ կը - բաց - վի խեղ - նիկ - նե - ռուն.

Animato $\text{♩} = 88$

ես հեղ կառ նեմ իմ թե - վե-րուն, քրո-նեմ բան-ձրիկ վեր սա - ռե - ռուն,

pp dolce

բուն կը դը - ցեմ մեջ քա - ռե - ռուն, տուն կը - ռի - նեմ մեջ գա - զե - ռուն.

Trio * *Trio* *

Tempo I.

երթիկ քա - նամ դեմ հով քա - մուն, քո - նիր քա - ղեմ

Trio * *Trio* *

մեջ ալ - ռե - ռուն, ծուխ կը - հա - նեմ հե՛տ ամ - պե - ռուն.

Trio * *Trio* *

մեր ցավ կը տան հա - րավ քա - մուն: Գր - նաց ա - ռուն.

Trio * *Trio* *

Ե - կալ զա-րուն, կա-րեր ջը-րիկ աղ - բյուր-նե-րուն. եր-բար լըց-վե-ր

tr

tr

tr

tr

*

Animato $\text{♩} = 88$ crescendo

բա - րակ ա-ռուն. աղ-բունց-ա-րուն մեջ հա - ռե-րուն, դե - դին սա - տուն

tr

tr

dolce

crescendo

pp

*

վեր սա - ռե - րուն, փունջ մա-նու - շակ մեջ ձո - ռե - րուն.

pp

pp

*

*

Tempo I.

կա - նայ կար - մի-ր գույն - գույն ծաղ-կու-կ,

pp

pp

pp

pp* *pp** *pp*

դաւ - տե՛ն ա - յե՛ն

* Առ. * Առ. *

է - բուճք, քրո - չուճք. ա՛ւ - նիկ կու - գա

Առ. *

գառ - նիկ մա - բուն,

Առ. * Առ. *

più largo e carezzando

մե՛ր ապ - րե - լիք վե՛ր եր - կըն բուճ:

col canto *ppp* eco

Առ. *

Արորն ասաց տատրակ հավքուն.
«Ինչո՞ւ կուգաս կուց-կուց արյուն,
Երթա լըցվի բարակ առուն»:

Տատրակն ասաց արոր հավքուն.
«Գընաց գարուն, եկավ աշուն,
Կըտրավ ջըրիկ աղբյուրներուն,
Կըտրավ խոտիկ ծաղիկներուն,
Կըտրավ ձենիկ կաքավներուն:
Էնքան պիտի լամ երերուն,
Արյուն կաթե իմ աչքերուն,—
Ես ինչ անեմ իմ ծագերուն»:

Ասաց. «Դու մի լա էս աշուն;
Չէ, վաղ կուգա բարի գարուն,
Լուս կըբացվի վեր աշխարհուն,
Դուռ կըբացվի խեղճիկներուն:
Ես քեզ կառնեմ իմ թներուն,
Թըռնեմ բանձրիկ վեր սարերուն,
Բուն կըդընեմ մեջ քարերուն,
Տուն կըշինեմ մեջ գավերուն,
Երթիկ բանամ դեմ հով քամուն,
Թոնիր թաղեմ մեջ այրերուն,
Ծուխ կըհանեմ հետ ամպերուն,
Մեր ցավ կըտանք հարավ քամուն»:

Գնաց աշուն, եկավ գարուն,
Կաթեր ջըրիկ աղբյուրներուն,
Երթար լըցվեր բարակ առուն:
Աղբրանց-արյուն մեջ քարերուն,
Դեղին սուսուն վեր սարերուն,
Փունջ մանուշակ մեջ ձորերուն.
Կանաչ կարմիր գույն-գույն ծաղկունք,
Դաշտերն ամեն էրունք, թըռչունք.
Ձենիկ կուգա գառնիկ մաքուն,—
Մեր ապրելիք վեր երկընքուն:

ԿՈՌԻՆԿ   КРУНК

Larghetto

p

dolce

ԿոՐԻՆԿ

m. s.

ու - ժի՛   ԿոՐ - ԳԱՍ,

mf   *p*   *p*

խապ - ռիկ մը հու - նի՛ս,
(>)

[2m] [*] [2m]

կողմնիկ, մեր առ-խար - հեճ

[2m] [*]

խապ - ռիկ մը հու - նի՛ս:

[2m] [*]

Կռհնկ, ուստի կուգաս, ծառա եմ ծայնիդ,
 Կռհնկ, մեր աշխարհեն խապրիկ մը չունիս:
 Մի վապեր, երամիդ շուտով կըհասնիս,
 Կռհնկ, մեր աշխարհեն խապրիկ մը չունիս:

Թողել եմ ու եկել մըքերս ու այգիս,
 Քանի որ անի կանիմ, կըքաղվի հոգիս:
 Կռհնկ, պահ մի կացիր, ծայնիկդ ի հոգիս.
 Կռհնկ, մեր աշխարհեն խապրիկ մը չունիս:

Աշուն է մոտեցել, գնալու ես թեպտիր,
 Երամ ես ժողովել հապարներ ու բլուր,
 Ինձ պատասխան չըտվիր, ելար գնացիր,
 Կռհնկ, մեր աշխարհեն գնա, հեռացիր:

ԱՄՊԵԼ Ա ԿԱՄԱՐ-ԿԱՄԱՐ

АМПЕЛ А КАМАР-КАМАР

Հիացմունքով և կարոտով *Largo legato, con desiderio* ♩ = 84

p

Ամ-պել ա կա-մար կա - մար, մեջ-քի - նըդ ու - կե քա - մար,

mf

յո - թը տա - րի պաս-պա - հի, յա՛ր ջան, քո ջի - վան ջա - նի հա-մար:

8

ճա՛ր ջան, քո բո - յիդ մեռ - նեմ, սի բու նիկ սո - յիդ մեռ - նեմ, յա՛ր ջան,

ա - ռուն ե - կապ՝ 8 և կառ - նեմ:

mf

mf

Ամպել ա կամար-կամար,
Մեջքինըդ ոսկե քամար,
Յոթը տարի պաս պահի,
                    Յմր ջան,
Զո ջիվան ջանի համար:

Յմր ջան, ըո բոյիդ մեռնեմ,
Սիրունիկ սոյիդ մեռնեմ,
                    Յմր ջան,
Աշուն եկավ՝ քե կառնեմ:

ԵՍ ԱՂԶԻԿ ԵՄ ЕС АХЧИК ЕМ

Աղաջական
Semplice

♩ = 96

mf

Ես աղ - ջիկ եմ, հեր չու - նիմ. վա՛յ.

mf

լե, լե, լե՛, լե, լե, լե՛, լե, լե, լե՛, լե՛, մի սրբ - ան - ցավ

* *mf*

սեր չու - նիմ, վա՛յ, լո, լո, լո՛, լո, լո, լո՛, լո, լո, լո՛.

Մեծ Երեսմեկ

Եւ, Եւ, Եւ, Եւ. աւ - խա - սող աղ - բեր չու - Յիմ, վա՛յ,

Musical score for "The Rose Tree" in G major, 3/4 time. The score is arranged for voice and piano. The vocal line is on a single staff with lyrics in German. The piano accompaniment consists of two staves: the right hand (treble clef) and the left hand (bass clef). The piece begins with a piano introduction marked "p" and "a." (ad libitum). The vocal entry is marked "f" (forte). The lyrics are: "In der Rose, in der Rose, in der Rose, in der Rose, in der Rose." The score ends with a double bar line and repeat signs.

Ես աղջիկ եմ, հեր չունիմ,
 Վա՛յ, լե, լե, լե, լե, լե, լե,
 լե, լե, լե, լե, լե.

Մի սըրտացավ տեր չունիմ,
 Վա՛յ, լո, լո, լո, լո, լո, լո,
 լո, լո, լո.

Հորից, մորից զըրկըված՝
 Վա՛յ, լե, լե, լե, լե, լե, լե,
 լե, լե, լե, լե, լե.

Աշխատող աղբեր չունիմ:
 Վա՛յ, լո, լո, լո, լո, լո, լո,
 լո, լո, լո:

Ղարիբ հավքը բուն չունի,
 Որբ աղջիկը տուն չունի.
 Ինձ նըման սեվաբախտը
 Աշխարհքումըս ի՞նչ ունի:

Ծագեց արեվը սարեն,
 Կանչեց կաքավը քարեն,
 Սիրածս էլ ա ինձ տըվեք,
 Լավանա սըրտիս լարեն:

ԷՐՎՈՒՄ ԵՄ ՅՐԵՄԵՄ

Dolente = 108

Dolente $\text{♩} = 105$

Er - quod er, Er - quod,

Մ. Մանուկյան

Կար ի՞նչ ա - ճա՛ծ ա,
 ի՞նչ ա - ճա՛ծ ա.

Եր - վում եմ, եր - վում,

մեր - լըս փր - Էն քա - ռած ա:
սիր - սրս հո - լով, մո - ռած ա:

Էրվում եմ, էրվում,
Կարմիր քարը տաշած ա,
Էրվում եմ, էրվում,
Բոլորս վըրեն քաշած ա:
Էրվում եմ, էրվում,
Ի՞նչ անեմ, որ քաշած ա.
Էրվում եմ, էրվում,
Սիրտըս հալած, մաշած ա:

ՏՈՒՆ ԱՐԻ ԿՄԻ ԱՐԻ

Allegretto non troppo $\text{♩} = 72$

mp

Աճ - պեղ ււ. ձյուն չի՛ գա - լի,

մըր - նել ա, հուն չի՛ գա - լի. -

նե - ռու նա - նա պար - ին ես,

ալ - ե - ռիս Բուն չի գա - լի:

8-----

*

*poco animato**lento dolente*

Կան - չում եմ, Կան - չում եմ, յա՛ր, ա - ռի՛, յա՛ր.

Պ.

*a tempo**rit. tenero*

մութն ըն - կազ, տո՛ւն ա - ռի, ա՛յ ան - սիրս յար:

Պ. * Պ. *

Ամպել ա, ձյուն չի՛ գալի,
 Մթնել ա, տուն չի՛ գալի.—

Հեռու ճանապարհի ես,
 Աչքերիս քուն չի գալի:

*Կանչում եմ,՝ կանչում եմ, յմր, արի, յմր,
 Մութն ընկավ, տհնն արի, մյ անսիրտ յմր:*

Էս գիշեր՝ կանցնի դժվար,
 Կերթա բարակ ու երկար.
 Իմըս որ ախ ու վախով,
 Զոնդո՞ թնչպես կանցնի, յմր:

Ձորերն ի վեր հանդեր ա,
 Ջուրը տունըս քանդեր ա,
 Շհւտ արա, Էտ դարձիր, Եկ,—
 Սիրածդ տանն անտեր ա:

ԳՈՒԹԱՆԸ ՀԱՅ ԵՄ ԲԵՐՈՒՄ

ГУТАН ХАЦ ЕМ БЕРУМ

Allegretto semplice ♩ = 96

Գու - քա - նը հաց եմ քե - ռում,

քե - րա - նը քաց եմ քե - ռում.

սե'ս, Բեգ ո'ր - քան եմ սի - ռում.

ձու - կը տապ - կած եմ քե - ռում:

Գութանը հաց եմ բերում,
 Բերանը բաց եմ բերում.
 Տէս, քեզ հրքան եմ սիրում,—
 Ձուկը տապկած եմ բերում:

Էսօր գութանը մերն ա,
 Մած բըռնողը իմ հերն ա.
 Եզնարած շեկլիկ տըղեն՝
 Աշխարհի գիտեն՝ իմ տերն ա:

Վեր կացած հավախոսին՝
 Գութանն ա վարում փոսին.
 Բարկ արևը երկընթում՝
 Շողն ա դիպել ակոսին:

Հավքեր, թևանի՛ արեք,
 Յարիս հովանի՛ արեք.
 Թող բարակ քամին փըչի,
 Հետն էլ դուք նանի՛ արեք:

ՈՂԲԵՐԳ՝ ՎՈՒՅԵՐԴ

Allegro sostenuto con affetto $\text{♩} = 92$

Վարդե վաճե ե - լավ դա - ւը, Հա - րու - քին դը - րին նա - ւը:

Խա - բար ա - րեմբ բա - բա - շին՝ քա - փել են դու -

- ող բա - ւը, ա՛յ, սա - րեւ... Սա - րեւ, սա - րեւ,

ա՛յ, սա - րեւ, խեղճ բա - բա - ւը լա - իս Ժ:

Largo

con duolo

Վարդեվանն ելավ դաշը,
 Հարութին դըրին նաշը.
 Խաբար արեք բաբաշին՝
 Թափել են դուռը բաշը,
 Ա՛յ սարեր...

*Սարեր, սարեր, մյ սարեր,
 Խեղճ բաբաշը լալիս է:*

Թև առնեի թռնեի,
 Երնակ տունըս մեռնեի.
 Հենց որ նաչաղանայի,
 Նանիս կուռը բռնեի:

Էդ Արապի ալեքը,
 Նոր ա բացվել լալեքը.
 Հարութին դուրբան կանեմ
 Վարդեվանի բալեքը:

ՀՈՒՍԵՆԱԿԸ ՍԱՐԻ ՏԱԿԻՆ ЛУСНАК САРИ ТАКИН

Սիրաճաշար
 Amoroso

♩ = 66

Հոս - նա - կը

սա - րի

սա - կին,

8-

յա՛ր,

յա՛ր.

8-

յա՛ր նա հա՛յ,

հա՛յ նա հա՛յ,

հա՛յ,

8-

*

*

pp

նա՛յ նա նա՛յ, նա՛յ նա՛յ, նա՛յ: Մա-մու-ռը

8

ճ.

* ճ.

* ճ.

խ-րի տա-կիւն. յա՛ր. յա՛ր նա նա՛յ, նա՛յ նա՛յ,

8

ճ.

* ճ.

նա՛յ, նա՛յ նա նա՛յ, նա՛յ նա՛յ, նա՛յ:

8

ճ.

* ճ.

* ճ.

* ճ.

Լուսնակը սարի տակին,
 Յմր, յմր.

Յմր նա նմյ, նմյ նա նմյ, նմյ,
 Նմ նա նմյ, նմյ նմյ, նմյ,

Մամուռը քարի տակին.
 Յմր.

Յմր նա նմյ, նմյ նմյ, նմյ,
 Նմյ նա նմյ, նմյ նմյ, նմյ:

Ես իմ յարին կարոտ եմ,
 Յմր, յմր.

Յմր, նա նմյ, նմյ նա նմյ, նմյ,
 Նմյ նա նմյ, նմյ նմյ, նմյ:

Քան վարդ ու մանուշակին:
 Յմր. !

Յմր նա նմյ, նմյ նմյ, նմյ,
 Նմյ նա նմյ, նմյ նմյ, նմյ:

Աչքըս գըցել եմ սարին,
 Ոտքըս տըվել լեռ քարին.
 Երթա ու էլ ետ չըգա
 Զեկ զինվոր գըրած տարին:

Կանգնեմ քարին ու սարին,
 Գիր գըրեմ դարիբ յարին.
 Արցունքով գըրեմ, կանչեմ,—
 Աղու կըտրի 'սենց 'տարին:

ԻՍ ԳԻՇԵՐ, ԼՈՒՄՆԱԿ ԳԻՇԵՐ ՁՏ ԴԻՄԵՐ, ԼՍՏԻԱԿ ԴԻՄԵՐ

[Nobile $\text{♩} = 84$]

p

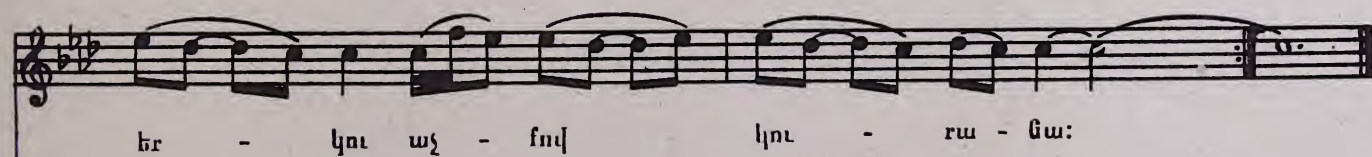
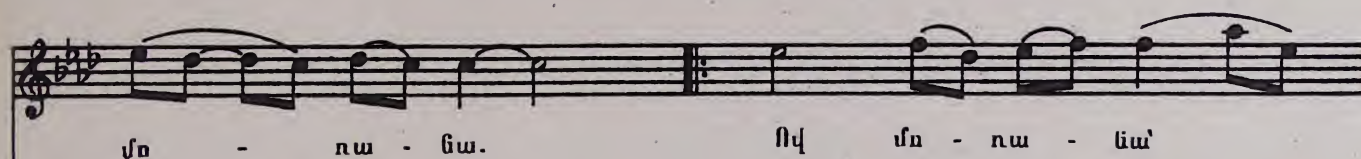
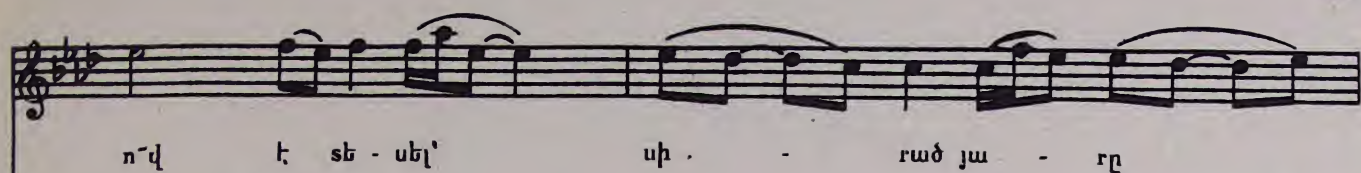
Իս գի - շեր, Լուս - նակ գի - շեր,

pp

վա՛յ, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե,

Լե, Լե, Լե, ձուճն ե - կեր զե - սին ճախ - շեր,

Էս գիշեր, լուսնակ գիշեր,

Վա՛յ, լե, լե, լե,

Լե, լե, լե, լե,

Լե, լե, լե.

Ձյունն եկեր, գետին նախշեր,

Ո՛վ է տեսել՝ սիրած յարը մոռանա.

Ով մոռանա՝ երկու աչքով կուրանա:

Աչքըդ դեմ արա՝ պաշեմ,

Վա՛յ, լե, լե, լե,

Լե, լե, լե, լե,

Լե, լե, լե.

Կեռ ունքեր, կարմիր թըշեր:

Ո՛վ է տեսել՝ սիրած յարը մոռանա.

Ով մոռանա՝ երկու աչքով կուրանա:

Ա՛յ գիշեր, դարձի՛ր տարի,

Հացըս թող լինի գարի.

Մենակ յարըս ինձ համար

Սըրտով խոսքը կատարի:

Ա՛ղջի, քու չարը տանեմ,

Զու սիրուդ ինձ կըսպանեմ.

Դու իմ խոսքին ականջ դիր,

Ես մորըդ հավան կանեմ:

ՋՈՒՐ ԿՈՒԳԱ ՎԵՐԻՆ ՍԱՐԵՆ ДЖУР КУГА ВЕРИН САРЕН

[Allegro moderato ♩=120]

Ջուր կու - գա վե - րին սա - րեն, սարն ո - լո -

նուրբ, սահուն
շատ մեղմ

Պա.

* Պա.

*

րե - լեն, կը - քա - փի մար - մար քա -

Պա.

* Պա.

- րեն, կաք - կաք ծո - րե - լեն:

* Պա.

* Պա.

*

Ջուր կուգա վերին սարեն,
Սարն ոլորելեն,
Կըթափի մարմար քարեն,
Կաթ-կաթ ծորելեն:

ԼԵ, ԼԵ, ՅԱՄԱՆ ԼԵ, ԼԵ, ԴՄԱՆ

[Ad libitum]

f 3

ԼԵ, ԼԵ, յա-ման: ՄԵՐ տունն ձեր տունն

f 3 *delicato* *pp*

ճա.

*

դի - մաց դի-մաց, ԼԵ, ԼԵ, յա-ման, հե - րիք

f 3 *pp* *f* *delicato* 3

ճա.

*

ճա.

ա-նեմ աչ-քով ի - մաց, յա-ման,

8

pp *mf* *pp* *p*

ճա.

*

ճա.

*

յա - ման յար,   լե, լե, յա-ման, հե - ռիֆ

f *delicato*

6 3 3 3

ա - նեմ'   աջ - քով   ի - մաց,

pp *mf* *pp*

8

perdendo

յա - ման,   յա - ման   յար;

p *m-s.* *ppp*

3

Լե, լե, յաման:

Մեր տուն ձեր տուն դիմաց-դիմաց,

Լե, լե, յաման,

Հերիք անեմ աչքով իմաց,

Յաման, յաման յար:

Արև դիպավ Մասիս սարին,

Կարոտ մնացի ես իմ յարին:

ՇԱԽԿԸՐ ՇՈՒԽԿԸՐ ՄԱՃԿՐ, ՄՍՃԿՐ

Allegro

mf

Շախ - կըր, շուխ - կըր փա-մա - րըս, բո - յով, սո - յով

delicato
mf

mf

p

pp

իմ յա - րըս: Ա - ռի՛. տխ - պեր, յար ա - ճեճի, չար քը -

p

mf

mf

mf

mf animato

նա - մուն փար ա - ճեճի: Շախ - կըր, շուխ - կըր

mf animato

crescendo

f

փա - մա - րըս, բո - յով, սո - յով իմ յա րըս:

crescendo
f

Շախկըր-շուխկըր քամարըս,
Բոյով, սոյով իմ յարըս:

Արի, աղբեր, յար անենք,

Չար թըշնամուն քար անենք.

Շախկըր-շուխկըր քամարըս,
Բոյով, սոյով իմ յարըս:

Ծաղկել ա մեր կարմիր վարդ,—

Մեր ցավերին ճար անենք:

Շախկըր-շուխկըր քամարըս,
Բոյով, սոյով իմ յարըս:

Արի՛, արի՛, յար, արի՛,

Սարեն-ծորեն վար արի.

Սիրտըս կուլա արլուն ծով,—

Արի՛, մինուճար, արի՛:

ԾԻԾԵՌՆԱԿ   ЦИЦЕРНАК

Comodo

Musical score for "The Song of the Lark" (Op. 34, No. 1) by S. Prokofiev. The score is in 3/4 time, key of B-flat major, and consists of 16 measures. It features a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line includes lyrics in Georgian and Russian. The piano accompaniment includes various musical notations such as triplets, dynamics (pp, p, sf, f, mf, ppp), and articulation marks (accents, slurs). The score is divided into two systems, each with four staves. The first system contains measures 1-8, and the second system contains measures 9-16. The lyrics are: "მღერს - გულს" (The singer's heart) and "მღერს - გულს" (The singer's heart).

pp *più.* *sf diminuendo* *dolce*

նալ, ծի - ծեռ - նալ, ծի - ծեռ -

rit. *p* *ppp* *pp*

diminuendo *p* *p diminuendo*

- նալ, դու՛ր գար - նան սի - րո՛ւն քույ -

p *dim.* *con fuoco* *sfp diminuendo* *appassionato* *smor.*

- նալ, դե - սի ո՛ւր, ինձ ա - սա, քու -

pp *sf* *pp* *smor.*

- zando *p* *mf* diminuendo

- չու՛մ ես աշդ - պես ա - րազ. դե - պի

- zando *mf* *pp*

più f poco a poco calando

ուր. ինձ ա - սա. քո՛ւ - չու՛մ ես . աշդ -

poco a poco calando

sf *p* *pp*

sf diminuendo *pp*

- պես ա - րազ:

sf *pp* 8-

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,
Դու՝ զարնան սիրուն թռչնակ,
Դեպի հոր, ինձ առա,
Թռչում ես այդպես արագ:

Ա՛խ, թռչիր ծիծեռնակ,
Ծընած տեղըս Աշտարակ,
Անդ շինիր քո բունը
Հայրենի կըտուրի տակ:

Անդ հեռու ալևոր
Հայր ունիմ սըգավոր,
Որ միակ իր որդուն
Սպասում է օրե օր:

Երբ տեսնես դու նըրան,
Ինձնից շատ բարև արա.
Ասա, թող նըստի լա
Իր անբախտ որդու վըրա:

Դու պատմիր, թե ինչպես
Աստ անտեր ու խեղճ եմ ես,
Միշտ լալով, ողբալով՝
Կյանքս մաշվել, եղել է կես:

Ինձ համար ցերեկը
Մութ է շըրջում արեգը.
Գիշերը թաց աչքիս
Բունը մոտ չի գալիս:

Ասիր, որ չըբացված՝
Թառամեցա միայնացած,
Ես ծաղիկ գեղեցիկ՝
Հայրենի հողից վըրկված:

Դե՛հ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացիր, թռչիր արագ
Դեպի հայոց երկիրը՝
Ծընած տեղըս՝ Աշտարակ:

ԱԽ, ՄԱՐԱԼ ԶԱՆ ԱՄ, ՄԱՐԱԼ ԴՋԱՆ

Allegro ma non troppo ♩=88

Ա-խ, մա'-րալ ջան,

կո - կո - նըս քոռ - մած մը -

- նաց. ջա՛ն, գյա՛-րալ ջան,

սի՛ր - սրս կը - րա -

- կած մը - - նաց. նաց:

Ա՛խ, մանրալ ջան,
 Կոկոնըս թռումած մընաց,
 Զան, գլմրալ ջան,
 Սիրտըս կըրակած մընաց-
 Ա՛խ, մանրալ ջան,
 Ի՞նչ անեմ իմ ապրելը,
 Զան, գլմրալ ջան,
 Իմ աչքերը թաց մընաց:

Կամար ունքըդ գովեցիր,
 Սիրել էիր՝ ատեցիր.
 Ինձ պես ուժով կըտըրճին
 Դու անդանակ մորթեցիր:

Ջահել եմ, ընկեր չունեմ,
 Ընկել եմ ես, տեր չունեմ.
 Ոչ վատ ասեք, ոչ էլ լավ,—
 Հարըստության սեր չունեմ:

ՕՐՈՐ ՕՐՕՐ

Ad libitum

p

Ա.դ - վոր ես, չու - ցիս խա -

p

լաւ, եր - րամ

pp

ո՞վ բե - րիմ բե - խա - լաւ, 0 -

p

ո՞ր. եր - րամ լու - սըն - կան բե - րիմ, լա - սուն

p

աւ - դե - րը բե - խա - լաւ: 0 - ո՞ր:

pp

Աղվոր ես, չունիս խալատ,
Երթամ ո՞վ բերիմ բեխալատ.

Օրհր.

Երթամ լուսնկան բերիմ,
Լուսուն աստղերը բեխալատ:

Օրհր.

Աղվոր ես, չունիս խալատ,
Քու ամեն տեղըդ է բեխալատ.

Օրհր.

Դուն ալ խալատ բան մ'ունիս,
Քուն չունիս՝ արթուն կուկենաս:

Օրհր:

ՄՈՎԱՅ ՄԻՐՉԱ МОКАЦ МИРЗА

Tranquillo recitativo

Խոսելով, պատմելով, հանգիստ $\text{♩} = 52$

Օրհ էր ուր - բար լուս - ի շա - բար.

գլաւ ե - րբ եմք Մա - լա - բա - վեց.

քըղ - քիկ մե - կալ ջը - զի - րու լաղ - րեց.

ա - ռին, բե - ռին Մա - լա - իյա - վեն,

սր - վին ի ձեռ Մո - կաց Միր - զեն.

com moso
 հուզում

հա-լա-ր ափ-սոս. Մո - կաց Միր - զեն:

Օրն էր ուրբաթ
Լուս ի շաբաթ,
Գեաշտ էրիր ենք Մալաքլավեն.
Թղթիկ մ'եկավ Ջըվիրու քաղքեն.
Առին, բերին Մալաքլավեն,
Տվին ի ձեռ Մոկաց Միրվեն.
— Հազար ավստս, Մոկաց Միրվեն:

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

ԿՈՒԺՆ ԱՌԱ

ԿՅՅԻ ԱՐԱ

(Ն. վարիանս)

[Naturale $\text{♩} = 72$]

ԿՈՒԺՆ ա-ռա

Ե - լա սա - րը, չը - գը-տա փի - դան յա - րը, վայ. լե,

լե, վայ, լե, լե, յար, լե, լե, լե, լե, վայ. լո:

լո, վայ, լո, լո, յար, լո, լո, լո, լո:

ԿՈՒԺՆ ԱՌԱ ԿՄՅԻ ԱՐԱ

(Բ վարիանս)

[Naturale ♩=72]

ԿՈՒԺՆ ա-ռա ե - լա սա - րը,

Պա.

հը - գը - տա փի - դան յա - րը, վալ, լե, լե, վալ, լե,

Պա.

լե, յառ լե, լե, լե, լե:

Պա.

[Delicato $\text{♩} = 50$] ԶԵՄ ԿՐՆԱ ԽԱՂԱ ԿԵՄ ԿՐԻԱ ԽԱԴԱ

Զե՛մ,

չե՛մ.

չե՛մ կըր - նա

խա - ղա.

չե՛մ,

չե՛մ,

չե՛մ կըր - նա

խա - ղա.

մաս

փա - բու - ջըս

կը

նրո -

նր - ուս,

ճա.

*

ա - նո - թի

փո - ռա

կը

գրո -

գը - ուս:

ճա.

*

[Moderato grazioso]

Ամ պել ա, ձուն չի՛ գա - լի,

Շո - դե՛ր զա՛ն, մըք - ցել ա, տուն չի՛ գա - լի, Շո - դե՛ր զան.

Դու շո - րո - րա՛, դուն օ - րո - րա՛ Շո - դե՛ր զան,

ամ պի՛ տա - կին ձուն կե - րե վա, Շո - դե՛ր զան. Շո դե՛ր զան:

1. 2.

ԶԻՆԱՐ ԵՍ

ЧИНАР ЕС

[Andante ♩=88]

Զի-նար ես   կե-ռա - նալ մի',   յար,
 Մեր դուռ - նեն   հե-ռա - նալ մի',

Մարտիկ

Հ. Աղայան

Ես եմ զինվոր, զինվոր: Ցանկ եմ հայ, հայ, հայ, հայ

ნათქ, ნათქ, ნათქ, ნათქ, ნათქ, ნათქ.

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԾՇ ԱՐՄԻ

(Ա. վարիսոն)

[Grazioso ♩=88]

Էս ա - ռուն ցուր է գա լի,

[ճա.] [✱]

մի տե - սեմ - ո՛ւր է գա - լի,

[ճա.] [✱]

գա լիս է, գա - լիս է սեր ա - նե:

[ճա.] [✱ ճա.] [✱ ճա.] [✱ ճա.]

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԾԵ ԱՐՄԻ

(Բ վարիանս)

[Grazioso ♩=88]

Էս ա - ռուճ ջուր է գա - լիս.

[Դա.] [*]

Մի տե - սեմ - ո՛ւր է գա - լիս,

գա - լիս է, գա - լիս է սեր ա - ճե:

[Դա.] [*]

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ՅՇ ԱՐՄԻ

(Գ. Վարդանյան)

[Grazioso ♩.=88]

Էս առուն ջուր է գալի,

[Պա.]

[*]

Մի տեղիս ուր է գալի,

[Պա.]

[*]

Գալիս է, գալիս է մեր առնի:

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԾՇ ԱՐՄԻ

(Դ վարիանս)

[Grazioso ♩=88]

Էս ա - ռուն ջուր է գա - լի,

[Ma] [*]

Վի սե - սեֆ - ո՛ւր է գա - լի.

[Ma] [*]

գա - լիս, է գա - լիս է սեբ ա - ճե:

[Ma] [*]

ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԶՇ ԱՐՄԻ

(Ե վարիանս)

[Grazioso ♩ = 88]

Էս ա - ուն չուր է գա - լի,

[Ad.] [*]

մի սի - սի - ն'ւր է գա - լի,

[Ad.] [*]

գա - լիս է, գա - լիս է սիւր ա - ճե:

ossia

ՏՈՒՆ ԱՐԻ

ТУН АРИ

[Allegretto sostenuto $\text{♩} = 72$]

Մե - սե լ ա, ճուճ չի գա - լի,

Մըք - ճե լ ա, տուճ չի գա - լի,

հե - ուռ   ճա - ճա   պար - հի   ա,

աղ - ֆե   բիս   ֆուկ   չի գա   լի:

կան - չում եմ,   կան - չում եմ,   յար,   ա - բի,   յար,

մութն ըն - կավ,   տուն   ա - բի,   ա՛յ   ան - սիւրս   յար:

The musical score is written for a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in a single melodic line with lyrics in Armenian. The piano accompaniment consists of two staves (treble and bass clef) with chords and melodic lines. The key signature is one sharp (F#), and the time signature is 4/4. The score is divided into four systems, each with a vocal line and a piano accompaniment. The lyrics are in Armenian and are written below the vocal line.

ԳՈՒԹԱՆԸ ՀԱՅ ԵՄ ԲԵՐՈՒՄ

ГУТАН. ХАЦ ЕМ БЕРУМ

Գեղարկ
Rustico

♩ = 76

ԳՈՒ - ր ա - ն ր հազ եմ քե - ռում,

m. s.

քե - ռա - ն ր քազ եմ քե - ռում.

սե'ս, հեզ ու - րա՜ն եմ սի - ռում,

հո՛ւ - կը տապ - կած եմ քե - ռում:

ՀԱՏՎԱԾ «ՀԱՅ ՔՆԱՐ»-Ի ԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ

... Մենք զրի ենք տուել այս եղանակները հալ գեղջուկի բերանիցն անձամբ այնպիս, ինչպիսիս երգում են գլխովերամ:

Դաշնակիւ ժամանակ հոգ տարանք, որ պահենք ինքնուրույն բնավորություն ունեցող և զուտ ազգային զրոշմ կրող հալ գլխովական եղանակների ոճն ու ուղին:

Շուտով հրատարակելու ենք մի զիտական երկասիրություն մեր ժողովրդական երաժշտության մասին*:

Առաջիկա տալիս ենք մի քանի նմուշ միայն մեր ժողովրդական եղանակներից: Բայց, երգելը գլխաբանելու համար, կարևոր դատեցինք ինչ ինչ գործնական բաներ ասել:

ա) Հալ ժողովրդական երաժշտության մեջ շեշտն ու ամանակն իրարուց անկախ են. ուստի այս երգերն տեսելու է հետեւելով բառերին և խաղերի վրա զրված նիշերին և ոչ թե արեւմտյան երաժշտության շեշտական օրհնքներին:

բ) Բանալիքի մոտ զրված կիտար և կիտլեր նիշերն** ամբողջ եղանակին են պատկանում:

գ) Պեսք է երգել սերա կապով, քնքուշ, խաղաղ, ազդու և ձայնն առանց սահեցնելու:

դ) Տրահակները և ջալց են տալիս միայն տաղաչափական միություն

և ոտք:

* Հայ քնար» հավաքածու գեղջուկ երգերի. Գրի առավ և ղաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ. էջ 3, Փարիզ, 1907:

«ՀԱՅ ՔՆԱՐ ՄԻԱՋԱՅՆ ԳԵՂՋՈՒԿ ԵՐԳԵՐԻ» Ա. ՏԱՍՆՅԱԿԻ ՆԱԽԱԲԱՆԸ

Այս տետրակով սկիզբն ենք դնում «Հայ քնար»-ի միաձայն հրատարակության: Յուրաքանչյուր տետրակ պարունակելու է մի տասնյակ երգ:

Ձեռքի տակ ունեցած մի քանի հազար հալ գեղջուկ երգերի համեմատական հրատարակությունը, միջոց չունենալով, թողնում ենք ապագային:

Հույս ունենք, որ հալ գեղջուկ քնարի տասնյակները զարկ կտան ազգային, բնատուր, ինքնատիպ և նուրբ գեղարվեստի տարածման:***

«Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի». Ա. տասնյակ. Գրի առավ Կոմիտաս վարդապետ. էջմիածին, 20. 6. 1908:

* Պոսքը «Հայ գեղջուկ երաժշտություն» աշխատության մասին է, որի մի մասը լույս է տեսել «Անահիտ» ամսագրում (էջ 70—73 և 127—130, Փարիզ, 1907), ինչպես նաև՝ Կոմիտաս, «Հոգեվածներ և ուսումնասիրություններ» զրքում (էջ 15—50, Երևան, 1941) Մ. Խ.

** Բեմով և զիեզ նշանները: Մ. Խ.

*** «Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի» տասնյակների տպագրությունը չի իրականացվել նյութական միջոցների բացակայության պատճառով (տես՝ Մ. Արեգյան. «Հիշողություններ Կոմիտասի մասին», «Կոմիտաս» ժողովածու նվիրված ծննդյան վաթսուհամյակին, էջ 64—65, 1930 թ. Երևան): Երևանի Կոմիտասյան արխիվում կան Կոմիտասի ձեռքով, թանտրով մաքուր զրված «Հայ քնար միաձայն գեղջուկ երգերի» Ա տասնյակի անվանաթերթը, նախաբանը և տեքստերի ու նոտաների մի մասը, և Ա ու Բ տասնյակների ցանկը: Մ. Խ.

ՀԱՏՎԱԾ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ԽԱՂ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐԱՆԻ Ա. ՀԻՍՆՅԱԿԻ ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Հազար ու մի խաղի այս տառջին հիսնյակը կազմված է ամբողջապես ժողովրդական երգերից, որոնք բոլորն ունին իրենց հատուկ եղանակները և որոշված են երգելու և ոչ թե կարդալու համար: Տները իմաստի կապակցությամբ թերին լրացնում են եղանակն ու կրկնակները:

Ձեռքի տակ ունեցած լինելով մոտ 25 հազար քառատողերի ժողովածու, ինչպես և ուրիշ երգերի վարիանտներ, բաղկատակ ենք նաև երգերի վարիանտները և վերցրել մեր կարծիքով ընտիր համարված ձեռքը: Եթե թուրքերեն բառերի տեղ հայերենը գտել ենք, հայերենն ենք պահած: Բայց և ահապես դեռ հաճախ մնում են թուրքերեն բառեր, մանավանդ հանգերի մեջ:

Համար 2, 4, 5, 43, 44, 45, 46, 47 և 50 երգերը ժողովրդի մեջ արդեն ամբողջ են.* դրանցից համար 5, 46 և 47, որքան զիտենք, տառջին անգամ ախտեղ են հրատարակվում:

Համար 33, 37, 38, 48 և 49 երգերը ժողովրդի մեջ անկապ տներով, խառն ի խառն երգվում են այս կամ այն անձի, կամ ղանաղան համանման դեպքերի և ալլն մասին: Այսպիսի բազմաթիվ տներից առել ենք միայն ընտիրները և աշխատել ենք այնպես դասավորել, որ որոշ իմաստ արտահայտվի:

Մնացած 36 երգը մեր խմբագրությունում են կազմված: Ժողովուրդը սովորաբար մի տուն միայն երգում է որևէ եղանակով և ապա իրեն ծանոթ քառատողերից, առանց մտքին ուշադրություն դարձնելու, շարունակությամբ մեջ երգում է անխտիր այս կամ այն քառատողը: Մենք աշխատել ենք հաջորդ տների ընտրությունն ահապես անել, որ բոլորը միասին, որքան կարելի է մի ամբողջությամբ կազմեն և հարմար լինին եղանակին և կրկնակներին իմաստին:

* Հազար ու մի խաղ. ժողովրդական երգարան. Առաջին հիսնյակ (Երկրորդ տպագրություն): Խմբագրեցին Կոմիտաս վարդապետ և Մանուկ Աբեղյան. էջ 67, Վաղարշապատ, 1904:

ՀԱՏՎԱԾ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ԽԱՂ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐԱՆԻ Բ. ՀԻՍՆՅԱԿԻ ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Հազար ու մի խաղի այս երկրորդ հիսնյակն ևս կազմված է ամբողջապես ժողովրդական երգերից, որոնք բոլորն ունին իրենց հատուկ եղանակները և որոշված են երգելու և ոչ կարդալու համար:

Խմբագրությունը կատարված է ինչպես առաջին հիսնյակում:

Համար 7 և 14, երգերը ժողովրդի մեջ արդեն ամբողջ են:

Համար 3—5, 7, 20—22, 24, 28—50 երգերի վարիանտները բաղկատված են, ամբողջացրած և տները որոշ դասավորությամբ են առնված:

Մնացած 18 երգը մեր խմբագրությամբ են կազմված, իրարուց անկախ խաղերից:

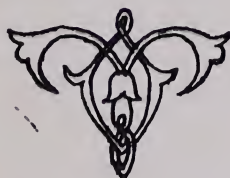
* Հազար ու մի խաղ. ժողովրդական երգարան. երկրորդ հիսնյակ: Խմբագրեցին Կոմիտաս վարդապետ և Մանուկ Աբեղյան. էջ 99, Վաղարշապատ, 1905:

* Ծանոթագրություններում երևում է, թե այդ համարները որ երգերին են վերաբերում: Ծ. Խ.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՏԵՔՍՏՈՒՄ ԸՆԴՈՒՆՎԱԾ ԿՐՃԱՏ ՆՇՈՒՄՆԵՐԸ

ԱԺ I=Կոմիտաս. Ժողովրդական երգեր: Ազգագրական ժողովածու, հայերեն նոտագրությամբ փոխադրեց եվրոպականի, առաջաբանով և դիտողություններով, Սպիրիդոն Մելիքյան: Հրատարակություն, ՀՍԽՀ Գիտություն և Արվեստի ինստիտուտի, Պետհրատի հրատարակական սեկտոր, Երևան, 1931:

ԱԺ II=Կոմիտաս. Ազգագրական ժողովածու: Հայ ժողովրդական երգեր և պարերգեր, հատոր 2-րդ. կազմող Մ. Դ. Աղայան, խմբագիր Գ. Ս. Կուշնարյան: Հրատարակություն, ՀՍՍՌ Գիտ. ակադեմիայի Արվեստների պատմության և տեսության սեկտորի, Հայպետհրատ, Երևան, 1950:

ԺԽ=Ժողովրդական խաղիկներ: Գլուղական փոքր երգեր իրենց փոփոխակներով, խմբագրեց պրոֆ. դ-ր. Մանուկ Աբեղյան, մասնակի աշխատակցությամբ Կոմիտասի: Հայպետհրատ, Երևան, 1940:

ՀԳԵ I=Հայ գեղջուկ երգեր (I տետրակ), № 13—22 (մեներգեր), գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Հայպցիդ, 1912:

ՀԳԵ II=Հայ գեղջուկ երգեր (նույն երգերի երկրորդ տետրակը), № 23—32 (խմբերգեր), գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Հայպցիդ, 1912:

ՀԺԵ=Հայ ժողովրդական հրաժշտություն, նոր շարք: Գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Փարիզ.

Տետր Բ.—1925,

Տետր Դ.—1928,

Տետր Ե.—1930,

Տետր Զ.—1933,

Տետր Է.—1937,

Տետր Ը.—1951:

ՀՄԽ I=Հազար ու մի խաղ: Ժողովրդական երգարան, առաջին հիանյակ (երկրորդ տպագրություն), խմբագրեցին Կոմիտաս վարդապետ և Մանուկ Աբեղյան: Վաղարշապատ, 1904:

ՀՄԽ II=Հազար ու մի խաղ: Նույն երգարանի երկրորդ հիանյակը: Վաղարշապատ, 1905:

ՀՔ=Հայ քնարու Հավաքածու գեղջուկ երգերի, գրի առավ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ: Փարիզ, 1907:

Ծանոթագրություններում բերված երգերի ձեռագրերի համարները նրանի Կոմիտասյան արխիվի (ՀՍՍՌ Գիտ. ակադեմիայի Գրականության և Արվեստի թանգարան) քարտագրության մեջ ընդունված համարներն են:

Երգն արտատպվում է «Հայ քնար»-ից:

Կոմիտասի երաժշտական տեքստում կատարված է հետևյալ փոփոխությունը. 8-րդ տակտից սկսած, նվագակցության ձախ ձեռքի պարտիայում փոքր լիգաներով միացված էին երկու առանձին ձայնի (սարրերի մեկուղիկ գծերի) պատկանող ձայնանիշներ (ՀՔ, էջ 11—12): Այդ լիգաները հանված են:

1939 թվի հրատարակության մեջ «Հարբան»-ի նրբերանգավորումը փոփոխության է ենթարկված: Այս երգում ևս, ինչպես «Հով արեք»-ում, շատ տեղեր նվագակցության ուղևորական ձայնի պարտիաները իրենց առանձին երանգանիշներն ունեն:

3. «Երկից ամպել է»։ ՀՔ, էջ 15, № 3: Ազգագրական վարիանտները գետնիված են ԱԺ I, էջ 70 և ԱԺ II, էջ 33: Մշակման մեջ մեկուղիան փոքր փոփոխություններ է կրել, մասնավորապես, ավելացվել են կրկնությունները, որոնք ազգագրական վարիանտներում չկան: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 13, № 10:

Արտատպվում է «Հայ քնար»-ից, ակնհայտ վերապահների ուղղումով:

4. «Անտունի»։ ՀՔ, էջ 17, № 4: № 725 ձեռագիր ժողովածուում գետնիված արդեն մշակված մեկուղիան վերջնական վարիանտից մեարդոթմին վերաբերող փոքր ուսուրիություն ունի: Այդ ժողովածուում մեկուղիալի գրառման մոտ հալկական և եվրոպական ուսուրի նոտագրությամբ Կոմիտասի կողմից մատիտով կատարված մի քանի նշումներ կան, որ վերաբերում են երգի ներդաշնակությանը: Ցույց տրված հարմոնիան հիմնականում նման է մեներգի վերջնական վարիանտի հարմոնիային:

Արխիվում կա նաև երգի մշակման մի սեպրություն (ձեռագիր № 566), որտեղ մեկուղիան գրեթե նույնն է, սակայն նվագակցությունը դեռևս հեռու է իր վերջնական կատարելությունից (նվագակցության մեջ գերակշռում են մեղեդիական շարժման «ընդհանուր ձևերը»՝ արպիջիո, գամմայական ընթացք): Դա Կոմիտասի սկզբնական փորձերից մեկն է, և ցույց է տալիս «Անտունի»-ի նվագակցության ֆակտուրալի, ութմի, հարմոնիայի և ընդհանրապես այդ երգի խոր անհատական երաժշտական կերպարի կազմակերպման ընթացքը: Այդ փորձ-սեպրությունը մի ավելորդ անգամ հաստատում է երգի ըստ-տեղծման վրա Կոմիտասի դրած աշխատանքի ստեղծագործական ողջ խորությունն ու նշանակալիությունը:

«Անտունի»-ի բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 6, № 2: ՀՄԽ I երկու տպագրություններում և մշակման մեջ այդ տեքստը տարբերություն ունի:

Առաջին տպագրության մեջ երգի 2-րդ տան 4-րդ տողը գրված է՝

Ղարիբի սիրտն է պղտոր ու մոլոր:

Երկրորդ տպագրության մեջ «Ժողովրդական մի վարիանտից առնելով» փոխված է՝

Անտունի սիրտն է պղտոր ու մոլոր:

Այստեղից էլ Կոմիտասը վերցրել է երգի վերնագիրը: * Առկա են այլ փոքր տարբերություններ ևս, օրինակ.

Աստված սիրեք՝ մի ընդիք սրբալի սևավոր:

Երկրորդ տպագրության մեջ փոխված է՝

Այս, իսկի մի լնիք սրբալի սևավոր:

ՀՄԽ երկու տպագրություններում՝

Էրթամ՝ 'ձի թալեմ էն գարնան գետեր:

Կոմիտասի մշակման մեջ՝

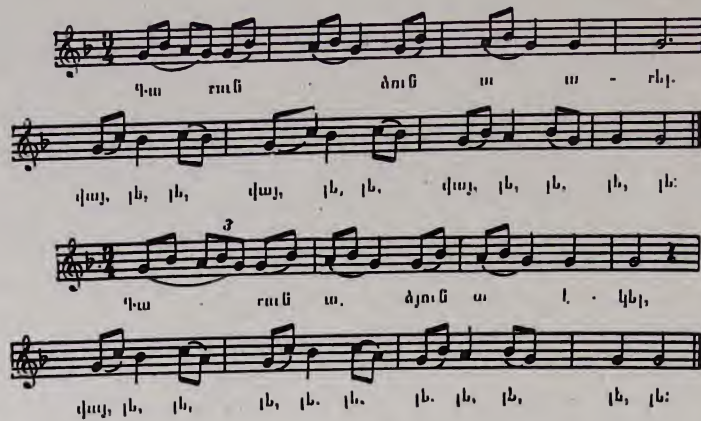
Էրթամ՝ 'ձի թալեմ էն ելման գետեր:

1939 թ. հրատարակության մեջ «Անտունի»-ի նվագակցության 2-րդ տակտի երկրորդ մի ձայնանիշները միացնող գիծը հանված է, որի հետևանքով այդ տեղում ըստ-տացվում է I և IV օկտավալի մի, մինչդեռ պետք է լինի I և IV օկտավալի մի (այդպես է նաև բոլոր համանման տակտերում, մինչև 14-րդ տակտը ներառյալ), կան մի շարք վերապահներ ևս: Երգն արտատպվում է «Հայ քնար»-ից առանց փոփոխություն:

5. «Գառուց ա»։ ՀՔ, էջ 24, № 6ա: Ազգագրական վարիանտը կա ԱԺ I, էջ 5, ԱԺ II, էջ 29 (1891 թվին գրված Կոմիտասի տետրից) և № 325 ձեռագիր ժողովածուում,

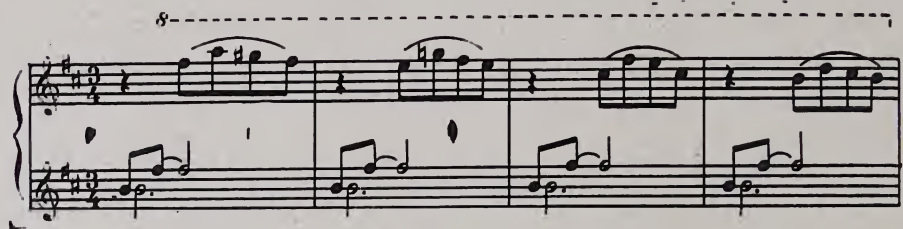
* Տես այդ մասին Մ. Արեղյանի Հայ հին գրականության պատմություն, հատոր 2-րդ, էջ 568, Նրևան, 1946:

էջ 89: Առաջին երկուսը, որ բերված են ստորեւ, միմյանցից և մշակվածից տարբեր են:

№ 325 ձեռագրի վարիանտը մշակվածից տարբերվում է նրանով, որ կրկնակը 1.4 նախատեսվում է սկսվում: Բանաստեղծական տեքստը զետեղված է ՀՄԽ I, էջ 38, № 32:

«Գարուն ա» երգը Կոմիտասը, մշակել է նաև որպես խմբերգ, դաշնամուրով (տնախիւ) և տանց նվագակցութան (ՀՔ, էջ 26, № 6բ): Առանց նվագակցութան խմբերգի և մեներգի մեկուկիսն նույնն է, ներդաշնակութան մեջ, մեծ զանազանություն կա: Դաշնամուրով խմբերգի սեռերը ձեռագրերից մեկում (ձեռ. № 555) կա նախանվագ, որը մեներգի նախանվագի մի նախնական վարիանտն է:

Սրտատապում է «Հալ քնար»-ից առանց փոփոխություն: «Գարուն ա» երգով սկսվում են «Հալ քնար»-ում եղած մեներգերը:

6. «Ծիրանի ծառ». Այս երգի համար հիմք են ծառայել Կոմիտասի Ազգագրական ժողովածուում զետեղված հետևյալ երգերը.

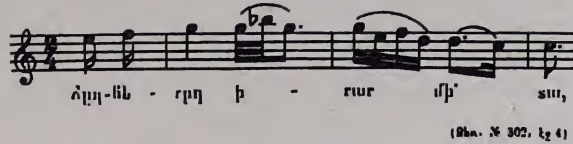
ա) «Ծիրանի ծառ, բար մի տա», բ) Հա տվեք, հետ տվեք» և գ) «Հով, հով, հովն ընկավ» (ԱԺ I, էջ 3, № 8, 9, 10)*: Այդ երգերը մշակման մեջ մտնելով իրենց ամբողջականությունը պահպանել են, սակայն թե՛ խոսքի և թե՛ երաժշտության, և հետևաբար նաև ընդհանուր բնույթի տեսակետից միմյանց հետ մոտիկ լինելով և միմյանց լրացնելով, Կոմիտասի ստեղծագործության մեջ դրանք օրգանապես միաձուլվել, մեկը մյուսի բնական շարունակություն են դարձել: Այդպիսով ստացվել է մեծ ֆորմայի, լայնաշունչ ստեղծագործություն:

Հետաքրքիր է, որ Կոմիտասի ժողովրդական երգերի տեւորում (ձեռ. № 302) ալի երեք երգն արդեն գրված են հենց այն հաջորդականությամբ, ինչպես գրվել են մշակման մեջ: Քանի որ Կոմիտասի ալի տեւորը (ԱԺ I-ի բնագիրը) Սպ. Մելիքյանի կողմից արտագրվել է 1904 թվին, տրեմն մինչև այդ «Ծիրանի ծառ»-ի ամբողջությունը՝ ներդաշնակությամբ թե՛ առանց ներդաշնակության գոյություն է ունեցել (տես ԱԺ I, Առաջաբանը, էջ VIII): Ի դեպ, հիշյալ երեք երգի խոսքերն ևս նույն հաջորդականությամբ միացված են որպես մեկ երգ ՀՄԽ II հիմնականում (էջ 5, № 1), որն, ինչպես հայտնի է, լայն է ընդարձակվել 1905 թվին:

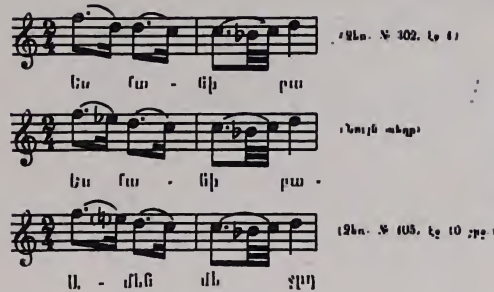
* «Հով, հով, հովն ընկավ» երգը Ազգագրական ժողովածուում երեք տարբեր վարիանտ ունի՝ № 7, 10, 37: «Ծիրանի ծառ» մեներգում Կոմիտասն օգտագործել է միայն № 10-ը:

Երեք երգերի առանձին դարձվածքները № 302 ձևագրում և մշակումներում վարիանտներ ունեն։ Կարևոր է նշել առաջին երգի («Ծիրանի ծառ») 2-րդ նախադասության վարիանտը, որտեղ հրդի հնչյունածավալը տեղիքի ապահանում է.

և երկրորդ պարբերության սկզբի վարիանտները, որոնք լադային տարբեր երանգներ ունեն.

Բերված վարիանտներից վերջինը Կոմիտասն օգտագործել է «Ծիրանի ծառ»-ի խմբական մշակումներում (ձև. № 405, էջ 10 շրջ. և 7 շրջ.):

«Ծիրանի ծառ» մենհրգը առաջին անգամ հրատարակվել է 1928 թվին (ՀԺՆ տետր Դ), Այդ հրատարակության նախաբանում ասված է, որ «Ծիրանի ծառ»-ը, ինչպես նաև նույն տետրի մեջ ընդգրկված «Կոռնի», «Էրվում եմ», «Նազանք» և «Ննիկի ծառ» մենհրգերը քաղված են մի ձևագիր հավաքածուից, որը պահպանվել է օր. Մարգարիտ Բաբայանի խնամքով, օրինակված 1911 թվին, և որի մեջ «Ծիրանի ծառ»-ը, «Կոռնի»-ը և «Նազանք»-ը գրված են եղել հենց իր՝ Կոմիտասի ձեռքով:

Կոմիտասի արխիվում 1955 թվի նյութերի մեջ ստացվել է Մ. Բաբայանի ձևագիր մի տետր, ընդգրկված 1911 թվին Սպիտակ կղզում (Շենքլին, Անգլիա), որի մեջ «Ծիրանի ծառ» երգը չկա, իսկ «Կոռնի»-ն ու «Նազանք»-ն էլ գրված են ոչ թե Կոմիտասի, այլ Մ. Բաբայանի ձեռքով: Ըստ երևույթին ՀԺՆ նախաբանում խոսքը մի այլ հավաքածուի մասին է: Նույն 1955 թվի նյութերում կան «Ծիրանի ծառ» մենհրգի մշակման 4 օրինակ, առանձին նոտային թերթերի վրա, որոնք բոլորն էլ համարակալված են № 554:

Դրանք են.

ա) Մատիտով, սևագիր օրինակ: Երգի 1-ին հատվածի տոնաչափունը ֆա-միևոր է (լուսնային դրված է 3 բեմոլ), գրվածը թերի է, մինչև «Հա սվեք»-ը:

բ) Նույնը, որոշ փոփոխություններով, թանաքով արտագրված, նույնպես սևագիր: Լրիվ է, բայց երանգանշնները և տեմպի ցուցիչները դրված չեն:

գ) Թանաքով մաքուր գրված օրինակ: Առաջին հատվածի տոնաչափունը լյա-բեմոլ-միևոր (բանալիում դրված է 6 բեմոլ), լրիվ է:

Այս երեքը գրված են Կոմիտասի ձեռքով:

դ) Թանաքով մաքուր գրված օրինակ: Նախորդի արտագրվածն է, կատարված Մ. Բաբայանի ձեռքով:

Այս վերջինը մի մասնավոր հետաքրքրություն ունի, այն է, որ երգի վերջում, նոտային թերթի աջ անկյունում հավանաբար Մ. Բաբայանի ձեռքով, մատիտով գրված է «1906, Փարիզ», ըստ երևույթին երգի մշակման կամ արտագրվածն ժամանակն ու տեղը* Նույն ձևագրի սկզբում, վերևի ձախ անկյունում դարձյալ Մ. Բաբայանի ձեռքով

* Ընդունելով, որ մենհրգը ստեղծվել է ամենաուշը 1906 թվականին (տե՛ս նաև Սպ. Մեղիքյանի զետեղությունը այդ մասին ԱԺ I, էջ VIII-ում), չի պարզվում ռական, թե ինչպես է, որ «Ծիրանի ծառ»-ը՝ Կոմիտասի լավագույն գործերից մեկը, ահդ չի գտել ո՛չ նրա «Հայ քնար» ժողովածուում (հրատարակված 1907 թվին), ո՛չ էլ, հետագայում, «Հայ գեղջուկ երգեր» ժողովածուում:

գրված է՝ „Sol mineur, avec un bémol ալտինքն նշված է հրգի վերջնական տոնախնությունը: Ամենալն հավանականությունը դա կոմիտասի ցուցմունքն է:

Թեև հիշված ձևագրերում հղած տարրերությունները միմյանցից և տպագրվածից ընդհանուր առմամբ շատ չեն (դրանք հիմնականում վերարերում են հրգի առաջին պարբերությունը), այնուամենայնիվ այդ ձևագրերի համեմատությունը ցույց է տալիս հրգի վերջնական վարիանտի գոյացման ընթացքը: Տոնախնական փոփոխությունից բացի, անհրաժեշտ է նշել նաև հրգի սկզբնական Ֆրազի տակտում ունեցած դիրքի փոփոխումը (սա՝ ձևագրում այդ սկիզբը երկու վարիանտով է գրված): Ստորև բերվում են «ա» և «գ» ձևագրերում հղած հրգի սկզբի վարիանտները:

Նրի - բա - նի ծառ, բար մի՛

Նրի - բա - նի ծառ, բար մի՛

Նրի - բա - նի ծառ, բար մի՛

mf ppp

42

p

ձ. *

Ինչպես տեսնում ենք, ոչ մեկն էլ նման չէ տպագրվածին, ինչպես նաև Աղգագրական ժողովածուում հղած միաձայն մեղոդիային, որտեղ հրգն սկսվում է 1-ին տակտում և տողին երկու ձայնանիշը նախատակա են կազմում:

«Գ» և «գ» ձևագրերը տպագրվածից ալ տարբերություն չունեն, եթե նկատի չառնենք, որ այս ձևագրերում հրգի գլխամիկալի և պեդալի նշանները ավելի մանրամասնորեն են գրված և տեմպի նշումները գրված են ոչ թե իտալերեն, ալ հայերեն:

Հայց է ծագում. Մ. Բաբալանի կողմից ընդօրինակված այդ «գ» ձևագրի՞րն է արդյոք հիմք հանդիսացել 1928 թվի տպագրություն համար՝ Եթե այո, ուրեմն պետք է ենթադրել, որ վերոհիշյալ փոփոխությունները կատարել է այդ հրատարակության խմբագիր կոմպոզիտոր Վ. Սարգսյանը. այն է՝ նա հրգի տոնախնությունը փոխել է Մ. Բա-

րալանի ընդօրինակության մեջ հղած Կոմիտասի ցուցմունքի հիման վրա, իսկ սկզբնական ֆրագի տակառալին տեղը՝ Աղգազբալան ժողովածուի հիման վրա: Դժբախտաբար այդ մասին ՀժԵ Դ տեսություն ունի զիտողություն չկա: Իսկ եթե ոչ, ապա մնում է կարծել, որ գոյություն ունի «Ծիրանի ծառ» մեներգի մշակման մի այլ, թերևս վերջնական բնագիր-վարիանտ, որը դեռևս մեղ հայտնի չէ: Քանի որ այդ հարցը լիովին պարզել առաջիմ հնարավոր չէ, նպաստակարարմար գտնվեց երգի տոնայնությունը և սկզբնական ֆրագի տեղը պահպանել այնպես, ինչպես 1928 թվի տպագրված օրինակում է:

Ներկա հրատարակության մեջ պահպանված են նաև տպագրվածում հղած տեմպի և կատարման ընույթի իտալերեն նշումները, որոնք ձեռագրերում չկան: Տպագրվածի մեջ դիտարկվելի և պեղալի պակասող նշանները այս հրատարակության մեջ առնված են Կոմիտասի ձեռագրից («գ»): Տեմպի հայերեն նշումները չեն բերված, որովհետև դրանք հղածին գրեթե նոր բան չեն ալվելացնում: Այդ նշումներն են.

Lento. Con affetto	հատվածի համար՝ ծանր,
Meno lento	հատվածի համար՝ քիչ ալյուսլո,
Moderato	հատվածի համար՝ չափավոր-հանգարտ,
Lamento, ma tranquillo	հատվածի համար՝ չափավոր և հանգարտ,
Più lento, con dolore	հատվածի համար՝ քիչ ծանր:

Չափահարի ցուցիչները նույնն են երկու տեղում:

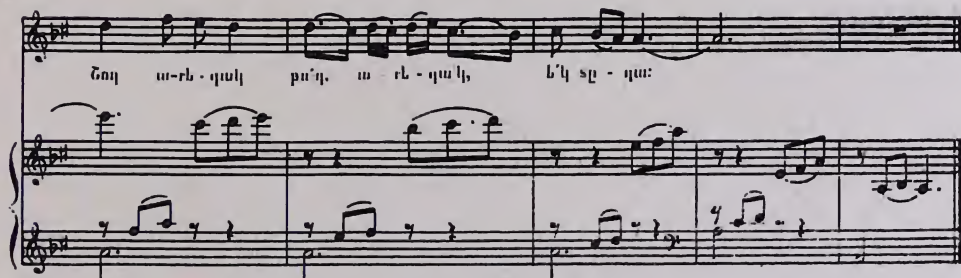
Ձեռագրում երգի վերջից հաջված 6—7 տակտերի մոտ կա՝ «Չափավոր և հանգարտ. $1\frac{1}{4}$ —92» նշումը, որը 1925-ի և ներկա հրատարակության մեջ դուրս է թողնված: 1928 և 1939 թ. թ. հրատարակության մեջ բանաստեղծական տեքստում հղած մանր վրիպումները ներկա տպագրության մեջ «Հաղար ու մի խաղա»-ի հիման վրա ուղղված են, կատարված են նաև այլ մանր ուղղումներ:

«Ծիրանի ծառ» մեներգը ձոնված է երգիչ Արմենակ Շան-Մուրադյանին (ՀժԵ, տետր Դ):

7. «Քեկեր, ցուրե». ՀԳԵ 1-ին տետրի առաջին երգն է, № 13*, Բանաստեղծական տեքստը ՀՄԽ հիանալիներում չկա:

«Քեկեր, ցուրե»-ը իրենից ներկայացնում է ժողովրդական երկու երգի միացում: Այդ երկու երգը («Քեկեր, ցուրե» և «Սարի սուլուր») առանձին-առանձին, բայց մեկը մյուսից անմիջապես հետո, զետեղված են Կոմիտասի Աղգազբալան ժողովածուի (Աժ 1) բնագրում (ձեռ. № 302, էջ 63, № 310 և 311): Ինչպես Կոմիտասի մի շարք այլ ստեղծագործություններում, այս դեպքում ևս ժողովրդական առանձին երգերը մեկ ամբողջության մեջ միացված են նուրբ կատարված ընտրությանը:

Կոմիտասի արխիվում պահվում են այս երգի մշակման մի քանի ձեռագիր, որոնք տպագրվածի նախնական վարիանտներն են և նրանից փոքր տարբերություն ունեն: Ձե-

ռագրերից մեկում երգիչնախանվագը և վերջնանվագը չկան, № 424 և 554-ում նախանվագը երկու տակտ է (կրկնվում է 1-ին տակտի ֆիգուրը), իսկ սենիերի կրկնությունն ունենելու եռատակտ ֆրագը բացակայում է: № 401 ձեռագրում երգի վերջին տան հա-

* «Հայ գեղջուկ երգերը» բաղկացած են երկու տետրակից. տետրակ Ա՝ մեներգեր (№ 13—22), տետրակ Բ՝ խմբերգեր (№ 23—32): Այդ ժողովածուն Կոմիտասը դիտում էր որպես «Հայ քնար»-ի շարունակություն, ուստի առաջին տետրակում երգերի համարակալումը սկսել է № 13-ից:

մար մի քանի վերապիտրութիւն կա գրված, որոնցից մեկը (վերը բերվածը) տպագրվածից զգալի տարբերվում է:

№ 568 մեծադիր տեսարամ, սրը գրված է համանորար 1911 թ. առաջին կեսին, «Քեկեր, ցոլեր» երգն ունի խմբագրական շտկամաներ և վավախութիւններ, որոնց շնորհիվ նա ստանում է իր դրեթն վերջնական տեսքը, պահպանելով տպագրվածից աննշան տարբերութիւններ:

Տպագրված երգում (ՀԳԵ 1), կրկնակի վերջին տակտում («Ե՛կ, տղա») նվագակցութիւն երկրորդ դո-դիեղը որոշ կասկածի տեղիք է տալիս: Վերահիշյալ ձեռագրերից ոչ մեկում այդ նոտան չկա, այլ դրա փոխարեն 1ՄԱ է:

«Քեկեր, ցոլեր»-ը Կոմիտասը մշակել է նաև որպէս խմբերգ (ՀԺԵ, տետր Դ): Խմբերգի և մեներգի մեկուգիւնները լադային երանգի տեսակետից փոքր, բայց կարևոր տարբերութիւն ունեն միմյանցից, երկու մշակումների ներգաշնալման մեջ միծ զանազանութիւն կա:

Արատապիւմ է «Հալ գեղջուկ երգեր»-ից առանց փոփոխութիւն:

8. «Քեկե, քեկե». ՀԳԵ 1, էջ 5, № 14: Բանաստեղծական տեքստը ՀՄԽ հիւսնյակներում չկա:

Հետաքրքրական է այս երգի եղանակի խիստ մոտիկութիւնը Կոմիտասի գրի առած մի այլ՝ «Ազիզ րախս սպանեցին» սրտառուչ ողբերգի եղանակին (գրի է առել Կողբ գլուղում, 1913 թ. տես՝ ԱԺ 11, էջ 74, № 68): Նույն երգի մի ուրիշ վարիանտ, իր եղանակով ավելի ևս մոտիկ «Քեկե, քեկե» երգին, գրի է առել Կոմիտասի աշակերտ Հակոբ Հարութիւնյանը «Ալարաշին սպանեցին» խոսքերով (տես՝ նրա «Մանյակ» ժողովածուի բնագիրը ԴԱ Արվեստի ինստիտուտում):

Մշակումը սեպտիմ փոփոխութիւն գտնվում է Կոմիտասի 1911 թվականի տետրում (ձեռ. № 399, էջ 19—20), կա նաև մոմաթղթի վրա տպագրութիւն ներկայացնելու համար սե թանաքով մաքուր արտագրված (ձեռ. № 401): Տպագրվածի համեմատութիւնը այս երկուսն էլ նախնական վարիանտներ կարող են համարվել: Մեկուգիւն նույն է, եթե չհաշվենք կրկնակում եղած զարգարանքի փոքր զանազանութիւնը: Էականը նվագակցութիւն սկզբնական տակտերի ութմի և ֆակտուրալի տարբերութիւնն է: Զեռադրի մեջ շարժումը հաճախակի է, շարունակ ութերորդականներով, այդ տակտերում պահպանվում է նախանվագի ֆակտուրան: Մոմաթղթի վրա գրված օրինակում մոտիմով կատարված փոփոխութիւնները երգը բերում են գրեթե իր վերջնական տեսքին:

Այս երգում հետաքրքիր և Կոմիտասի համար բնորոշ է պեղալի առանձնահատուկ գործածութիւնը:

«Քեկե, քեկե»-ն արտատպվում է «Հալ գեղջուկ երգեր»-ից: Պեղալի նշանակման մեջ 11-րդ և 15-րդ տակտերում եղած ակնհայտ վրիպակներն ուղղված են վերահիշյալ ձեռագրերի հիման վրա:

9. «Սար, սար». ՀԳԵ 1, էջ 8, № 15: № 725 ձեռագիր տետրում մեկուգիւնի մեկիմը ավելի առատ է, մշակման մեջ Կոմիտասն այն չափավորել է: Տեքստը ղեկավարված է ՀՄԽ 1, էջ 21, № 17:

Կոմիտասի արվեստում կան այս փոքրիկ մեներգի մշակման մի շարք սեպտիմ էսքիզներ, մի մասը թերի գրված: Հիշենք դրանցից № 399 ձեռագիր տետրում եղածը, որ «1911. 8/ը. Շենքիին» նշումն է կրում և հալիական ձայնաշարով կատարված բազմաթիվ ուղղումներ ունի, և № 401 ձեռագրում եղածը, որ արտագրված է տպագրութիւն ներկայացնելու համար և նման է երգի մշակման վերջնական վարիանտին:

Երգը մշակված է նաև քառաձայն խողը խմբի համար (անսիպ):

Արատապիւմ է «ՀԳ երգերից» առանց փոփոխութիւն:

10. «Կապե, կոռեկ». ՀԳԵ 1, էջ 10, № 16: Ազգագրական ժողովածուում այս երգը կա այլ խոսքերով, «Դե քեկե, դե քեկե Յուդաբեր» վերնագրով (հատոր 1, էջ 25): Մշակման մեջ մեկուգիւն փոքր փոփոխութիւններ է կրել: Տեքստի առանձին հատվածների վարիանտներ կան ԺԽ, էջ 227—232:

Մեներգի մշակման օրինակները, չհաշված մի շարք անավարտ էսքիզներ, կան № 568, 441 և 399 ձեռագրերում: Դրանցից երկրորդում կա՝ «Ալեքսանդրիա, 1911, 19/և» (Կոմիտասի նշումներից զատելով առաջինն ավելի վաղ է գրված), վերջինն ինչպէս ավել է, գրված է 1911 թվի օգոստոսին, Սպիտակ կղզում (Շենքիին, Անգլիա):

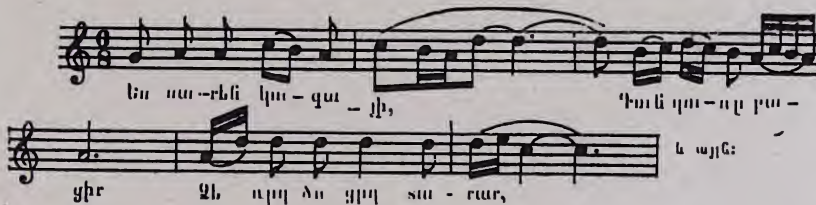
№ 399 ձևադրում հղած տարրերաթյունը տպագրվածից թեև շատ չէ, բայց հրկում է հրգի վերջնական խմբագրման ընթացքը: Վերջին ձևադրում հրգը գրեթե լիովին նմանվել է տպագրված վարիանտին, այստեղ պակասում են կատարողական նշումները:

№ 568 և 441 ձևադրերում հղածը տպագրվածից հետևյալ տարրերաթյունն ունի. 10-12-րդ տակերում (կրկնակ) բասի ձգվող հնչյունը սոլ-դիսզն է, իսկ 16—17-րդ տակերում՝ րե-դիսզն: Մինչդեռ վերջնական վարիանտում կոմիտասը բառն ալիկի շարժան է դարձրել (սեկունդային կարճ մոտիվները հաջորդաբար կանգ են առնում լյա-դիսզ, սոլ-դիսզ, ֆա-դիսզ, մի-դիսզ հնչյունների վրա) և այդ միջոցով բառում թաքնված պոլիֆոնիկ ընթացք է ստեղծել:

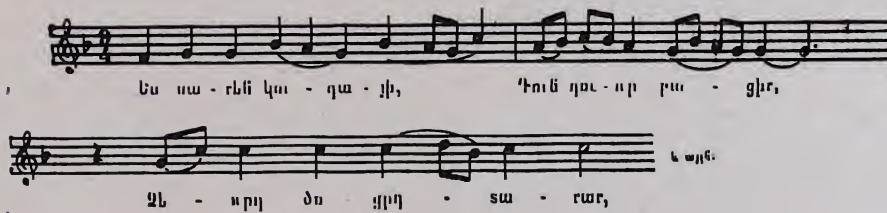
ՀԳԵ ժողովածուում այս հրգի մեջ վրիպակներ կան. 18-րդ տակի սի-դիսզը պետք է լինի ռե-դիսզ, ինչպես վերը հիշված ձևադրերում է: Վերջից 5-րդ տակում գրված ավարտման նշանը պետք է լինի կրկնաթյան նշան, դրանից հետո եկող քառատակը պետք է կատարվի միայն մեկ անգամ, հրգի վերջում, որպես վերջնական (ի դեպ ձևադրերում այդ քառատակը չկա, հաջորդաբար դա ավելացված է տպագրության ներկայացված վերջնական վարիանտում): ՀԳԵ ալս վրիպակները նույնաթյամբ կրկնված են հետագա բոլոր հրատարակություններում:

Վանչև, կառնկա-ը արտատարվում է ՀԳԵ հրգերա-ից վերահիշյալ վրիպակների ուղղումով, պեղալի նշումը լրացված է:

11. (Ես սարեն կուգայի). ՀԳԵ 1, էջ 14, № 17: Սպ. Մեկիքյանը գտնում է, որ սա Աղագրական ժողովածուում հղած «Ես ելա գնացի» հրգի մշակումն է (տես ԱԺ 1, էջ 18 և 90), մինչդեռ զրանք միմյանցից տարբեր, ինքնուրույն հրգեր են: «Ես սարեն» (կամ՝ «Ես վերեն») կուգայի» հրգի միաձայն վարիանտը կա № 725 ձևադրում, որտեղից բերվում է մեկոդիալի առաջին կեսը, որն զգալի տարբերություն ունի մշակվածից:

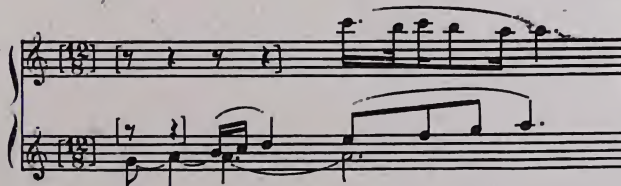

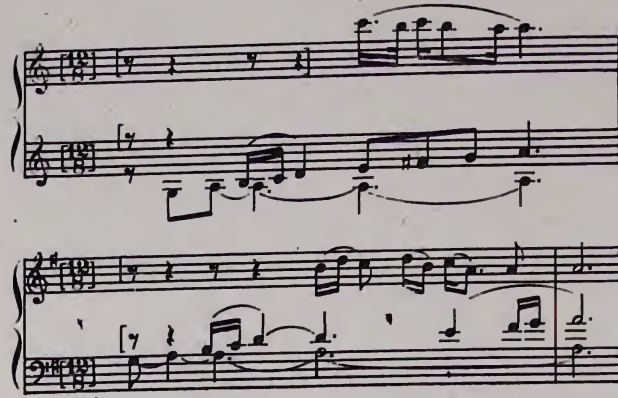
Նման մեկոդիա, բայց մեարտոթիմական այլ ձևակերպում ունի № 325 ձևադր ժողովածուի 25-րդ էջում հղած աղագրական վարիանտը (նույնը կա նաև № 317 ձևադրի 17-րդ էջում):

Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 38, № 33. Երգն արտատարվում է ՀԳԵ հրգերա-ից, տեխնիկական կարգի փոփոխություններով:

Կոմիտասի արվեստում կան մեներգի մշակման մի շարք ավարտված և թերավարտ ձևադրեր օրինակներ, որոնք տպագրվածից քիչ բաժնով են տարբերվում (ձեռ. № 403, 568 և այլն): Այդ ձևադրերում կան հրգի նախանվագի հետևյալ վարիանտները.

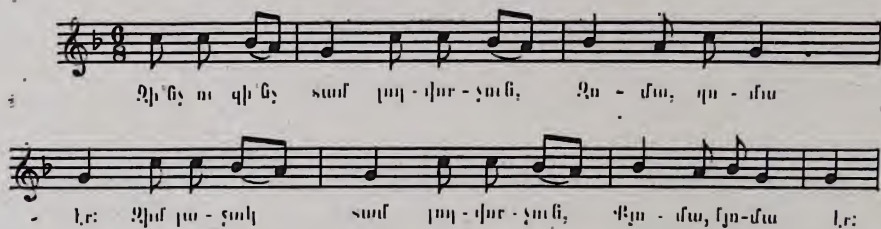

12. «Զինչ ու զինչ». ՀԳԵ I, էջ 17, № 18: Ազգագրական վարիանտները գտնվում են № 325 ձեռագիր ժողովածուում, էջ 137—139: Դրանցից երկրորդը կամխառսի մշակումից քիչ է տարբերվում, իսկ առաջինը, որ ստորև բերվում է, այլ եղանակ ունի:

Շամիրամի առասպելի հետ կապված ժողովրդական երգերից (որոնցից մեկն էլ «Զինչ ու զինչ» երգն է) Կոմիտասի ձայնագրություններում կան նաև «Զիմ գլխու ֆութեն կիտամ»-ը (ԱԺ II, էջ 27) և մի քանի այլ երգերի խոսքեր: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ II, էջ 43, № 24:

Այս մեներգում բնորոշ է դաշնամուրի պարսիակի շարադրությունը, որ կատարված է երկու տարբեր՝ մանր և խոշոր շարվածքով: Մանր շարվածքով գրվածը կազմում է մի թափանցիկ հարմոնիական ֆոն, որի վրա շեշտվում, ցուցադրվում են ալդֆոնի սառնձին հնչյունները (խոշոր շարվածքով գրվածը), որոնք, ի դեպ երգի մեկնողիայի են վերցված և հարմոնիկ նվագակցության մեջ թաքնված պոլիֆոնիկ գիծ են ստեղծում (նվագակցության մեջ ալդպիսի թաքնված ենթաձայնային պոլիֆոնիկ գիծ Կոմիտասն

ստեղծել է իր այլ երգերում (ս): 1939 թվի հրատարակության մեջ՝ այդ տարբեր շարվածքներն անհիմն կերպով տպվել են միևնույն շրիֆտով, որի հետևանքով նվագակցության արտահայտչությունը զգալի կերպով տուժել է:

Հետաքրքրական է նշել, որ երգի նվագակցության մեջ իր ուզած արտահայտչականությունը ստեղծելու համար Կոմիտասը որոնել և փորձել է շարադրման տարբեր եղանակներ: Պահպանված ձեռագրերը ցույց են տալիս այդ որոնումների ընթացքը: Այսպես, № 568 ձեռագրում, որն ինչպես ասվել է, վերաբերում է 1911 թվականին, նվագակցությունը գրված է մի շրիֆտով, բայց ամեն մի նոտան իր առանձին երանգանիշն ունի, և վերջնական վարիանտի «խոշոր» նոտաները ալիստեղ խիստ շեշտված են (p-pp-ppp ֆոնի վրա՝ f և portamento): № 401-ում, որ հատկացված է եղել տպագրության ներկայացնելու, երկու թերափարտ գրված օրինակ կա. մեկը դեռևս հնի նման, մյուսն արդեն երկու տեսակի՝ մանր և խոշոր նոտաներով: Սրանից երևում է, որ Կոմիտասը արտահայտչական այդ պրիմին «Զինչ ու զինչ» երգում մեծ կտրկոտություն էր տալիս, երգը կատարելիս դա անպարման հաշվի պետք է առնվի:

Մեներգի առաջին տակտում գտնվող glissando անրմինը ցույց է տալիս սահուն, լավ կապակցված, molto legato կատարումն: 4-րդ տան երկրորդ տողը բնագրում հա-

Երգի վերահրատարակությունը կատարվում է արխիվում գտնվող Կոմիտասի ձեռագրից (ձև. № 561), որը 1908 թվի տպագրության բնագիրն է: Թե՛ ձեռագրի և թե՛ տառչին տպագրության վերջին երեք տալիսների ավանդատ վրիպակները Փարիզի 1930 թվականի հրատարակության մեջ և այլ հատորում ուղղված են: Չափահարի ցուցիչը և *Tendre et alerte* նշումը բնագրում չկան, սույն հատորում ղրանք ղրված են 1930 թ. հրատարակության հիման վրա, ղինամիկայի նշանները նույնպես լրացված են ալլոսեդից: Պեղալի նշումները բնագրին են:

18. «Չեմ կըրնա խաղա». Աղագրական վարիանսը կա Ավ 1, էջ 39, խոսքերը՝ Ժև, էջ 159.

(Չեմ, չեմ, չեմ կըրնա խաղա,

Մաս լ'արուցըս կըրնուցըս:

Եվ երկրորդ տողի վարիանսը՝

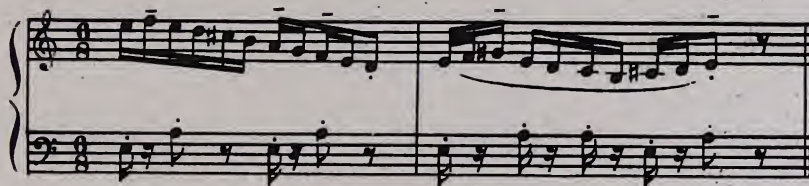
Անոթի փորըս կըղըղըղս):

Այս մեները տառչին անգամ տպագրվել է 1908 թվին, «Գեղարվեստ» ամսագրի № 1-ում, էջ 101 (Թիֆլիս): Այդ տպագրությունից բացի, խմբագրության արամադրության տակ եղել են նաև Կոմիտասի երեք ձեռագիրը (ձև. № 473, 424, 569) և Փարիզի 1928 թվի հրատարակությունը (ՀԺԵ, տետր Դ): Կա նաև Մ. Բաբայանի ձեռքով օրինակվածը, որ № 473-ում եղածի մաքրագրությունն է: Այդ հինգ օրինակի միմյանց հետ լսողատությունը ցույց է տալիս, որ Կոմիտասը, իր ալ երգերի նման «Չեմ կըրնա»-ն ևս շարունակ մշակել, բարեփոխել է:

№ 473 ձեռագրում երգն ունի «1907 թ. 24-ը, Փարիզ» նշումը: Սա մշակման առաջին վարիանսն է: Նվագակցությունը վերջնական վարիանսից ավելի պարզ է, չկան նախնականներ և վերջնականներ, որոշ տարբերություն կա նաև ներդաշնակման մեջ: Խոսքերը կիսատ են գրված, ղինամիկայի նշաններ չկան, տեմպն ևս չի նշված: Այդ նախնական վարիանսը բերված է այս հատորի հավելվածում:

№ 424 ձեռագրում եղածը նույնպես առանց նախնականի և վերջնականի, նվագակցության շարագրությամբ մոտենում է № 569-ին: Այս վերջինը «Գեղարվեստ»-ում տպագրվածի բնագիրն է, գրված մոմաթղթի վրա, հատկապես տպագրության նպատակով: Բայց այդ բնագրի և տպագրվածի միջև որոշ տարբերություն կա, որ հավանաբար վերջին սրբագրության ժամանակ է առաջացել: Այդ տարբերությունը վերաբերում է նախնականի առաջին տալիսին:

ԽՆԴԻԼԸ

ՏՊԵՐՎԱԾԸ

Բացի ղրանից, տպագրության մեջ մոռացված են բնագրում Կոմիտասի կողմից մանրամասնորեն նշանակված կատարողական ցուցումները:

Փարիզի հրատարակության մեջ «Գեղարվեստ»-ում տպագրվածին որպես երգի երկրորդ տուն միացված է № 473 ձեռագրից կատարված Մ. Բաբայանի ընդօրինակումը, որի հետևանքով այլ լրացույցի տան թե՛ մեղոդիայի և թե՛ նվագակցության մեջ վարիանսն փոփոխություններ են առաջացել. մի բան, որ Կոմիտասի վերահիշյալ ձեռագրի-

րից ոչ մեկում չկա և ընդհանրապես բնորոշ չէ նրա երգերին: Այդ հրատարակության մեջ այլ թերութիւններ էլ կան, այն է.

ա) ավելացված տան նախադասութիւնները կրկնված չեն, ուստի այդ տունը 8 տակ-
տի փոխարեն 4 տակա ունի:

բ) երկրորդ տունն առանձին գրվելուց հետո ամբողջի կրկնութիւն նշանն ավելորդ է դրված.

գ) խոսքերը սլակաս են և չեն համապատասխանում հղանակին (այս թերութիւնը վերաբերում է նաև առաջին հրատարակութիւնը):

դ) ճիշտ չէ գրված նաև չափահարի ցուցիչը: Ըստ բնագրի ոչ թի 1|4 -ը, այլ 3|8 = 50-ի: Կատարողական նրբերանգները բացակայում են և այլն:

Ներկա հրատարակութիւն համար հիմք է ընդունված «Դեղարվեստ»-ում տպագրվածի բնագիրը (ձեռ. № 569), որն եղած բոլոր վարիանտներից անհամեմատ ամբողջականն ու կատարյալն է: Երկրորդ տան խոսքերը լրացված են:

19. (Շողեր ջան). 1907 թ. տպագրվել է որպես խմբերգ (ՀԲ, էջ 42, № 12), մեներգը առաջին և միակ անգամ հրատարակվել է 1912 թվին, Կ. Պսլոմ, հունական «Μουσική» ամսագրի 5-րդ համարում: (Տես՝ Կոմիտասի արխիվում կոմպոզիտորի անձնական գրադարանը, № 220): Խմբերգի և մեներգի ներդաշնակութիւնը տարբեր է:

Հայտնի են այս երգի ազգագրական հետևյալ վարիանտները. ա) ԱԺ 1 էջ 5, բ) նույն տեղում՝ էջ 15 (սուր կերևա, ձուր կերևա), գ) ձեռագիր № 325, էջ 23 (սուր կերևա, ձուր կերևա) դ) նույն տեղում՝ էջ 153: Սրանցից բււ և բգ, որ բերված են ստորև, փաստորին երգի երկրորդ կեսի վարիանտներն են և զգալի տարբերվում են մյուսներից:

Վ. Ուն կե - ռե - վա, ձուն կե - ռե - վա, ճա - դեր ջան,
րե - դի տա - կին ձուն կե - ռե - վա, ճա - դեր ջան:

Պ. Ուն կե - ռե - վա, ձուն կե - ռե - վա, ճա - դեր ջան,
րե - դի տա - կին ձուն կե - ռե - վա, ճա - դեր ջան:

Մյուս երկուսը միմյանց նման են և մշակված մեներգի մեկուկիսից զրեթե տարբերութիւն չունեն: Բաճաստեղծական տեքստը դեռեղված է ՀՄԽ 1, էջ 45, № 39:

Կոմիտասի արխիվում կան այդ մեներգի մշակման մի շարք էսքիզներ (ձեռ. № 399, 403, 568 և այլն), որոնց մեջ կարելի է առանձնացնել երգի նվագակցութիւն առնչվաղն 7 վարիանտ: Իրանց միջև եղած փոքր տարբերութիւնը զլիսավորապես վերաբերում է մեներգի առաջին կեսի նվագակցութիւն ֆակտուրային, մասամբ նաև ներդաշնակմանը: № 399 ձեռագրում երգը կրում է «1911, 20» է, Փարիզ» նշումը:

«Շողեր ջան» մեներգը արտատպվում է վերոհիշյալ ամսագրից: Նվագակցութիւն 3-րդ և 6-րդ տակտերում եղած վերջին ֆա նոտան ներկա հրատարակութիւն մեջ փոխված է սի-բեմոլի, Կոմիտասի ձեռքով այդ ամսագրի օրինակում կատարված ուղղման հիման վրա: Հատորի հավելվածում զետեղված է մշակման էսքիզներից մեկը (ձեռագիր № 403), որն իր երանգավորմամբ աչքի է ընկնում:

20. (Ձիցար ես). Ազգագրական ժողովածուում կա այս երգի երկու վարիանտ (ԱԺ 1, էջ 4, երկրորդը Մ. Արեղյանի մոտ պահպանված վարիանտն է), որոնք միմյանցից և մշակվածից փոքր, բայց աչքի ընկնող տարբերութիւն ունեն:

Ս. Ձի - ցար ես կե - ուս - ցալ մի, յա՛ր, յա՛ր.
 Մեր զըռ - ցեցն հե - ուս - ցալ մի, յա՛ր, յա՛ր.
 յա՛ր, ցա ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ.
 Ձի - ցար ես կե - ուս - ցալ մի, յա՛ր, յա՛ր.
 Մեր զըռ - ցեցն հե - ուս - ցալ մի, յա՛ր, յա՛ր.
 յա՛ր, ցա ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ.

«Ա» վարիանտի ընդգրկում 9-րդ տակաի երկրորդ սի-բեմոլը Կոմիտասն հետագայում փոխարինել է լյա-սոլ (սե՛ս ձեռագիր № 302, էջ 8, № 13, ինչպես նաև էջ 43, № 207): «Բ» վարիանտի վերաբերյալ սե՛ս Սպ. Մելիքյանի ծանոթագրությունը Աժ 1-ում, էջ 4:

Մեկուկիան կա նաև ձև. № 725-ում, որտեղ երգի առաջին ֆրազը կրկնություն մեջ զարգարանքի փոփոխություն է կրում:

Ս. Ձի - ցար ես կե - ուս - ցալ մի,
 Մեր զըռ - ցեցն հե - ուս - ցալ մի.

Այդ վարիանտին փոփոխությունից նույնպես հետագայում Կոմիտասը հրաժարվել է: Մշակված վարիանտին անհամեմատ ավելի մոտ է № 325 ձեռագրի 23-րդ էջում պանվոդ աղագրական վարիանտը: Տեքստը՝ ՀՄԽ 1, էջ 12, № 8:

Կոմիտասի արխիվում եղած «Զինար ես»-ի մշակման օրինակները զրված են թե՛ մենակատարման, թե՛ երգչախմբի համար: Խմբական մշակումներում (սնտիպ)՝ մեկուկիան նույնն է ինչ որ մեներգիները, ներդաշնակումը տարբեր է: Մեներգի մշակման օրինակներում ես հանդիպում եմք ներդաշնակման զանազան վարիանտներ: Այսպես օրինակ, № 479 ձեռագրում երգի երկրորդ կեսի ներդաշնակությունը ոչ թե սոլ միևոր է, այլ դոմինանտալին ֆա-մաժոր և վերջում միայն սոլ-միևոր:

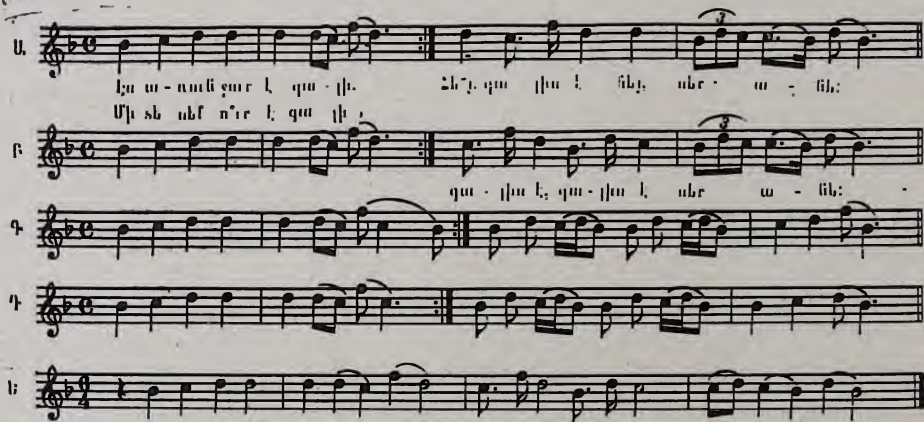
Յա՛ր, ցա ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ.
 ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ.
 ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ.

Նույն հատվածը № 568 ձեռագրում մի այլ ներդաշնակություն ունի.

ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ.
 ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ, ցա՛յ.

21. (Էյս առուհ). Ազգագրական ժողովածուում ղեկավարած այս երգի երկու միլիոնիաներից (հաստի 1, էջ 64) առաջինը, որ Սուրմալուի վարիանտն է, Սպ. Մելիքյանը վերցրել է 1935 թվին հրատարակված Կոմիտասի մշակումից, իսկ երկրորդը, որ կոչվում է «Ապարանի վարիանտ», գրել է ստեղծած իր՝ Սպ. Մելիքյանի կողմից (սեհ'ս նրա ծանոթագրությունը Ազգագրական ժողովածուում՝ հաստի 1, էջ 93): Այժմ մեր տրամագրությունն ասի ունենալով Կոմիտասի Ազգագրական ժողովածուի բնագիրը (ձեռ. № 302), «Էյս առուհ» երգի Կոմիտասի գրել առած վարիանտների մասին ընդարձակ պատկերացում ենք ստանում: Այդ վարիանտները սրանք են (ձեռ. № 302, էջ 45, № 234).

Կոմիտասի արևիվում շատ օրինակներով պահպանվել են «էս առուն» երգի մշակման կապիվները, որոնց մի մասը մեներգի, մյուսը խմբական կատարման համար է գրված (մեներգը տե՛ս ձեռ. № 441, 403, 568, 399, 553 և այլն, խմբական մշակումը ապագրված է)։ Թե՛ մեկ և թե՛ մյուս դեպքում երգի ալդ օրինակները, որ հաճախ մշակման լիարժեք նմուշներ կարող են համարվել, միմյանցից զգալի տարբերություն ունեն։ Նման դեպքերը ցույց են առկա, թե Կոմիտասը որքան խառնաշառնջ է եղել ժողովրդական երգի գեղարվեստական մշակման հարցում։

Մեններգի օրինակներում եղած տարբերությունը վերաբերում է գլխավորապես նվագակցություն ֆակտուրային, մասամբ էլ ներդաշնակությունը: Հենց այդ տեսակետից էլ այս հատորի հավելվածում բերված են «Էս առուն» երգի մշակման հինգ տրվագներ:

Տեքստը կա ՀՄՆ I, էջ 36, № 19, մշակվածից աննշան տարբերություն ունի կրկնակը միայն: («Հազար ու մի խաղա-ում» «Հե՛լ, դալիս է, հե՛լ, սեր տեն», որ համապատասխան է Աղգադրական ժողովածուում եղած երգի առաջին վարիանտին):

«Էս առուն» մեններգը առաջին անգամ տպագրվել է 1925 թվին (ՀԺԵ, տետր Բ), Կոմիտասի ձեռագրից Մ. Բաբայանի կատարած ընդօրինակումից: Այդ հրատարակության մեջ եղած «Միրնոգ» ենթավերնագիրը բնագրերում բացակայում է, երգի սակ զրկած է՝ օգոստոս, 1911 թ.: Չնայած վերը հիշված տրվագների մի մասն ավելի վաղ է տրված, «Էս առուն» մեններգի մշակման վերջնական վարիանտը Կոմիտասի տետրում ևս նույն թվականն է կրում (1911. 8/ը, Շենքլին՝. տե՛ս ձեռ. № 399, էջ 23): Ինչպես 1925 թվի տպագրությունը, այնպես էլ ներկա հրատարակությունը Կոմիտասի այդ բնագրից՝ էական չեն տարբերվում: Անհրաժեշտ է նշել հետևյալը միայն. ա) բնագրում 3-րդ տակտի նվագակցության 3-րդ ֆիգուրում լյա-ի փոխարեն սի է գրված, բայց դա պարզապես վրիպակ է (ուղղված է նաև Մ. Բաբայանի օրինակում, ձեռ. № 553, էջ 19): Բ) Բնագրի 1-ին տակտի մոտ կա Կոմիտասի նշումը՝ «Նախաբան՝ խաղը», այսինքն՝ նվագակցության 1-ին տակտը մեկ կամ երկու անգամ կատարվելով, պետք է հանդիսանար երգի համար ներածություն: Գ) Պեղալի նշումներում թե՛ Մ. Բաբայանի ընդօրինակության, և թե՛ 1925 թ. տպագրության մեջ վրիպում կա: Այստեղ պեղալն ուղղված է Կոմիտասի բնագրի համաձայն: Դ) Կոմիտասի բնագրում երգի երկրորդ նախադասությունը ևս կրկնական նշան ունի, ընդ որում այդտեղ գրված է՝ «Երկրորդը ությակ բարձրն փորձել»:

22. «Ալագլազ (բարձր սարին)». Այս երգի խոսքերը ժողովրդականի նմանողությամբ գրել է բանաստեղծ Հովհ. Հովհաննիսյանը: Դա առիթ է սովել կարծելու, որ եղանակն էլ ստեղծել է ինքը Կոմիտասը (տե՛ս այդ մասին, օրինակ, Ա. Շահվերդյանի КОМНАТ и армянская музыкальная культура, Երևան, 1956 թ. էջ 213): Այդ կարծիքն անհիմն է, Կոմիտասի աղագրական նյութերի մեջ այժմ գտնվող ձայնագրությունը (ձեռագիր № 317, էջ 14) որևէ կասկած չի թողնում այն բանում, որ «Ալագլազ բարձր սարին»-ը բուն ժողովրդական երգ է, բանաստեղծությանն ավելացված կրկնակի խոսքերն ևս ժողովրդի ստեղծագործությունն է: Հիմնավորված չէ նաև Փարիզի հրատարակության նախաբանում հայտնված այն միտքը, թե «Ալագլազ բարձր սարին» երգի եղանակը հորինել են աշուղները: Այդ եղանակը հայկական աշուղական երգերին նման չէ, կառուցված է գեղջկական երգերի բնորոշ ինստիտուցիաներից (համեմատել, օրինակ, «Ալագլազ» երգի առաջին ֆրազը «Դարուն» երգի սկզբի հետ, «Ալագլազ»-ի կրկնակի առանձին պարձվածքները «Քեկ, քեկ» երգի կրկնակի հետ):

Երգը ձայնագրված է Կողբ գյուղում, գրի առնված մեղրիայի և մշակվածի մետրոնոմի մանրամասներում աննշան տարբերություն կա: Կոմիտասը բարձր է դնահատակ այս երգի հարուստ արտահայտչականությունը, որ ցայտուն կերպով դրսևորված է խոսքի և եղանակի միասնության մեջ: Այդ տեսակետից նա ձայնագրության մեջ երգը մանրամասնորեն մեկնաբանել է: Այսպես օրինակ, ըստ Կոմիտասի, կրկնակի սկզբում («Օ, յար...») երգի եղանակն արտահայտում է «կարոտ», «Վալ, արնոտ սարեր»-ի ձայնագրության մոտ նա գրել է «աղաչանք», «Վալ, սիպսակ սարեր»-ի մոտ՝ «ափսոսանք» երկրորդ «Օ, յար...»-ի մոտ՝ նորից «կարոտ» և այլն:

Երգի մշակումը ղեկավարված է Կոմիտասի 1911 թ. ձեռագիր տետրում (ձեռ. № 399, էջ 14—16), կա նաև Մ. Բաբայանի ընդօրինակությամբ (ձեռ. № 553, էջ 6): Կոմիտասի ձեռագրում երգն ավարտված է, երանգանիշներն ու տեմպերը միայն գրված չեն, մանրամասնորեն նշանակված է պեղալը: Մ. Բաբայանի ընդօրինակության մեջ այդ բոլորը կան, բայց թերի են գրված: Ներկա տպագրության համար հիմք է ընդունված Կոմիտասի ձեռագիրը, երանգանիշներն ու տեմպերը պահպանված են 1930 թ. տպագրության նման (այս տպագրության մեջ երգի 6-րդ և 9-րդ տակտերում վրիպակներ կան, որոնք նույնությամբ անցել են հաջորդ բոլոր տպագրությունների մեջ), պեղալի նշումները լրացված են ձեռագրից: Երգի դրական տեքստում սակավ ուղղումներ են կատարված, բանաստեղծության բնագրի համեմատությամբ:

Կոմիտասի ձեռագրում «Ալագլազ բարձր սարին» երգը մեկ տակտ նախաբան ունի,

որն իրենից ներկայացնում է նրա 1-ին տակտի նվագակցաթյունը նույնաթյամբ:

23. «Հուլ, 'Նագան իմ». Ազգադրական ժողովածուում կա այս երգի առաջին մասը, առանց կրկնակի (հատոր 1, էջ 11, «Յուլի ծագիկ, զյուլի ջան»), մշակված մեկուկիսնամբողջությամբ զեռնկված է № 725 ձևադիր ժողովածուում: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ 1, էջ 36, № 31:

«Հուլ, 'Նագան»-ը 1908 թվին «Գեղարվեստ» ամսագրում (Թբիլիսի) տպագրվել է սրպես խմբերգ: Մեներգն առաջին անգամ հրատարակված է 1930 թվին (ՀԺԵ, տետր Ե): Խմբական և մենակատարման վարիանտների ներդաշնակաթյունը միանգամայն տարբեր է:

1930 թ. հրատարակության նախաբանում ասված է, որ «Հուլ, 'Նագան» մեներգը Կոմիտասը գրել է 1911 թ. Շենքիսի զանված միջոցին: Կոմիտասի 1911 թվի տետրում (ձեռ. № 399) այս մեներգը զեռնկված է սրպես № 6 (էջ 7): Տոնաչնությունը մեկ տոնով բարձր է տպագրվածից (վերջինն ավելի մատչելի է, կատարման համար, աստի սալն հատորում ես պահպանված է): Ձևագրում երանդանիչներ չկան, տեմպը ցույց տրված չէ, պեղպի մասին լսկ մի ընդհանուր նշում կա երգի սկզբում: Նույն տեղում կա Կոմիտասի նշումը՝ «նախորան», որի համար նախատեսված է նվագակցաթյան առաջին տակտի երաժշտաթյունը: Մեներգի ներկա տպագրաթյունը, ինչպես և 1930 թ. տպագրաթյունը կատարված են Կոմիտասի այդ բնագրից: Բնագրի կրկնակում, թե՛ մեկուկիսի և թե՛ նվագակցաթյան մեջ (էջ 8), հաշվական նոտաներով բազմաթիվ նշումներ կան, որոնք սակայն մի ամբողջական պատկեր չեն ստեղծում և այս հրատարակաթյան մեջ ես հաշվի չեն առնված: 1930 թվի հրատարակաթյան համեմատաթյամբ նոր տպագրաթյան մեջ Կոմիտասի ձևագրի համաձայն սրաջ փափսխաթյան է մացված կրկնակի տոնջին տակտում միտն: Երանդավորումն ու տեմպը պահպանված են 1930 թվի տպագրաթյան նման:

23. «Գառն». (ժողովրդական տոսկ). Ազգադրական ժողովածուում այս երգը զեռնկված է «Արորն ասաց տատրակ հավքան» վերնագրով (հատոր 1, էջ 7): 'Երա մեկուկիսնամբողջապես, համարյա ասանց փոփոխաթյան մտեղ է մշակված վարիանտի մեջ, սակայն երեք նախադասաթյունից կազմված այդ փոքր երգն օգտագործելով, Կոմիտասն ալն զարձրել է ծավալուն վոկալ ստեղծագործաթյան:

Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ II, էջ 24, № 8, որտեղ գրված՝

Թռնեմ բանձրիկ վեր ծառերուն,

Տանեմ հանեմ վեր սարերուն.

տոգերի փոխարեն մշակման մեջ կա հետեւալ տոգը միայն.

Թռնեմ բանձրիկ վեր սարերուն.

«Գառն»-ը առաջին անգամ տպագրվել է 1925 թվին (ՀԺԵ, տետր Բ): Երգը նոր հրատարակաթյան պատրաստելիս, բացի այդ տպագրաթյունը, խմբագրի արամադրաթյան տակ եղել է նաեւ Կոմիտասի երեք ձևագրեր՝ № 433, 417 և 556: Այս երեք ձևագրում երգի մշակումը միմյանցից տարբեր է թե՛ տոնաչնությամբ, թե՛ ներդաշնակաթյամբ, և թե՛ նվագակցաթյան ֆակտորայի տեսակետից: № 433-ում երգը գրված է ֆա-դիսեղ տոնաչնությամբ մեջ, բանալիի մոտ գրված են ֆա, դո, սոլ, ռե դիսեղները: Ռե-դիսեղը, որ սակավ երեան է գալիս նվագակցաթյան մեջ միայն, երգի հնչյունաշարին դուրիական միմորի գունափոխում է տալիս: Այդտեղ երգը գրված է խառը չափով ($\frac{9}{4} = \frac{3}{4} +$

$+\frac{2}{4} + \frac{4}{4}$): Այդ օրինակից մի հառված բերված է հաջորդ էջում:

№ 417-ում երգը սոլ տոնաչնությամբ մեջ է, բանալիի մոտ կա սի և մի բեմոլ: Մի բեմոլը երբեմն երեան գալով նվագակցաթյան մեջ, մշակման այդ վարիանտին բնական միմորի գունափոխում է տալիս: Չափը 6/4 է, որ հառվածաբար փոխվում է 6/8-ի: Այս երկու ձևագրերում երգը թերի է գրված. առաջինում կա մի մասը միայն, երկրորդում մեկուկիսնամբով է, նվագակցաթյան մեջ կան բաց տակտեր: Երկուսն էլ խմբագրական ուղղամներ և վարիանտներ են պարտնակում: № 417 ձևագրում եղած մշակման մեջ տոկո են նվագակցաթյան ֆակտորայի բոլոր ալն տարբերը, սրանք հետագայում մտեղ են մշակման վերջնական վարիանտի մեջ:

№ 526 ձևագրի օրինակը տվարտված է, թանաքով մաքուր գրված: Համարվել է

վերջնական (չնայած երանգանիշները պակաս են գրված), բայց հետո Կոմիտասը գրվածքի մեջ մտախառնվ որոշ փոփոխություններ է կատարել: Երգի սկզբում Կոմիտասի ձեռքով գրված է՝ «Նվեր օր. Մարգարիտ արայանին. 1907. Փարիզ»:

Ա. տնի տ - անց տես - բով հավ - րուն,

ժնն-չու կու - լան կայ կայ տ - բուն:

Այս երրորդ ձևագրում երգը սի-բեմոլ տոնաչափության մեջ է. բառակրթում գրված են սի, մի, լյա, րե բեմոլները, տառի նվագակցությունն այսուեղ զարձյալ դորիական հնչունությունն ունի: Համեմատությունից երևում է, որ Փարիզի 1925 թ. հրատարակությունը կատարված է հենց այս ձևագրից, բնց սրում այդ հրատարակության խմբագիր կոմպ. Վ. Սարգսյանը երգը փոքր տեղեկա իջեցրել է, համապատասխան № 414 ձևագրի տոնաչափությանը:

Ներկա հատորում պահպանված է 1925 թ. հրատարակության տոնաչափությունը, որն անշուշտ ափսիս հարմար է կատարման համար: № 556 ձևագրի հիման վրա ուղղված են 1925 և 1939 թթ. ապագրություն մեջ եղած վրիպումները (4, 18, 25, 33, վերջից՝ 4, 5 և այլ տակաերում):

Ձևագրում «Մնաց դարուն, եկավ աշուն» ֆրազը վերջավորող ձայնանիշը, որ ընկնում է 6/8-րդ տակտի սկզբում և կարճ է ($\equiv 1/8$), Կոմիտասը փորձել է կես տակտ երկարացնել: Դրա համար նա ստիպվել է հաջորդ՝ «Կարավ ջրիկ աղբյուրներուն» ֆրազի տակտազմերը կեսական տակտ տեղափոխել, որի հետևանքով երաժշտական ֆրազի մեարը խախտվել է: 1925-ի հրատարակության խմբագիրը այդ ֆրազի մեարական բաժանումը վերականգնելու նպատակով, տակտազմերը պահպանելով իրենց նախկին տեղում, Կոմիտասի ափսոսաբան կես տակտը գործրել է մեկ լրիվ տակտ $\equiv 6/8$, բացի դրանից մինչև հաջորդ տակտի սկիզբը ձգվող այդ նախն ձայնանիշի վրա անհասկանալի պատճառով ֆերմատա է դրել: Քանի որ այդ երկակի երկարաձգված ձայնանիշը գրված է արագացրած տեմպում, տառի ստացվում է մի անտարամարանական պատկեր, որն, ի վեպ, կրկնված է երգի բոլոր համապատասխան տեղերում: Այդ փոփոխությունից բացի, «Կարավ ձենիկ կաքավներուն» ֆրազի վերջում զարձյալ երկակի երկարաձգված ձայնանիշով մի լրիվ տակտ է ափսոսաբան: Կոմիտասի ձևագրում այդ ֆրազի վերջին ձայնանիշն ևս

երկարացված է, բայց նախ՝ կես տակտ միայն, ապա դրա նպատակն է եղել լրացնել տակտայինը տեղավորելու հետևանքով կիսատ մնացող վերջին տակտը: Մինչդեռ տակտայինը տեղում թողնելու դեպքում այդ հավելումն էս, որ երգում կրկնված է մի քանի անգամ, իր նշանակալիքները կորցնում է:

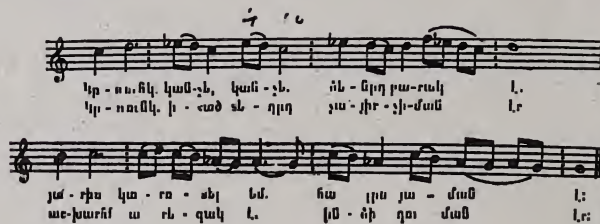
Հաշվի առնելով «Գնաց դարան» ֆորպի վերջում կոմիտասի կատարած հավելումը, և միաժամանակ անտիֆոնի պահելու համար նրա հիմնական շարադրություն մեղրիկան, և հրատարակության մեջ այդ հավելումը գրված է առանձին 3/4 տակտով: Չավի փոխարենը 6/8-րդի և տեմպի արագացումը ամեն անգամ ցույց են տրված նոր ֆորպի սկզբից, ինչպես կոմիտասի ձեռագրում է: Մյուս բոլոր տեղերում ավելացված տակտերը և ֆերմատաները հանված են:

Երգի սկզբնական սեմպը, որ 1925-ի հրատարակության մեջ գրված է Grave, ըստ ձեռագրի ուղղված է Andante sostenuto: Սակայն չափահարի ցուցիչը, որ ձեռագրում 80 է, իսկ ապագրվածում՝ 88, պահված է ըստ ապագրվածի: Պահպանված է նաև Andante 1/4=88 նշումը, որը ձեռագրում չկա: Ձեռագրի համաձայն լրացված է պեղալի նշումը, կոմիտասի նշանակած լիգատուրան որոշ չափով թեթևացված է, կատարված են նաև խմբագրական այլ մանր փոփոխություններ:

1925 թվի և հաջորդ հրատարակություններում, կա նշում, որը ցույց է տալիս, որ երգի 28—55 տակտերն ըստ ցանկության կատարման ընթացքում կարելի է դուրս թողնել: Այդ նշումը վերցված է № 556 ձեռագրից, որտեղ այն գրված է եղել մեկ կոնկրետ կատարման սովորով:

«Գարուն»-ը կոմիտասի մենակատարմամբ առանց նվագակցության գրի է առնված ձայնապնակի վրա (ԳԱ Գրականության և արվեստի թանգարան):

25. «ԿՈՒՆԵԿ»։ Հայկական ուշ միջնադարի լալն տարածում գտած երգերից է, իր մեղեդիական ռեով մոտիկ ու հարազատ տաղալին տիպի ստեղծագործություններին և ընդհանրապես հույ միջնադարյան պրոֆեսիոնալ հրաժշտության նմուշներին (տաղեր, շարականներ): Կոմիտասի ժողովրդական երգերի ձայնագրություններում գտնում ենք այդ մեղեդիայի ազգագրական մի այլ վարիանտ (ձեռ. № 314, էջ 17), որի ինտոնացիոն կոտորվածքը անհամեմատ ավելի պարզ է (ընթրվում է ստորի)։

Հետաքրքրական է և այն, որ երաժշտությամբ լինելով «Կունեկ», ուստի կուգառ-ի տարբերակը, իր խոսքերով կոմիտասի այս երկրորդ ձայնագրությունը վարիանտ է հանդիսանում «Կանչի կուռնի» երգի: Այս փաստը հիշված երկու երգերի առնչության մի արտահայտություն է (տե՛ս այդ մասին նաև՝ Ա. Մնացականյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956, էջ 553):

Կոմիտասի մշակման առաջին անգամ հրատարակվել է 1928 թվին (ՀԺ-ն, տետր Դ): Այդ հրատարակության մեջ ծանոթագրություն կա, որ «Կունեկ» քաղված է մի ձեռագիր հայերաժշտից, որը պահպանվել է օր. Մ. Բարսեղյանի խնամքով, օրինակված 1911 թ., և որ այդ հավաքածուի մեջ «Կունեկ»-ը, ինչպես և «Ծիրանի ծառ»-ը և «Նուղանք»-ը պրված են եղել կոմիտասի ձեռքով:

Կոմիտասի արխիվում կան «Կունեկ»-ի մշակման հետևյալ ձայնագրերը.

№ 432 և 439. առանձին թերթերի վրա, կիսատ գրված նախնական արվագծեր են, սպաղրվածից շատ տարբեր: Դրանցից երկրորդը լրիվ վիճակում կրկնակի արագորված կա նաև Վ. Սարգսյանի ձեռքով (ձեռ. № 428 և 563):

№ 568. Կոմիտասի տետրն է, որի 30, 31 և 32 թվաթիվ էջերում կա «Կունեկ»-ի մշակման երեք ինքնուրույն շարադրություն, ավարտված, բայց սեղեր վիճակում, բազմաթիվ խմբագրական ուղղումներով և տարբերակներով: Արանցից առաջինը հետաքրքիր

է նրանով, որ երգը տպագրված վարիանտի տոնայնութիւն մեջ գրված լինելով, ավարտվում է ոչ թե ռե-մաժոր, այլ լյա-մաժոր հարմոնիայով: Վերջին շարադրութիւնը նման է տպագրվածին, այն սարքերութեամբ, որ ալստեղ մեղեդիի սկիզբը ոչ թե ֆորշլագ է, այլ տառնվեցերորդական ձայնանիշ: Բացի դրանից երգի առաջին հատվածը կրկնվում է ոչ թե կրկու ներածական տակերի հետ միասին, ինչպես տպագրվածում է, այլ առանց պրանց. այս կապակցութեամբ մեղեդիի սկզբնական տակտը I և II անգամ միմյանցից տարրեր ներդաշնակում է ստանում: Բանալիում գրված է՝ b, cis', fis, f':

Ձև. № 553. Մ. Բաբայանի տետրն է, որտեղ «Կոստենկ»-ն ևս, ինչպես մյուս երգերը, գրված է ոչ Կոմիտասի, այլ հենց իր՝ Մ. Բաբայանի ձեռքով: Այս մեկը նույնն է, ինչ որ հրատարակված վարիանտը:

№ 553-ի և 568-ի համեմատութիւնը հիմք է տալիս կարծելու, թե եղել է ևս մի բնագիր, որն իրենից ներկայացրել է № 568-ի խմբագրված վարիանտը, որից և կատարվել է № 553-ում գտնվող ընդօրինակումը: Քանի ալդ հարցը պարզ չէ դեռ, ներկա հրատարակության համար հիմք է ընդունվել № 553 ձեռագրում եղած Մ. Բաբայանի ընդօրինակումը:

Թի' 1928 թ. հրատարակութիւնը և թե' դրա համար աղբյուր հանդիսացած Մ. Բաբայանի վերոհիշյալ ընդօրինակումը թերութիւններ ունեն, օրինակ, երանգանիշները և պեդալի նշումները պակասում են, նվագակցութիւն շարադրութիւնը անթերի չէ նաև ձայնատարութիւն տեսակետից: Նկատի ունենալով երգի երկրորդ կեսում կրկնված «մեր աշխարհէն...» խոսքերի նվագակցութիւն պոլիֆոնիկ բնույթը և մի-բեմով սով ու ռե-ֆա-գիեզ մոտիվների առկայութիւնը, ներկա տպագրութիւն համար այդ տեղում ձայնատարութիւնը ուղղված է (1939 թ. հրատարակութիւն մեջ անհասկանալի պատճառով նույն տեղում նվագակցութիւնից մեկ տակտ հանված ու տեղը պաուզա է գրված): Պեդալի նշումը և երանգանիշները փոքր լրացումով ավելացված են Կոմիտասի ձեռագրից (№ 568), 1928 թ. հրատարակութիւն համեմատութեամբ կատարված են այլ մասեր վրիպակների ուղղումների և տեխնիկական կարգի մի շարք բարեփոխումների:

«Կոստենկ»-ի վերը հիշված ձեռագրերում կան երգի տեմպը և կատարման բնույթը ցույց տվող հետևյալ նշումները.

Ձև. № 432՝ Largo melancolique

Ձև. № 428՝ Larghetto dolce.

Սույն հատորում նոտաների հետ բերված են երգի խոսքերի այն տները, որոնք սովորաբար կատարվում են: Ստորև զետեղված է բանաստեղծութիւն համեմատաբար լրիվ տեքստը:

Կ Ո Ւ Ի Ն Կ

Կոստենկ, ուստի՞ կուգաս, ծառա եմ ձայնիդ.
Կոստենկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:
Մի՛ վազեր, հրամիշ շուտով կուհասնիս,
Կոստենկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Թողեր եմ ու եկեր մըլքերս ու ալգիս,
Քանի որ անի կ'անեմ, կուքաղվի հոգիս,
Կոստենկ, պահ մի կացի՛ր, ձայնիկդ ի հոգիս.
Կոստենկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Քեզ խապար հարցնողին չես տանիր տալապ,
Ձայնիկդ անուշ կուգա քան զջրի տոլապ,
Կոստենկ, Պաղատա իջնուս կամ թե ի Հալապ,—
Կոստենկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Սրտերնիս կամեցավ, ելանք զընացանք,
Այս սուտ աստընվորիս բաներն իմացանք.
Ազուհացիկեր մարդկանց կարոտ մնացանք,
Կոստենկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Ո՛չ զլուր օրն գիտեմ, ո՛չ զգիրակին,
Ջարկած է գիտ շամփուրն՝ ընդհած կըբակին.
Այբիբն չեմ հոգար, ձեզնե կարոտ եմ,
Կռու՜նկ, մեր աշխարհին խաղբիկ մի չունի՛ս:

Պաղտատու կուգաս, կերթաս ի Սեհրատ,
Թըղթիկ մի գրեք եմ, տամ քեզ ամանաթ.
Աստված թող վըկա լինի քո վեբադ,
Տարյալ հասուցես զայդ իմ սիրելյաց:

Գրեք եմ մեջ թղթիս, թե հոս մնացի,
Օրիկ մի օրերուն զաչերս չբրացի,
Մերելիք, ձեզանե կարոտ մընացի,
Կռու՜նկ, մեր աշխարհին խաղբիկ մի չունի՛ս:

Աշունն է մոտեցեր, գնալու ես թեպտի,
Երամ ես յողովեր հազարներ ու բյուր.
Ինձ սպասախան չըսվիր, ելար գնացիր.
Կռու՜նկ, մեր աշխարհին գնա՛, հեռացի՛ր:

26. «Սմայել ա կամար-կամար». Ազգագրական ժողովածուում ալլ վերնագիրը կրող երգը (հատոր 1, էջ 37 № 124) ալլ երգ է: Այս երգի ազգագրական բնագիրը գրությունն է № 302 ձեռագրում (նույն ժողովածուի լրացված մասում), էջ 73, № 364: Բանաստեղծական տեքստի առանձին հատվածների վարիանտներ կան ԺԽ, էջ 522:

Արխիվում կան մեկերգի մշակման ուղղագծեր (ձեռ. № 479), որոնց մեջ նվագակցությունը մի քանի տարբեր շարադրությունն ունի: Այսպիսով մեկերգը կա № 399 ձեռագրում («1911. 1|ը. Ուսույ կղզի՝ Շենքիին») և Մ. Բաբայանի տեքստում (№ 553): 1937 թ. տպագրությունը սրանց նման է:

Երգն արտասույցում է 1937 թվի հրատարակությունից (ՀԺԵ, տետր է), որի 6-րդ և 7-րդ տակտում եղած վրիպակներն ուղղված են № 399 ձեռագրի հիման վրա: Պեղալի նշումը վերականգնված է նույնպես Կոմիտասի ձեռագրից: 1937 թվի հրատարակության մեջ արված խմբագրական մանր փոփոխություններն ուղղակի պահպանված են, ուղղված են գրական տեքստում եղած վրիպակները, կատարված են տիկնիկական ալլ, աննշան բարեփոխումներ:

27. «Ես աղջիկ եմ». Ազգագրական վարիանտը ալլ խոսքերով կա № 325 ձեռագրում, էջ 32: Սրա համեմատությամբ, մշակված վարիանտում մեկողիան հարստացված է զլխալորապես մեկիզմալին բնույթի հնչյուններով: Այս երգի մեկողիան նման է Կոմիտասի ձայնագրած և մշակած (թերավարտ) «Հավար Զուլո» երգի մեկողիալին (ձեռ. № 473, 525), թերևս զրանք նույն մեկողիալի վարիանտներն են:

Արխիվում կան մշակման մի քանի էսքիզներ (ձեռ. № 473 և 475), որոնց ներկայանկարում սկզբունքով նույնն է, ինչ որ տպագրվածինը, էսքիզները միմյանցից և տպագրվածից ֆակուլտատիվ տարբերությունն ունեն միայն: Մշակումն ավարտված վիճակում գտնում ենք Կոմիտասի ձեռագիր տեքստում (ձեռ. № 399), որտեղ նշում կա՝ «1911, 1|ը, Ուսույ կղզի՝ Շենքիին», ինչպես նաև Մ. Բաբայանի ընդօրինակությամբ № 553 ձեռագրում: Այս վերջին երկուսը տպագրվածին նման են:

Ներկա հրատարակությունը նման է 1937-ի հրատարակությանը (ՀԺԵ, տետր է), որի մեջ, ինչպես նաև Մ. Բաբայանի ընդօրինակածի մեջ, 7-րդ տակտում եղած վրիպակն ուղղված է № 399 ձեռագրի հիման վրա: Խոսքերի մեջ ես ուղղում է կատարված նույն ձեռագրի և «Հավար ու մի խաղ»-ի հիման վրա (II, էջ 29, № 12): 1937-ի տպագրության մեջ եղած *semplice* նշումը, որ ալստեղ ևս պահպանված է, ձեռագրերում չկա: № 399 և 553-ում կատարման բնույթը նշված է «աղաչական» խոսքով: Հիշյալ ձեռագրերի համեմատությամբ ալլ մանր փոփոխություններ են արված նաև նրբերանգների մեջ:

28. «Էրվում եմ». Բանաստեղծական տեքստը ՀՄԽ-ում չկա, առանձին վարիանտներ կան ԺԽ, էջ 226—227: Մեկողիան կա Ազգագրական ժողովածուի բնագրում (ձեռ. № 302, էջ 73, № 362): Մշակված է նաև որպես խմբերգ (ՀԺԵ, տետր Ը, 1951):

Արխիվում կա «Էբրվում հմ» մեներգի մշակման միայն մեկ օրինակ, դա Կոմիտասի 1911 թ. ձեռագիր հավաքածուում է (ձեռ. № 399, էջ 5): Երգի մոտ նշում կա՝ «1911, 1/ը, Ուսլա կղզի՝ Շենքլին»: Տպագրվածից որոշ տարբերություն ունի. տոնախոսությունը սով-մածոր է, նվագակցության ձևն ձեռքի առաջին ձայնանիշը քառորդ պատգալից հետո է սկսվում, կատարողական նշում ունի՝ «լալագին», նրբերանգները նշանակված չեն:

Առաջին անգամ հրատարակվել է 1928 թ. (ՀԺԵ, տետր Դ), այժմ այդ հրատարակությունից արտատպված է ակնհայտ վրիպակների ուղղումով և տեխնիկական աննշան փոփոխություններով:

1928 թվի հրատարակության վերնագրի տակ փակագծերում գրված է «Փորձ»: Իրոք «Էբրվում հմ» մեներգը մի փորձ, մի ուրվագիծ է, որ իր ներդաշնակությամբ հիշեցնում է այս հատորում զետեղված «Տուն արի», «Էլուանակը սարի տակին» և մյուս նման երգ-էսքիզները:

Կոմիտասի ձեռագրերից մեկում նշում կա, որից երևում է, որ նա մտադիր է կղև այս երգի խմբական վարիանտը կցել «Ախ, մարալ ջան» խմբերգին:

29. «Տուն արի». Կոմիտասի շատ երգերի նման, այս փոքր ու պարզ երգի մշակումն ևս ստեղծագործական աշխատանքի տեղական ընթացք է ունեցել: № 379, 403, 509, 399 և 553 ձեռագրերը, որոնցից վերջինը Մ. Բաբայանի ընդօրինակությունն է, հաջորդական կարգով ցույց են տալիս այդ աշխատանքի պրոցեսը: Առաջին երեքը ներկայացնում են երգի մշակման առաջին վարիանտը, վերջին երկուսը՝ երկրորդ, նրանից տարբեր վարիանտը: Սրանցից ձեռագիր № 399-ում եղածը, որ «1911 1/ը, Ուսլա կղզին՝ Շենքլին» նշումն ունի, Մ. Բաբայանի ընդօրինակության և նրանից կատարված՝ երգի առաջին տպագրության (ՀԺԵ, տետր է, 1937) հիմք է հանդիսացել, սակայն Կոմիտասի այս և մյուս բոլոր ձեռագրերում երգի տոնախոսությունը դո է, Մ. Բաբայանի մոտ և տեղափոխվածում՝ սի-բեմոլ: Նկատի ունենալով երգի հնչյունաշարի բարձր դիրքը, այդ իջեցումը միանգամայն հարմար է արված:

Երգը մշակելիս, ֆոկտուրային աննշան փոփոխություններից բացի, Կոմիտասը փորձել է առաջին մասի ներդաշնակման տարբեր վարիանտներ, այն է՝ ամբողջը դո-մածոր, 1-ին նախադասությունը՝ լյա-միևոր, իսկ երկրորդը՝ դո-մածոր, և 1-ին նախադասությունը՝ դո-մածոր, 2-րդը՝ լյա-միևոր: Բոլոր ձեռագրերում, բացի Մ. Բաբայանի ընդօրինակումից, կատարողական նրբերանգները բացակայում են:

Միաձայն մեղոհան «Դու անսիրտ լար» վերնագրով տպագրված է ԱԺ 1, էջ 7 № 22 և ներկայացնում է մշակված երգի առաջին կեսը ու նրա վարիացիոն կրկնությունը: Այստեղ խոսքերն էլ փոքր ինչ այլ են: Երգի երկրորդ կեսը («Կանչում եմ, լար, արի...») Ազգագրական ժողովածուի բնագրում (ձեռ. № 302, էջ 9, № 22) Կոմիտասը հետագայում, այլ թանաքով է ավելացրել: ՀՄՍ-ում, սակայն, զետեղված է երգի լրիվ և արդեն վերջնական խմբագրված տեքստը (II, էջ 26, № 9):

Երգը տպագրվում է 1937 թ. հրատարակությունից, պեղալի նշումը լրացված է Կոմիտասի (№ 399) ձեռագրից: № 509 ձեռագրի վարիանտը մեկ տոն իջեցված վիճակում զետեղված է այս հատորի հավելվածում:

30. «Գուրաքը հաց եմ բերում». Արխիվում այս երգի մշակման վեց օրինակ կա՝ ձեռագիր № 479, 509, 401, 399 և 553: Բացի վերջինից, որը Մ. Բաբայանի ընդօրինակումն է, բոլոր ձեռագրերն էլ մատիտով կամ թանաքով ուղղումներ և փոփոխություններ են կրում, այնպես որ դրանցից ոչ մեկը երգի վերջնական մշակում չի կարող համարվել:

№ 479, 509 և 399 ձեռագրերում երգի տոնախոսությունը տպագրվածից մեկ տոն բարձր է. № 401-ում՝ մեկ տոն ցածր, Մ. Բաբայանի արտագրածում տպագրվածի տոնախոսությունն է: № 399 ձեռագրում թեև երգի մոտ թվական չկա գրված, բայց պարզ է, որ այս երգի ներդաշնակումն էլ (տվյալ օրինակը) կատարված է 1911 թ. օգոստոսին (այդ մասին նշում կա Մ. Բաբայանի օրինակում):

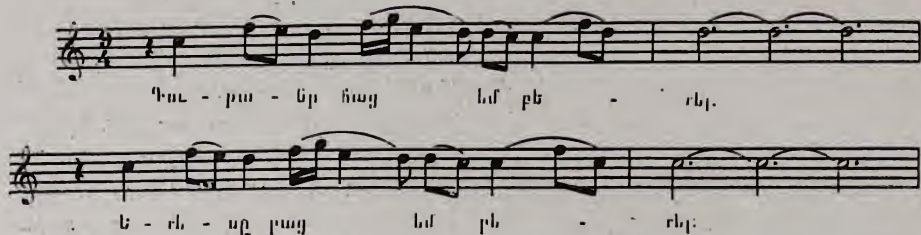
Վերահիշյալ ձեռագրերում առանձնանում են երգի մշակման առնվազն չորս տարբեր վարիանտ: Քանի որ եղած տվյալներով հաստատուպես չի պարզվում, թե որն է

ավելի ուշ կատարվածը, իսկ բոլոր վարիանտներից համեմատաբար ավարտված է № 509 առաջինի 6-րդ էջի վարիանտը, ուստի դա էլ զետեղված է այս հատորի հիմնական մասում (մեկ տոն իջեցված վիճակում): Մ. Բարալյանի ընդօրինակածը, որից և կատարված է 1937 թ. տպագրությունը (ՀԺԵ, տետր է), զետեղված է հատորի հավելվածում:

1937 թ. հրատարակության մեջ եղած Rustico տերմինը ոչ մի ձևագրում չկա, ըստ երևույթին խմբագրի հավելումն է: Պեդալի նշումն ևս խմբագրին է: Մ. Բարալյանի արտագրած օրինակում երգի կատարման մասին, հավանաբար Կոմիտասի ցուցմունքով, նշված է՝ «մասածող, ինքնամիտի, խաղաղ, գոհ սրտով»:

«Գութանը հաց եմ բերում» երգի ազգագրական վարիանտները կան ԱԺ I, էջ 38, և ձևագիր № 325, էջ 204 և 205: Սրանք, ինչպես և Կոմիտասի մշակումներում եղած վարիանտները, միմյանցից փոքր տարբերություն ունեն, որ զլիսավորապես վերաբերում է մեղիզմին: Ստորև բերված է մյուսներից առավել զանազանիղ № 725 ձևագրի 205 էջում եղած առաջին վարիանտից հատված:

Չնայած բազմաթիվ վարիանտներին, մեներգի մշակման բոլոր ձևագրերում էլ ձայնի պարտիան կամ թերի է գրված, կամ իսպառ բացակայում է: Ներկա հատորի համար ձայնի պարտիան վերցված է № 509 ձևագրում եղած նվագակցությունից (բոլոր վարիանտներում ձայնի պարտիան նույնությամբ կրկնվում է դաշնամուրային նվագակցության մեջ), դա Ազգագրական ժողովածուում եղած վարիանտից քիչ է տարբերվում: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 10, № 6: Տեմպի ցուցիչը և կատարողական նշանները ձևագրերում չկան, այստեղ ավելացված են:

31. (Ողբերգ). Այս երգի ազգագրական վարիանտը զետեղված է Կոմիտասի հավաքած և 1901 թվին կազմած Հայ ժողովրդական երգերի ժողովածուի «Մահերգեր» բաժնում (ձև. № 311): Մշակման մեջ ազգագրական մեղոդիան պարզեցված է զլիսավորապես ի հաշիվ մեղիզմային հնչյունների պակասեցման:

Մշակումը, գրված 1911. 8/ը. Շենքլինում, № 399 տետրում է (էջ 24), կա և Մ. Բարալյանի տետրում (ձև. № 553): 1937 թ. կատարված առաջին հրատարակությունը (ՀԺԵ, տետր է) սրանցից տարբերություն չունի, բացի մի երկու վրիպակից (7-րդ և 8-րդ տակերում), որոնք ներկա հրատարակության մեջ ձևագրի հիման վրա ուղղված են: Խոսքերը 1937-ի մեջ և ձևագրում կիսատու են, այստեղ լրացված են ազգագրական վարիանտից: Ձևագրում երգը մեկ տոն բարձր է, այստեղ պահպանված է տպագրվածի տոնախոսությունը, որ ավելի հարմար է կատարման համար:

Իր տետրերից մեկում, որտեղ զետեղված է այս երգի ազգագրական վարիանտի սեփականությունը, Կոմիտասը մանրամասնորեն շարադրել է երգի ստեղծման պատմությունը և աղեկություններ է բերել նրա հերոսների մասին: Երգը ստեղծելու համար սուրբ է ծոտայել խանդի հողի վրա կատարված մի սպանություն: Այս երգի մասին տես նաև հատորի նախաբանը, էջ 8:

32. (Լուսնակը սառի տակից). Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 25, № 22: Մշակումը զետեղված է 1911 թ. տետրում (էջ 28, 1911. 8/ը. Շենքլին), նաև Մ. Բարալյանի տետրում (ձև. № 553): Այդ երկուսը և 1937 թ. կատարված առաջին հրատարակությունը էական տարբերություն չունեն, միայն տպագրվածի մեջ եղած ֆուրջլագները բնագրում (և Մ. Բարալյանի մոտ) առանվիցերոդական ձայնանիշներով են զրգված: Այս հատորում վերականգնված է բնագրի շարադրությունը, ինչպես նաև պեդալի

վերաբերյալ Կոմիտասի նշումը: 1937 թ. տպագրության մեջ ավելորդ նշանակված լի-
զաները ձեռագրի հիման վրա այտուեղ հանված են:

33. «Էս գիշեր, լուսնակ գիշեր». Մի նախնական էսքիզը գտնվում է Կոմիտասի
ծոցատետրում (ձեռ. № 403), ավարտված մշակումը, բայց առանց երանգանիշների և
սեմպի ցուցիչի, ղեկավարված է Կոմիտասի տետրում (ձեռ. № 399, էջ 30) և ունի «1911.
8» ը. Շենքիին» նշումը: Կա նաև Մ. Բաբայանի ընդօրինակությունների մեջ (ձեռ. № 553):
Նմանական մշակումը, մետրի տեսակետից պարզեցված և առանց վերջին հատվածի
կրկնության, տպագրված է 1939 թվին, ՀԺԵ, տետր 2. Մենբերզը տպագրվում է առաջին
անգամ: Բանաստեղծական տեքստը կա ՀՄԽ I, էջ 33, № 28:

34. «Զուր կուգա վերին սարեն». Նմանական մշակումը հրատարակված է 1933 թվին
(ՀԺԵ, տետր 2): Մենբերգային մշակումը հրատարակվում է առաջին անգամ, վերցված
արխիվի № 407 ձեռագիր-ծոցատետրից, որտեղ Կոմիտասի նշումը կա՝ «Հիշատակ օր.
Մարգարիտ Բաբայանին. Կ. Պոլիս. 14/թր, 1912»: Տեմպի և չափահարի ցուցիչը ձեռա-
գրում բացակայում է, բերված է լնմական մշակման տպագրությունից:

«Զուր կուգա վերին սարեն»-ը կատարվելիս կցվում է «Էսօր ուրբաթ է, պաս է»
երգին: Վերջինի մենբերգային մշակումը դեռևս չի հայտնաբերվել:

35. «Լե, լե, յաման». Մշակման բնագիրը չի հայտնաբերված: Այսուհի բերվում է
Կ. Պոլսում 1935 թ. թուրքերեն լեզվով կատարված տպագրությունից, լնմագրական որոշ
փոփոխությամբ: Նոսքերը բերված են ըստ ԱԺ I հատորի 61-րդ էջում եղած գրանցման:

№ 325 ձեռագիր ժողովածուում կա այդ երգի ազգագրական մի պարզ վարիանտի
գրանցում, առանց խոսքի (էջ 236): Ազգագրական ժողովածուում գտնվող մեկուկիսն
(բերվում է ստորև) ավելի հարուստ է:

Դոլություն ունեն նույն երգի այլ հարուստ տարբերակներ կա:

36. «Շախկեր-սուխկեր». Նմանական մշակումը հրատարակված է 1951 թ. (ՀԺԵ,
տետր 2), մենբերգային մշակման բնագիրը չի հայտնաբերված: Այսուհի բերվում է Կ. Պոլսում
1935 թ. թուրքերեն լեզվով կատարված տպագրությունից: Նոսքերը բերված են ըստ
խմբական մշակման (ձեռ. № 404, էջ 8): Նմաներգի և մենբերգի ներդաշնակումը սկզբուն-
քային տարբերություն չունի:

Ազգագրական ժողովածուի բնագրում գտնվող մեկուկիսն (ձեռ. № 302, էջ 72, №
361) ներկայացնում է երգի 1-ին նախադասությունը միայն: Մշակված մեկուկիսի կրկ-
նորդ կիսը հավանաբար մի այլ երգից է միացված:

37. «Միծեռնակ». Այս երգի մեկուկիսիսն ոճը հայկական գեղջիկական երաժշտու-
թյան հետ ոչ մի առնչություն չունի: Գ. Դոդոխյանի (1830–1908) հանրածանոթ ոտա-
նուրի խոսքերով հնարված քաղաքային երգ է:

Առաջին անգամ տպագրվել է 1939 թ. (Կոմիտաս. Մենբերգեր դաշնամուրի նվա-
զակցություն), խոշոր թերություններով և աղավաղումներով (համեմատելով, օրինակ, վեր-
ջին չորս տակար): Այս հատորում տպագրվում է արևելում պահվող Կոմիտասի ձեռա-
գրից (№ 518), որ գրված է թանաքով մաքուր վիճակում և կրում է «1898, 25/13 փե-
տրվար, Բեռլին» թվականը:

«Միծեռնակ»-ը Կոմիտասի ուսանողական տարիների մշակումներից է:

38. «Այս, մարալ ջան». Կոմիտասի գործունեության վաղ շրջանի մշակումներից
է, կատարված 1899 թվին: Ներդաշնակության տեսակետից շատ հեռու է նրա ստեղծա-

գործական հասուն շրջանի ոճից: Այլ պատկեր է ներկայացնում նույն երգի մշակումը որպես խմբերգ, որ հրատարակվել է 1910 թվին («Ամենուն տարեցույց» 1910 թ., Մաս Գ, էջ՝ 215):

«Ախ, մարտը ջան» մենկերգը առաջին անգամ հրատարակվել է 1939 թ. Մոսկվայում: Այժմ տպագրվում է արխիվում պահվող Կոմիտասի ձեռագրից (№ 520), որն ունի «Բեռլին, 1899 12|1» նշումը: Պեղալի վերաբերյալ ձեռագրում եղած նշումները դուրս են թողնված, որովհետեւ թերի են:

Այս երգի խմբական մշակման ձեռագրերից մեկում Կոմիտասը նշել է՝ «Էրվում հմ»-ը կցել»:

Միաձայն մեղոդիան կա Ազգագրական ժողովածուի բնագրում (ձև. № 302, էջ 70, № 342): № 725 ձեռագիր ժողովածուում այս երգի մեղոդիան մեկ անգամ գրված է առանց մելիզմի, երկրորդ անգամ՝ մշակվածին նման՝ մելիզմով: Տեքստը կա ՀՄԽ 1, էջ 30, № 25:

39. «Օրօր». Կոմիտասի ձայնագրած Ակնա երգերի շարքից է (№ 1): Որպես ազգագրական նյութ հրատարակված է առաջին անգամ 1895 թվին էջմիածնում՝ հայկական նոտագրությամբ և երկրորդ անգամ՝ Ազգագրական ժողովածուի մեջ (էջ 75): Մշակման մեջ մեղոդիան գլխավորապես մելիզմի տեսակետից խոշոր փոփոխություններ է կրել:

Մշակված վիճակում մեներգը առաջին անգամ հրատարակվել է 1925 թվին (ՀժԵ, տետր Բ), այդ հրատարակության մեջ որպես երգի մշակման տարեթիվ ցույց է տրված 1907 թիվը:

Տեխնիկական կարգի մի քանի մանր փոփոխություններով երգն արտասույվում է 1925 թվի հրատարակությունից:

40. «Մոկաց Միրզա». Հայկական ժողովրդական էպիկա-հերոսական նշանավոր երգերից մեկն է, պահպանվել է նաև Կոմիտասի կատարումով առանց նվագակցության գրված ձայնապնակում (ԳԱ Գրականության և արվեստի թանգարան):

Ստորե բերվում է «Մոկաց Միրզա»-ի բանաստեղծական լրիվ տեքստը, վերցված Հազար ու մի խողա-ից (1, էջ 62, № 50):

Մ Ո Ւ Կ Ն Ց Մ Ի Ր Ջ Ն Ն

Օրն էր ուրբաթ
Հուս ի շաբաթ,
Գեաշտ էրիբ ենք Մալաբյավեն.
Թղթիկ մ'եկավ Ջըղիրու քաղաքն,
Ասին, բերին Մալաբյավեն,
Տվին ի ձեռ Մոկաց Միրզեն.
— Հազար ափսոս Մոկաց Միրզեն:

Ասեց, կարգաց, քաղցրիկ լեզվեն,
Էրավ մազդեն,
Շրվեց աչքեր, կախեց չանեն,
Քաղվավ կարմիր գույն երեսեն.
— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն:

Կանչեց, ասաց յուր մըշակին,—
Դուք քաշի Բող-Բեղավին,
Վերա գրեք թամբը սաղաֆին,
Սաֆար կերթամ չուր Ջըղիրեն:

— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն:
Դրնաց, հասավ չուր Չամբարեն,
Խաթուններ թափան փանջարեն,
Թափան Մոկաց Միրզի թամաչեն,
Ջըկեր յուր նման բոլոր գունիեն:

— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն:
Դընաց, հասավ չուր Ջըղիրեն,
Նկան, ժողվան քաղաք զբմեն,
Մոկաց Միրզեն՝
Կարմեր քաղաք զբմեն,
— Հազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն:

Ունի շրտեսներ կոլոտ փաշեն.
Բաժն էր կոլոտ. բըրչամ երկին.
Կանչեց Մոկաց Միրզեն,
Տարավ յուր օղեն:

— Բեմուրադ կեներ կոլոտ փաշեն:

Առեց փարեն,
Իջավ շուկեն,
Ետու, առեց մեկ քաշըլեն,
Առեց, բերավ,
Դանակ զեղեց մեկ երեսեն,
Կոմեց՝ կաթ մ' ինք կերավ,
Մեկ ետու՝ Մոկաց Միրզեն:

— Բեմուրադ կեներ կոլոտ փաշեն:

Հեծավ զձին Մոկաց Միրզեն,
Քամեց մաղզեն,
Շրջավ բալակ աչքեր, կախավ լսմեն,
Թափավ մըրուսեն,
Թափավ մաղեր կարմիր երեսեն,
Թափավ բեղեր նազիկ պըռկեն,
Թափավ զեղին չուր սիպտակ լեշեն:

— Բեմուրադ կեներ կոլոտ փաշեն:

Եկանք, հասանք չուր իրնկու գարեն. —
Բարով հասանք չուր իրնկու գարեն. —
Տեսանք ժուռ-ժուռ նաշը ներքուց բերեն:

— Հագա՛ր ավսոս, Մոկաց Միրզեն:

Բեմուրադ կեներ կոլոտ փաշեն:

Եկանք, հասանք չուր Բըռնաշեն. —
Բարով հասանք չուր Բըռնաշեն. —
Կոմն ու կըթխեն կապած նաշեն՝
Պուտ-սլուտ արյուն թափեր գետին:

— Հագա՛ր ավսոս, Մոկաց Միրզեն:

Բեմուրադ կեներ կոլոտ փաշեն:

Ուրար տարեք Մալաքյավեն.
Թող խաղա հանաղեն,
Թող խաղա ջանաղեն:

— Հագա՛ր ավսոս, Մոկաց Միրզեն:

Բեմուրադ կեներ կոլոտ փաշեն:

Ուրար տարեք Մալաքյավեն,
Ուրար տվեք Բերդի խաթունին.
Թող զա վար յուր թախթեն,
Հանե թագեն, հաղնե զհին,
Ինչի՞ բերդի խաթուն է էն:

— Հագա՛ր ավսոս, Մոկաց Միրզեն:

Բեմուրադ կեներ կոլոտ փաշեն:

Եկանք, հասանք Մալաքյավեն.
Եկանք, մըտանք Միջաթաղ.
Մեկ հանաղեն, մեկ ջանաղեն,
Երկուս կըխաղան էն մեկ խաղ,

Խաբար տարեք ճերկան մերկան,
Թանկ նազլուխան բող տան էրկան:

Եկան, ժողվան Մոկացիք,
Եկան մոտ Մոկաց Միրզեն.
Տարան զըրին մեջ պողերուն,
Դուռն էլ բացին հարավ քամուն:

Կացե՛ք բարով,
Հագա՛ր տարով,
Թանկ նազլուխան
Թող տա՛ն էրկան:

Առաջին հրատարակության ծանոթագրություն մեջ (ՀԺԵ, տեսար Է, 1937 թ.) ասվում է, որ այս երգը Կոմիտասն ինքն իր ձեռքով ապեղացրել է Մ. Բարսեղյանի կատարած ընդօրինակություններին, որտեղից էլ կատարվել է երգի ապագրությունը: Կոմիտասի արխիվային նշումներում «Մոկայ Միրզա»-ի հղած միակ օրինակը Վ. Սարգսյանի ընդօրինակումն է, որի վրա Մ. Բարսեղյանի ձեռքով նշում կա՝ «Փարիզ, հունիսի 6-ին, 1914, Մարգարիտ Բարսեղյանի մոտ գրված»:

«Մոկայ Միրզա»-ն, Կոմիտասի մի քանի այլ երգերի նման, չի կարելի համարել ավարտված գործ: Այստեղ նվագակցությունը երգի ներդաշնակություն լուրջ նախնական նշումներն է պարունակում: Երգի առանձին տներում գրական խոսքի տոգերը տարբեր չափի են և հետևարար տարբեր մեղոդիաներ ունեն, մինչդեռ 1937 թ. հրատարակության վարիանտում, որը և այս հատորում է բերված, միայն առաջին տան մեղոդան է գրված: Աղբաղբական մի այլ վարիանտ, նույնպես միայն մեկ տան գրի առնված, կա № 314 ձևագրի 66 էջում: Կոմիտասի կատարմամբ ձայնագրությունը պարունակում է երգի առաջին երեք տունը, այդ վարիանտը ապագրված է ԱԺ II, էջ 97:

Ի. ԱՌԱՅԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկ. ՍՍՌ. 194 Դիտուրյուցների ահադեմիայի Արվեստի

ինստիտուտի կողմից 5

Խմբագրի կողմից 7

ՄԵՆԵՐԴԵՐ ԴԱՇՆԱՄՈՒՐԻ ՆՎԱԴԱԿՅՈՒԹՅԱՄԵ

1. Հով արեք	17	21. Էս առուն	83
2. Հաբբրան	21	22. Այազյազ (բարձր սարին)	85
3. Երկիրն ամպի է	25	23. Հայ, Նազան	88
4. Անտունի	27	24. Գարուն	93
5. Գարուն ա	34	25. Կունիկ	101
6. Միբանի ծառ	37	26. Ամպի ա կամար-կամար	105
7. Քեկեր, ցուր	41	27. Ես աղջիկ եմ	107
8. Քեկի, քեկ	45	28. Էրվում եմ	110
9. Սար, սար	48	29. Տուն արի	112
10. Կանչի կսունի	50	30. Գութանը հաց եմ բերում	115
11. Ես սարին կուզայի	54	31. Ողբերգ	117
12. Ջինչ ու գինչ	58	32. Լուսնակը սարի տակին	119
13. Այազյազ (սարն ամպի է)	60	33. Էս գեշեր լուսնակ գեշեր	122
14. Քնիկ ծառ	62	34. Ջուր կուզա վերին սարին	125
15. Այ ալուզա	64	35. Լե, լե, յաման	127
16. Կուժն առա	69	36. Շախիլը-շուխիլը	130
17. Կաքավի երգը	72	37. Միժեռնակ	132
18. Չեմ կրնա խաղա	75	38. Ախ, մաքալ ջան	136
19. Շողեր ջան	77	39. Օրօր	139
20. Չինար կս	80	40. Մակայ Միբլա	141

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

1. Կուժն առա (Ա., Բ.)	147	Հատված «Հայ քնար»-ի առաջաբանից	161
2. Չեմ կրնա խաղա	148	«Հայ քնար միաձայն զեղջուկ երգելի» Ա տասնյակի	
3. Շողեր ջան	149	նախաբանը	161
4. Չինար կս	150	Հատված «Հազար ու մի խաղ» ժողովրդական երգա-	
5. Էս առուն (Ա, Բ, Գ, Դ, Ե)	151	րանի Ա հիսնյակի ծանոթությունից	162
6. Տուն արի	152	Հատված «Հազար ու մի խաղ» Բ հիսնյակի ծանոթությունից	162
7. Գութանը հաց եմ բերում	153	Մանորագրություններ	165

СОДЕРЖАНИЕ

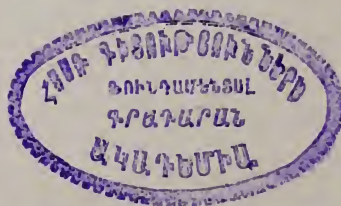
От Института искусств АН Арм. ССР 6   От редактора 7

ПЕСНИ ДЛЯ ГОЛОСА С Ф-П.

1. Ов арек (Дайте прохлады)	17	22. Алагяз [барцр сарин] ([На высокой горе]	
2. Абрбин	21	Алагяз)	85
3. Еркинк амел э (Небо покрылось тучами)	25	23. Ой, Назан	88
4. Антуни (Песня бездомного)	27	24. Гарун (Восна)	93
5. Гарун а (Весна)	34	25. Крунк (Журавль)	101
6. Цирани цар (Абрикосовое дерево)	37	26. Амел а камар-камар (Сгустились тучи)	105
7. Келер, цолер (Ходил, блистал)	41	27. Ес ахчик ем (Я девушка)	107
8. Келе, келе (Шествуй, шествуй!)	45	28. Эрвум ем (Сгораю я)	110
9. Сар, сар (Горы, горы...)	48	29. Тун ари (Приди домой)	112
10. Канче крунк (Кричи, журавль!)	50	30. Гутани хац ем берум (В поле обед я несу)	115
11. Ес сарен куган (Я с гор возвращался)	54	31. Вэхберг (Песня-оплакивание)	117
12. Зипч у зипч (Что и что...)	58	32. Луснак сари такин (Луна под горой)	119
13. Алагяз [сарн амел а] (Алагяз [скрылся в облаках])	60	33. Эс гишер, луснак гишер (В эту ночь, лунную ночь)	122
14. Хики цар (Ладаи-дерево)	62	34. Джур куга верин сарен (с гор бежит вода)	125
15. Ал айлухе (Алый мой платочек)	64	35. Ле, ле, яман	127
16. Кужи ара (Взяла я кувшин)	69	36. Шахкр-шухкр	130
17. Какави ерг (Песня куропатки)	72	37. Цирернак (Ласточка)	132
18. Чем крна хага (Не могу плясать)	75	38. Ах, марал джан	136
19. Шогер джан	77	39. Орор (Колыбельная)	139
20. Чинар ес (Ты—чинар)	80	40. Мокац Мирза	141
21. Эс арун (В ручейке)	83		

ПРИЛОЖЕНИЯ

1. Кужи ара (Взяла я кувшин)	147	Предисловие к первому выпуску сборника одногласных крестьянских песен „Ай кнар“	161
2. Чем крна хага (Не могу плясать)	148	Отрывок из комментария к первому выпуску народного песенника „Азар у ми хаг“ (Тысяча одна песнь)	161
3. Шогер джан	149	Отрывок из комментария ко второму выпуску „Азар у ми хаг“	162
4. Чинар ес (Ты—чинар)	150	Комментарий	165
5. Эс арун (В ручейке)	151		
6. Тун ари (Приди домой)	152		
7. Гутани хац ем берум (В поле обед я несу)	153		
Отрывок из предисловия к сборнику „Ай кнар“ (Армянская лира)			

Հրատ. Խմբագիր՝ Լ Աստվածատրյան
 Գեղ. Խմբագիր՝ Ռ. Ռեդրոսով
 Տեխ. Խմբագիր՝ Ա. Մարտիրոսյան
 Վերստուգող սրբագրիչ՝ Է. Ավետյան

ՎՖ 02896

Պատվեր 1909

Տիրաժ 2100

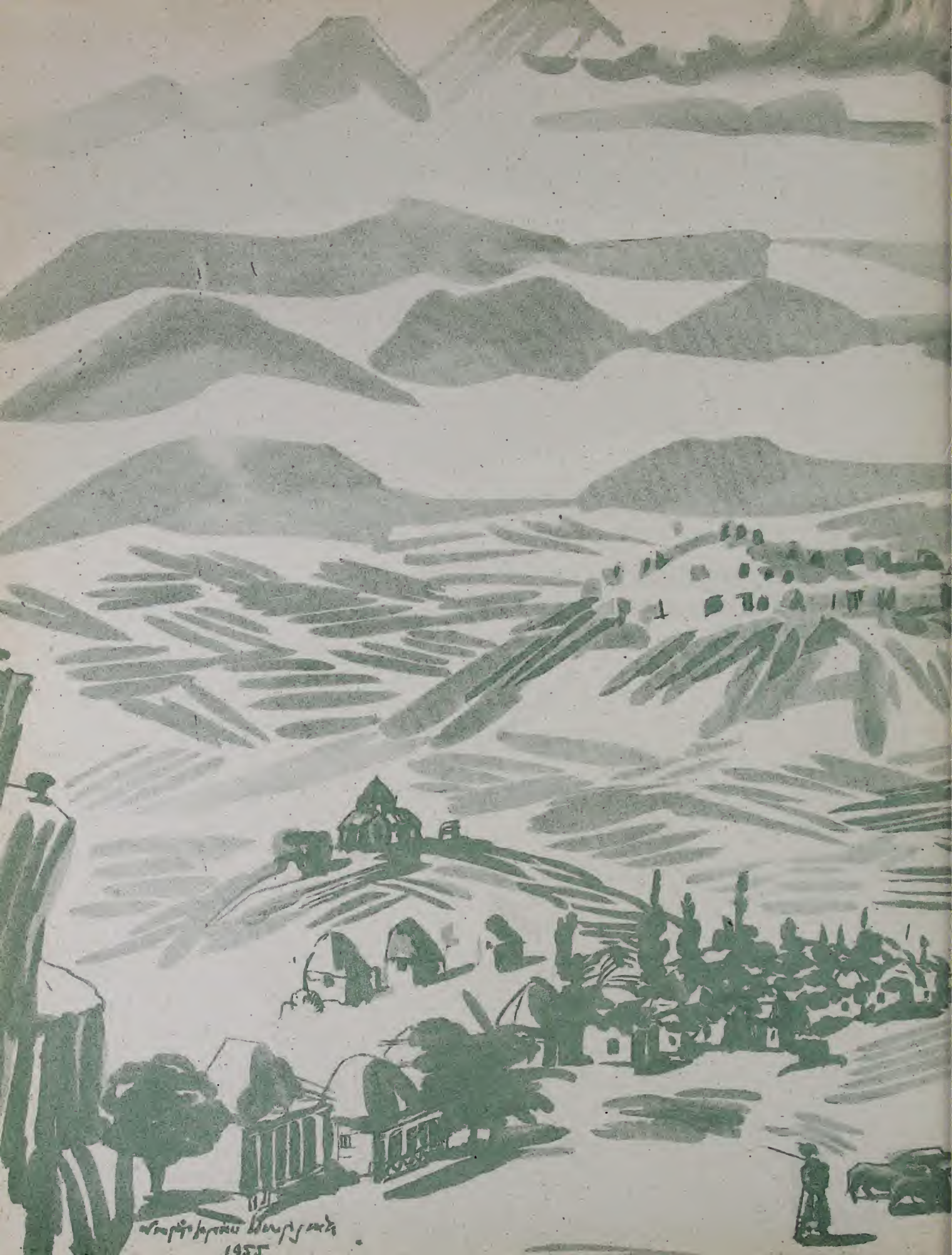
Հանձնված է արտադրության 1||X 1959 թ.:
 Ստորագրված է տպագրության 5||V|| 1960 թ.:
 Թուղթ 62X94¹/₈, տպ. 24,2 մատուլ, հրատ. 18,9 մատուլ,
 Դինը 22 ս.

Հայկ. ՍՍՌ Կուլտուրայի մինիստրության Հրատարակչությունների
 և տրիդրաֆարդյունաբերության Գլխավոր վարչության № 1 տպարան,
 Երևան, Ալավերդյան պող. № 63:

Մարտի 1955

ՀԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՒՆ ԳՐԱԴ.

